

A. HANKO

Oli kord...

MALESTUS I

II

HUGO TREFFNERI
ESIMESEJÄRGU KOOL

NATS. E. K. Ü. «POSTIMEES», TARTUS

Prof. G. Suitsult
19. subs. 1942.

OLI KORD...

MÄLESTUSI

A-11489

A. HANKO

OLI KORD...

MÄLESTUSI

II

HUGO TREFFNERI
ESIMESEJÄRGU KOOL

E. K-Ü. «POSTIMEHE» KIRJASTUS TARTUS, 1941

TARTU ÜLICOOLI
RAAMATUKOGU

õ 13858865

E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus 1941.

I.

Olin kolm aastat Kambja kihelkonnakoolis õppinud, kui ma jaanipäeval kabelijutlusel koolivenda Oskar Lokki nägin. Ta oli minust mõni aasta vanem, oli priimus olnud, kui ma kooli tulin, ja nüüd juba terve aasta linnas koolis käinud. Loki noorem vend, kes kihelkonnakooli edasi jäi, oli küll kõnelnud, et Oskar on linnas „karatskois“, aga missugune kool see karatskoi oli, seda ma ei teadnud.

Üldse olid meie, Kambja köstrikooli poiste teadmised maailma elust õige napid. Kust võisimegi selgemaid ja otsemaid teadmisi saada! Linna sattusime harva ja ainult mõneks tunniks suvel. Suurem osa ajast veedeti siis Kaubahoovi ehk „Vene poodide“ ümbruses — nagu neid kauplusi rahva keskel harilikult nimetati. Mindi ka Emajõe äärde lotje vaatama — mida seal siis suurel hulgal leidus — ja mõnikord üsna aralt kuni „Parklaini“, kus naljalt ei julgenud istuda pinkidele, mis olid ju määratud sakstele.

Kui kord mu sugulased, kes kooliõpetajate seminaris õppisid ja niisiis juba üsna suured mehed olid, meid — isa, ema, õde — ühel pühapäeval, millal olime linna tulnud, ülikooli zooloogiakabinetti viisid, mis rahvale pühapäeviti vaatamiseks avatud oli, siis tun-

dus mulle kõik, mis ma nägin, suure imena, millest sai unelda ja und näha veel nädalate kaupa tagantjärele, ehk küll see kabinet oma kogude poolest kaunis kehv oli.

Võib olla, et siis oligi, kui ma esimest korda „Vanemuise“ teatrisse sattusin, kus „Ilumäe piimatüdruk“ etendati. Siis tundus mulle, et ega ma paradists enam kuigi kaugel ei ole, sest nii haruldaselt ilusana kõlas mulle laul ja orkestrimäng.

Aga niisuguseid silmapilke juhtus väga harva ja linnast ning tema olust teadsid Kambja köstrikooli poisid üsna vähe. Olid küll kuulnud, et seal on olemas „nimnaasium“, „siminär“, reaalkool ja „karatskoi“, aga missugused nad just on, seda ei teadnud palju keegi. Jaa, kuulsin, et „Jaska Karla“ — Karl Ipsberg — olevat reaalkoolis käinud ja õppivat nüüd inseneriks. Ka kaks minu sugulast käisid selles koolis. Nad elasid linnas ja nende isa oli sakslane. Kord tulid nad maale meile külla ja siis juhtus veel suur pahandus, sest nad saatsid minu tooma kirikupoest paberossi ja andsid mulle ka. Kahjuks nägid seda need, kes ei tarvitsenud näha . . . .

Kuid kahtlematult palju rohkem rõõmu kui peen suits olid mulle valmistanud nende hoogsate ja valatute poiste punasepaelalised koolimütsid. Ma ei suutnud neid küllalt imestada ja imetleda, ja ma mõtlesin endamisi, et ka mina lähen reaalkooli.

Aga linnas olin ma veel mitmesuguseid koolivorme näinud. Eriti üks tundus mulle, väikesele poisile, tore olevat oma tumesinaka mütsiga, millel olid all ja ülal valged äärised ja otsaesisel mingi hõbeleht kahe venekelse tähega, ning hallikasmusta mundriga, kahe

hõbekarva nõõbiga lõua all ja läikiva, hõbepandlase nahkrihmaga keha ümber. See koolivorm meeldis mulle kangesti, tundus mulle midagi väga suurt ja kõrget olevat. Kui ma veel oleksin juhtunud selle vormi juurde kuuluvat helehalli palitut nägema, ei tea, mis siis? Aga minu õnneks ei kandnud need toreda-mundrilised poisid suvel ilusa ilmaga palitut.

Ma ei teadnud, mis kool see on, kui ma seda vormi esimest korda nägin. Ei juhtunud ka kedagi kohtama, kellelt oleksin küsinud. Maainimesed ei teadnud harilikult isegi, ja missuguselt linnasaksalt julges minusugune väike kümne-, üheteistkümne-aastane maa-pois küsida! Käisin küll vahel isaga kaasas — kauplustes — nagu „Pesnossovi“, „Pokanohvi“, „Noogudilli“ või „Nõmme“ juures, nagu rahvas „Beznossov, Bokovnevi, Knochenstierni ja Neumanni nimetas. Isa tundis muidugi kõiki neid suuri poesaksu hästi ja nad olid üldse sõbralikud ja lahked, nii et minagi sain vahel mõnele käe pihku pista. Aga nendelt küsida, mis munder see on, mis mind nii vaimustas — hoidku!

Kui siis Oskar Loka mulle jaanipäeval Kambja kabelijutlusel kalmistu mägisel teel vastu tuli, läks mu nägu laiale naerule. Ühtlasi aga muutusin veidi kohmetuks.

Oli tore, et Oskar Loka lõi teretuseks käe mütsi äärde. Kas nii teretavad koolipoisid linnas?

See teretamisviis oli mind eelmisel sügisel suuresti üllatanud ja mu mõtted nii mõnelgi õhtul „Žil bõl u babuški“ või „Lambrikud, tõuske üles“ tuupimise juurest kaugele eemale, suurde maailma viinud — Narva alla, kus Karl XII peaaegu poisikesena venelasi raskesti lõi, või Peterburisse, Marsi väljale, kus

kasakad nagu ratsavaimud oma väledatel hobustel kord püsti sadulas, kord hobuse küljel või isegi kõhu all kihutasid. Neid lugusid olin siin ja seal juba lugenud, aga ma ei olnud veel iial näinud sõjaväge, ei ühtki sõdurit. Küll läksid maalt mõned poisid kroonut teenima — minu oma onu oli tol ajal sõjaväes, kui ma köstrikoolis käisin — aga meie nurgas ei juhtunud ükski „koju käima“ tulema, sest olid ju kaugel Poola ja Siber, kus meie mehed enamasti teenisid.

Kui meie siis kord sügise õhtupoolikul kõstri aia ääres tee kõrval mängisime ja üks mees tuli, käe mütsi äärde lõi ning hüüdis: „Zdravija želaju!“, siis olin ma äärmiselt üllatunud ja vahtisin teda nagu mingit imet. Kui ta oli meist möödunud, siis ütles üks vanem poiss, kes näis sel alal asjatundja olevat: „See on endine soldat. Kroonu peal teretatakse nii.“

Minule tundus see teretamisviis pagana uljana, nii et ma veel mõni aeg tagantjärele, kui üksinda olin, käe kõrva äärde lõin — hoolimata sellest, kas müts oli peas või ei olnud — ja valjusti kraaksusin: „Zdravija želaju!“

Nüüd lõi Oskar Loka kabeliteel käe niisamuti mütsi äärde. Ta ei kraaksunud küll „zdravija želaju“, aga tal oli seljas tore munder, mis oli mulle tuttav ja ei olnud ka. Algul paistis ta olevat seesama, minu unelmate munder. Kui aga teda lähemalt silmitsesin, siis nägin, et ei olnud päris see. Ja see asjaolu tegigi minu veidi kohmetuks.

Mütsi kuju oli küll seesama, mis Tartu kooli toredal vormil. Pluus näis ka niisamasugune olevat, või peaaegu niisamasugune. Ka rihm vöö. Aga ei olnud siiski seesama. Mütsil puudusid valged paelad, mis

ta nii silmapaistvaks ja pidulikuks tegid, pluusi nõöbid ei olnud hõbedakarva, vaid vasevärvi, niisamuti oli lugu rihmapandla või plakatiga. Ka näis rihm mitte nii läikiv, vaid tuhmim olevat.

Tähendab, siis niisugune on „karatskoi“ vorm. Oskar Lokk käis ju „karatskoi“. Seda oli ta noorem vend August ütelnud. Mina aga olin endamisi mõtelnud, et just too haruldaselt ilus munder, mida ma olin linnas näinud, ongi „karatskoi“ oma — vististi oli August Lokk teda mulle ligikaudu kirjeldanud, — ja olin kindlasti otsustanud just „karatskoisse“ minna. Kui Lokk sinna sisse sai, küll pääsen mina ka!

Nüüd olin algul veidi pettunud. Kui aga Lokk mu küsimise peale seletas, et too tore munder on gümnaasiumi poiste oma, siis vilistasin tasakesi. Kust meiesugune sinna ulatub! See on ju suurte sakste kool. Seal käivad Noogudillid, Pokanohvid ja veel suuremad saksad, vonnid ja parunid.

Võib-olla osalt just sellepärast, et viinamarjad liiga kõrgel olid, hakkasin ma „karatskoi“ vormi peagi nii kangesti armastama, et kui Lokki Lalli veski tammil jumalaga jätsin, siis olin juba niisama hea kui „karatskoi“ poiss. Sügisel lähen „karatskoisse“! Aga võib-olla oli mu kindlat otsust omajagu mõjutanud Loki jutustused sellest koolist ja ta elust. Et ma asjast väga huvitatud olin ja kogu aja ta mundrit imetlesin — mida ta muidugi märkas, kuigi see ei olnud see, siis tegi ta oma koduteele suure kõveruse sisse ja tuli minu kodu kaudu, nii et aega jäi jutustamiseks rohkesti.

Isaga ei olnud mul palju kõnet ka sellest asjast, sest temal oli niisugune imelik komme, et ta otsustas kõik

minusse puutuvad küsimused ilma minu nõusolekuta. Seepärast hakkasin emaga peale ja ütlesin, et eks Sula Oskaril ole ilus munder. Kui ema vastu ei vaielnud, siis jätkasin, et minulegi kuluks niisugune munder, küll mitte mundri pärast, aga linnakoolis saab palju rohkem õppida. Köstrikoolis ei olegi mul enam suuremat teha. Olen seal esimeses jaos juba kolm talve olnud. Tõepoolest kõik on juba ära õpitud.

Ei ole kahtlust, et ema sellest asjast isaga kõneles. Isal olid aga oma mõtted. Mina olin täielik idealist. Mina ei küsinud põrmugi, kelleks „karatskoi“ koolist saab. Mina tahtsin vaid õppida. Nojaa — ilus munder ei teinud ka viga, kuigi ta ei olnud nii ilus nagu gümnaasiumis.

Isal aga oli nähtavasti tähtsamaks küsimuseks: mis ametit saab koolis õppida?

Mäletan üht juhtumit. Meile tuli kord keegi taluperemees, kes oli apostlikku usku ja oli oma poja Riia vaimulikku seminari pannud. Isa hakkas kohe küsima, et kelleks võib poeg sellest koolist saada. Kas popiks? Mees vastas: „Seal võib temast kõik saada. Popp või lopp või kopp või nopp või ohvitser või kinalal või ke — ei, keisrit küll ei saa!“

Ma kuulasin juhtumisi seda juttu pealt ja kui selgus, et keisriks ei saa, siis kadus mul huvi selle kooli vastu . . .

Isa aga huvitas alati kõigepealt, mis üks või teine kool annab. Mäletan, kui käisime ülikooli zoologia-kabinetis võõramaa loomi vaatamas — vististi oli seal ka omamaa loomi — siis jäime, kui sealt välja tulime, ülikooli ette seisma. Isa vahtis tüki aega mõtteis ülikoolihoonet ja ütles mulle: „S i i a kooli peaksid ka

sina kord saama!“ „Võib kah!“ ütlesin ma ilmel, nagu pistaksin ma sõrme suhu. Tol ajal ei olnud eesti üliõpilaste arv veel kuigi suur. Treffneri eragümnaasiumist oli esimene abiturient alles tulemata, kroonugümnaasiumides aga oli alles kaunis vähe eestlasi.

Gümnaasium ja reaalkool olid sakste koolid. Kuigi mu isal kaunis rohkesti julgust oli, kõhkles ta nähtavasti ometi mind katsuda ühte neist koolidest panna. Linnakool — „karatskoi“ — niisamuti ka seminar ei andnud tema arust ameti suhtes suuremaid väljavaateid. Mu onu, kes sel ajal sõjaväeteenistusest koju tuli, soovitas mind küll linnakooli panna, nii et ma võiksin hiljem junkrukooli minna. „Kui minul poeg oleks,“ ütles ta, „siis laseksin ma ta ohvitseriks saada.“ Isa aga vihkas venelasi nii kangesti, et ta ei tahtnud sellest teadagi, et mina hakkaksin ohvitseriks. Üldse suhtus ta asjasse kainelt, nagu maainimesele harilikult omane. Nii seisis ta kõvasti vastu, kui ma hiljem tahtsin gümnaasiumi pooleli jätta ja ühes kirjanik J. Pärna poja Arturiga, oma koolivennaga, Peterburi konservatooriumi minna. Isa arust oli ainuke seks mõistlikuks ametiks õpetaja amet. Esiteks on õpetajahärra peaaegu nagu mõisahärra ja teiseks on ta taevale lähemal. Nii seletas isa tihti mulle, ka veel siis, kui ma gümnaasiumi viimases klassis olin ja talle tundus, et enam mingit lootustki ei ole minust õpetajat teha.

Muidugi mõtles ta hästi. Teinud ise aastakümnete kestes rasket, haruldaset rasket põllutööd, ilma et see töö oleks andnud tulemusi, mis oleksid vanaduspäevil veidi puhkust lubanud, oleks ta hea meelega näinud, et minu elu oleks kergem saanud.

Isal ei olnud tundmata „Eesti Hugo“ nimi, nagu Hugo Treffnerit tol ajal kaunis laialdaselt nimetati. Minagi lugesin „Postimehes“ kuulutusi ta kooli kohta. Kuulsin ka kodus tema kohta lugupidavalt jutustatavat. Ma ei teadnud — kui isa varasügisel kord ütles, et ta paneb minu vististi Treffneri kooli — küll sugugi, missugune vorm on Treffneri koolil, aga et direktor ise oli tubli eesti mees, siis arvasin, et häda korral võib leppida ka kehvema vormiga. Midagi seal ikka on. Niisiis ei läinud ma ema juurde abi otsima oma „karatskoile“, kui isa kõneles Treffnerist, vaid jäin asjaga üsna rahule. Pealegi on Treffneri kool suurem kool kui „karatskoi“. Sealt võib tudengiksi saada, kuigi seni ei ole veel keegi saanud, sest ei ole veel jõudnud. Nii seletas mu isa.

See oli küll 1890. aasta sügisel, sest siis võis H. Treffner „Postimehes“ kuulutada, et „koolil on kõik gümnaasiumi klassid (alumisest kuni universiteedini)“. Siis oli ka ta klasside arv neljateistkümnene tõusnud. Nüüd ei võinud mu isal selle kooli vastu enam midagi olla, kui ta ehk varem veel oli veidi kõhelnud. Ei ole kahtlust, et ta oli juba otsustanud minust õpetaja, muidugi kirikuõpetaja, teha.

Treffneri kool oli tõepoolest kiiresti arenenud ja täie õigusega kirjutas „Postimees“ 1890. aasta kevadel, kui kool sai kuraatorilt gümnaasiumi õigused: „Otse imeline on see, kuida see kool on väikesest algusest nii suureks tõusnud.“ — Alles tähendatud aasta algul kuulutas H. Treffner „Postimehes“, et ta koolil

on üksteistkümme klassi, pärast ülestõusmispühi aga samal aastal teatas ta, et tal on juba kaksteistkümme klassi.

Huvitav on märkida kuulutusest, mis ilmus „Postimehes“ 1890. aasta algul, järgmine väljavõte:

„Koolist võivad kasvandikud 1) kroonu klassika ning 2) reaalgümnaasiumide kõige ülema klassi (Priima) astuda ehk Veterinäari studendi, hamba arsti õpilase, apteekri õpilase, väeteenistuse teise järgu, kooliõpetaja eksami ära teha, telegrafistiks ehk kirjutajaks saada. Kooliõpetajad on koolides ametit pidades väeteenistusest priid.

Kooli võivad astuda igast Vene, Saksa ja Eesti keelsest koolist linnast ja maalt ja ei ole vanadus selles koolis takistuseks.

Koolimaksud on pool odavamad, kui teistes sarnastes koolides selle programmiga.

Kooli siht: Elukombete ja auususe, ühe sõnaga kristliku kasvatamise pääle pandakse hää koolitamise kõrval kõige suuremat rõhku.“

Muidugi, need olid kooli kohta tolle aja silmis kõik head ja selged andmed, mis pidid umbusklikku ja ettevaatlikku maameest küll rahuldama, eriti kuna kuulutuses oli veel üteldud, et koolis on 340 õpilast, keda õpetab 30 kooliõpetajat — gümnaasiumi ülemkooliõpetajat, seminariõpetajat ja kodukooliõpetajat. Kui viimaks sellesama aasta kevadel ka gümnaasiumi õigused tulid — mis seal enam kõhelda!

II.

„Rehvnär petäb!“

Mulk andis mulle nagu piitsahoobi.

Istusiime isaga Hugo Treffneri vastuvõtutoas ja ootasime, millal direktoriga kokku saab. Olin esimest korda elus nii toredas majas ja nii uhkes ruumis. Ustest tuli ja läks kogu aja poisse, suuri poisse, väikesi poisse, vahel sekka mõni vanem härra, habemega, vurrudega, sileda näoga, prillidega või ilma. Küsiti üht ja teist, mõnd inimest või asja, eesti, saksa, vene keeles. Olin vaid üksteist aastat vana, kohmetu, uje, vilumatu maapoiss. Heameelega oleksin emal seelikusabast kinni hoidnud, kui ta oleks kaasas olnud. Ta oli mind aga üksinda saatnud karmi, iseteadliku isaga.

Mäletan, kui olime aasta või paar varem „Vanemuisesse“ läinud „Ilumäe piimatüdrukut“ vaatama. Istusime esimeses reas. Eksituse läbi oli isa koht kellelegi võõrale antud. Temale toodi tool, mis pandi meie istmete lähedusse klaveri kõrvale. Isa istus nii loomulikult, nagu oleks ta teatris alati istunud kõikide ees klaveri kõrval toolil. Emal näis sellepärast veidi rahutu olevat. Kui aga isa oma küünarnuki klaverile pani ja pea sellele toetas, hakkas emal teda tasa-kesi, kuid heasüdamlikult noomima, et nii ikka ei tohi.

Isa aga ei lasknud ennast põrmugi eksitada. Päris loomulik, et ta ka nüüd siin Treffneri ootetoas üsna rahulikult istus, kuna mina seesmiselt lõdisesin. Aga lõpuks, mina pidin ju kooli astuma ja eksami tegema nende võhivõõraste inimeste juures, mitte isa!

Siis astus sisse üks maamees, istus isa kõrvale ja muidugi algas varsti jutt. Ma ei mäleta sellest muud midagi, kui et ta viimaks ütles: „Rehvnär petab!“ Ja ka seda, et tal käib poeg Treffneri koolis ning maamees ei olnud millegi pärast rahul.

„Eesti Hugo“, kellest ma olin nii palju kuulnud, ainult head kuulnud, ajalehtedest, veel enam inimestelt — tema petab! Täiesti võimata!

Nähtavasti vaatas isa asjale üsna rahulikult ja ei uskunud Viljandimaa mehe süüdistusi Treffneri vastu, sest ta jäi kindlaks oma otsusele panna mind Treffneri kooli, kuigi see uus tuttav lubas oma poja viia güмнаасiumi ja minu isale soovitas sedasama teha.

Viimaks teatas üks poiss, et härra Treffner palub meid enda juurde. Sammusime läbi avara toa teise tuppa, kus meile keskmist kasvu, suure halli habemega mees sõbralikult naeratades vastu astus, isale kätt andis ja ka minule käe pihku pistis.

Ma ei olnud Treffnerit isegi mitte pildil näinud, seepärast vaatlesin teda muidugi uudishimulikult, nii palju kui mu argus lubas. Ei paistnudki teine nii kohutav olevat, nagu suure kooli direktorist olin kartnud.

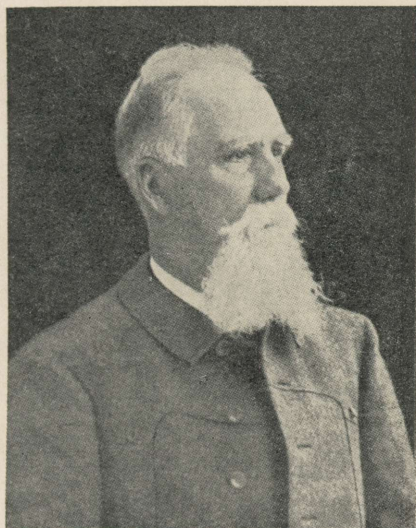
Mõlemad mehed istusid, minu aga tõmbas Treffner enda lähedale, tõukas mu vahel jälle veidi eemale ja vaatles mind, sellal kui nad isaga minu kooli astumise asja arutasid ja ta kõik tarvilised andmed oma raamatusse kirjutas. Ei olnud siin tarvis mingit palvekirja,

isegi mitte mingeid tunnistusi, nagu ristimistunnistus, rõugepanemistunnistus, mida nõuti kroonukooli sisseastumisel.

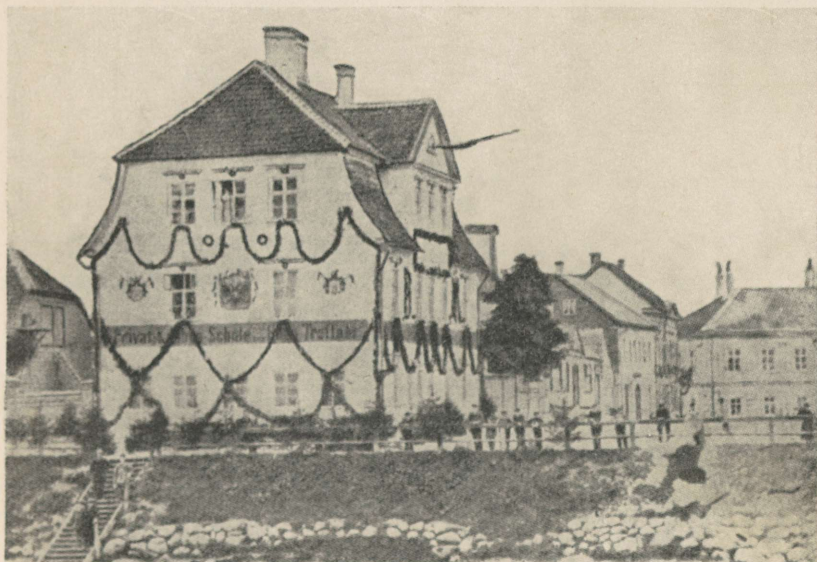
Niisiis, kui Treffner oli mu nime ja kõik muud andmed ilusasti oma raamatusse märkinud, tuli kooliraha küsimus. Esiotsa ei astunud ma kooli pansioni, seejärel oli tarvis otsustada ainult õppemaks. See asi läks üsna ruttu. Treffner nimetas summa ja kui isa arvas, et seda oleks veidi raske maksta — maamees kaupleb ju põhimõtteliselt, kus on võimalik kaubelda — jättis Treffner kohe alla.

Isa asjad olid siis siin jooned, nii et ta võis ära minna, minul aga ammugi mitte. Koolihärrad tahtsid näha, mis ma seal köstrikoolis ka õppinud olin, mis ma oskan ja kuhu klassi võivad nad mu panna. Tookord oli Treffneri koolis tervelt 14 klassi, nendest esimene klass kõige ülem. Niisugune kord oli jäänud vististi saksa ajast, kuna vene kroonukoolides oli esimene klass kõige alam.

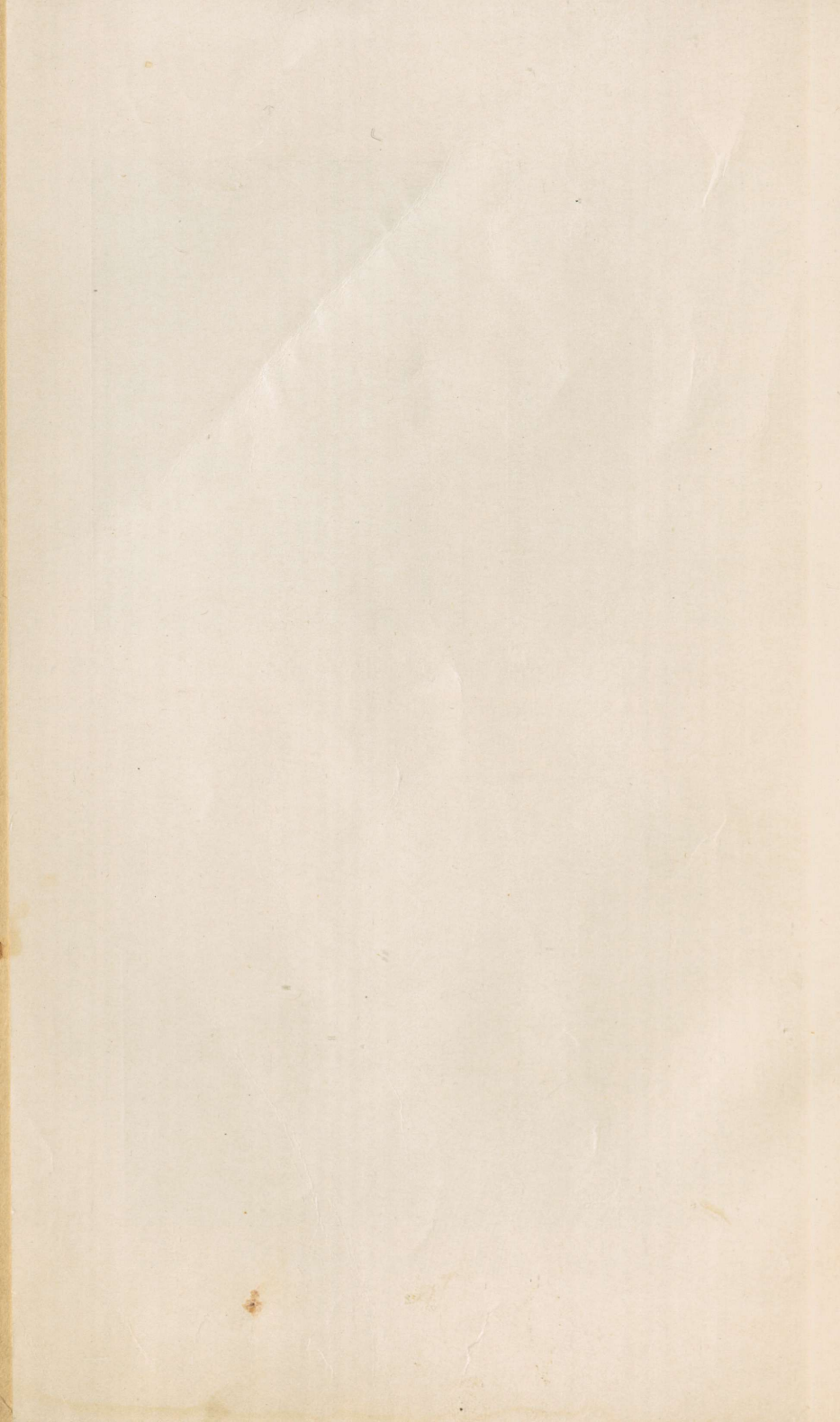
Eksam tuli teha mäletatavasti kolme kooliõpetaja juures. Kõige enam on mulle nendest meelde jäänud Maximilian Pödder, kes tegi ka kirjanduslikku tööd ja sai hiljem tolle aja kohta laiemalt tutvaks Fritz Reuteri „Ut mine Stromtid“ — Kui ma alles põllumees olin — tõlkimise läbi. Ta elas siis Treffneri juures, õiendas üht ja teist, oli pansionis dežurandiks ja andis vististi kõige alamates klassides tunde. Ta oli õppinud usu- ja arstiteadust, aga õppimise pooleli jätnud. Kui Treffner andis välja ajakirja „Oma maa“, oli Pödder — Treffneri isiklik sõber — selle ajakirja tegevtoimetajaks.

Hugo Treffner üliõpilasena ja koolidirektorina.

Hugo Treffneri maja H. Treffneri tänaval, suurvürst Vladimiri külaskäigu ajal.

Põdder hirmutas minu juba oma välimusega ära: suur, pikkade vurrudega mees vahtis mulle altkulmu süngelt näkku. See hirm oligi vististi peamiseks põhjuseks, miks ma üks klass allapoole sain, kui mu teadmised oleksid lubanud. Igatahes imestas Põdder, et küll võib maapoiss vahel rumalalt vastata, ja ka mina ise imestasin, sest harilikult ei olnud ma, nagu olid näidanud kogemused, olgugi vähesed, kihelkonnakoolis, niisugustel juhtudel sugugi nii väga arg. Aga vististi mõjusid peale täiesti uue ümbruse veel Põdderi pikad vurrud, sünge pilk ning karm kõne, et ma ka seal rumalusi kõnelesin, kus ma oleksin oma teadmiste poolest võinud selle väga hästi tegemata jätta. Nüüd ei olnud enam midagi parata, kuid hiljem ei olnud raske seda asja heaks teha. Treffneri koolis valitses tol ajal nimelt peale muude vabaduste veel vabadus peaaegu igal ajal ühest klassist teise üle minna, kui aga eksami tegid. Seda vabadust kasutasin ma mitu korda ja ka üheteistkümnendast klassist läksin juba pärast jõulusid üle kümnendasse klassi. Minu elus oli tol ajal nimelt imelik ajajärk, et olin virk ja õppisin suure hoolega. Võib-olla kartsin linna koolihärrasid või oli siin ka mõni muu põhjus. Hiljem igatahes niisugust asja enam ei juhtunud.

Suur mure oli muidugi korteriga. „Postimehes“ seisis küll rohkesti kuulutusi, et kostilapsed leiavad lahket vastuvõtmist, aga niihästi ema kui ka isa olid selles lahkes vastuvõtmises õige umbusklikud, sest nad olid kostilaste pidamisest mõndki kuulnud. Ema kartis kõige enam, et näljutavad poisi ära, isa aga arvas, et kus kostilapsi mitu koos on, seal võib poiss õppida halbu kombeid, suitsetama ja isegi jooma ha-

kata. Vaevalt oleks üheteistkümne-aastane poiss jooma õppinud. Isegi suitsetama õppimisega oli siis lugu kahtlane, aga isa arvas, mis parem, see parem; seepärast võeti väike korter ja vanaema tuli linna kaasa. Elasime siiski mitmekesi, sest ka mu õde tuli linna kooli, peale selle elas meil mu naaber Jaan Uri, kellega koos kihelkonnakoolis käisime, ja üks tüdruk, lähedalt sugulane. Noh, need olid kõik omad inimesed ja need ei võinud mind ära rikkuda.

Välja arvatud üks aasta Treffneri pansionis ja pool aastat hiljem isa hea tuttava juures pansionis kroonugümnaasiumis õppimise ajal, ei elanud ma kogu oma kooliskäimise ajal pansionis, vaid ikka omas korteris. On siiski küsitav, kas just sellepärast mulle suitsetamine täiesti võõraks jäi.

Kui eksam oli tehtud ja klass kindlaks määratud, kuhu mind paigutatakse, tuli selsamal päeval kaks tähtsat toimingut teostada, enne kui isa võis ära koju sõita. Muide, teise nendest tähtsatest toimingutest jättis ta siiski ajapuudusel üksi minu hoolde, mis mulle mitte vähe meeletuska ei toonud. Nimelt oli tarvis osta v o r m i m ü t s ja r a a m a t u d. Treffner oli isale juba seletanud, et mütsi on kõige parem osta Uue-Turu tänavalt Näcki juurest ja raamatuid Raatuse tänavalt Varese juurest. Miks ei pidanud Treffner niisugust head nõu andma! Ei olnud ju pisimatki kahtlust, et ma kooli sisse pääsen. Küsimus seisis vaid selles, mitmendasse klassi. Ega siin olnud tegemist kroonugümnaasiumiga, kuhu pääsemine tihti õige keerukas oli. Kui oli õpilaste arvu ülemmäär klassis täis, ei võetud vastu, võisid olla kui tahes tark. Kui olid ületanud vanusepiiri, mis oli iga klassi jaoks

kindlaks määratud, jälle ei võetud vastu. Ehk kuigi, siis kõrgemate ülemuste eriloal, milleks tuli muidugi palvekiri saata ja põhjalikult selgitada, miks nii vana poiss veel nii madalasse klassi kipub.

Treffneri koolis aga oli alati ruumi. Kui ei olnud ruumi, siis tehti ruumi — kas uus klass juurde või suurem klassiruum — keegi ei tarvitsenud hariduslätte juurest januselt tagasi minna. Ja vanus ei olnud siin mingiks takistuseks. Seepärast näiteks tegi väikestele poistele ühes alamas klassis alati suurt nalja, kui pikk, täiskasvanud, habemes mees Aleksander Weinkauf, kes sessamas klassis õppis, kus need väikesed poisid, vabalt üle esimeste kõige madalamate laudade klassis astus. Ei, vanaduse pärast ei saatnud Treffner kedagi tagasi ja seepärast sai siit ülõpilaseks mehi, kes olid isegi üle kolmekümne aasta vanad.

Niisiis läksime isaga Näcki juurde koolimütsi ostma. Võib-olla oli see Näck kord lihtsalt Näck olnud, nüüd aga oli ta Näck ja seetõttu maameeste vastu veidi kõrk. Aga siiski, ta oli suur mütsikaupmees ja kürssner. Igatahes, kui ma tähendasin, et müts, mille ta mulle algul andis, mulle millegipärast hästi ei sobi, siis tegi ta õige terava märkuse. Kuigi ma olin väike poiss ja arg maapoiss, kargas mul kohe hing täis ja parema meelega oleksin Näcki kõigi ta mütsidega sinna paika jätnud. Aga isa ostis siiski mulle selle esimese koolimütsi sealtsamast ära. Hiljem ostsin nad ise ja mitte enam Näcki juurest.

Treffneri kooli vormimütsiks oli harilik must koolipoisimüts, mida siis, kui noor korporant ta vastava märgiga pähe pani, nimetati „rebastekliks“. Treffneri koolimütsil olid peenikesed hõbepaelad ümber,

alamates klassides üks pael all ääres, keskmistes klassides kaks paela all ääres ja ülemates — kolmes viimases klassis — üks pael all ning teine üläärel. Niisamaksud mütsid olid Saksa ajal olnud ka kroonugümnaasiumis, ainult kuldpaeltega, ja reaalkoolis punaste paeltega. Kui ma linna kooli tulin, olid nad reaalkoolis veel tarvitusel, gümnaasiumis aga enam mitte. Varsti aga tuli ka reaalkoolis vene vorm.

Vormimüts oli tol ajal Treffneri koolis sunduslik ja teda kandsid kõik õpilased. Muidugi imetlesid ühepaelamehed kahepaelamehi, eriti neid, kellel üks pael ülal oli. Mõteldi kannatamatult ja igatsedes, millal jõutakse nii kaugele. Need vanemate klasside kahepaelamehed tundusid meile, alamate klasside poistele, äärmiselt tähtsatena ja meie tundsime peaaegu nende kõikide elulugu.

Kui ma kolme aasta pärast Treffneri koolist lahusin, siis oli vormimüts alles täiesti tarvitusel, kadus aga hiljem ja igaüks kandis, mida ta tahtis, kuigi senine väike must müts üldiselt — vähemalt alamates ja keskmistes klassides — moodi jäi, ehk küll ilma paeltega. Tundus, nagu oleks Treffneri „akadeemia“ vormi kandmise kõrvaleheitmisega sammu temas valitsevas vabas korras edasi astunud.

Olin hirmus tähtis, kui Näcki kauplusest välja tulin, vormimüts peas. Olin kindel, et kõik ainult mind vahivad ja mind näevad. Kui nad ei oleks seda teinud, siis oleksin väga haavunud olnud.

Muidugi sain siis ka krae kaela ja lipsu ette. Kihelkonnakoolis kandsime ju kõik rätikut kaelas. Kraega ei olnud kuigi palju tüli, nimelt puhtuse seisukohalt. Väike poiss kipub kergesti musta kraega käima, kui

teda keegi ei valva. Tol ajal aga olid kummikraed moes. Need olid suurepärased asjad. Kõigepealt käisid nad kaua, ilma et nad oleksid ära kulunud, teiseks läikisid nad ilusasti — kuigi olid veidi kollaka varjundiga — peaasi aga, neid oli kerge puhastada — märja lapiga veidi hõõruda ja oligi puhas. Kui ei olnud vett käepärast, võis ka peale sülitada. Kui siis mõni poiss musta kraega klassi tuli, saatis tähelepanelik kooliõpetaja ta esikusse oma kraed puhastama.

Veidi keerukam lugu oli lipsuga. Ei olnud küll mingit seotavat lipsu, mis võib inimese vahel päris ahastusse viia, eriti kui vähe aega on ja lips ei taha kuidagi niisugust kuju võtta, nagu tahad talle anda. Ei, tol ajal käis lips kummipaela ja väikese pandlaga krae taha kinni. Võisid tõmmata teda kinni kõvemini või lõdvemini, nagu kellelegi meeldis. Muidugi, kui pael juba ära kulus ja pandla augud suureks venisid, oli lipsu kinnitamisega muret küllalt. Ta langes siis väikesel poisil tihti kaunis kaugele alla rinnale, kuna otse kaela all midagi ei olnud. Ja siis kadus ta vahel üsna ära, iseäranis õues hulllates.

Üks suur lohutus oli tollaegse lipsuga siiski. Ta pealmine osa käis nimelt ringi nagu pöördlava teatris, nii et kui keerasid, tuli uus värv ette. Niisuguseid pööratavaid värvilisi otsi oli mitu ja võisid neid päevas mitu korda vahetada, nagu peen daam kleite. Ja kui mõni poiss eriti edev ning osav oli, siis võis ta seda värvilist osa ka tunnis mitu korda vahetada.

Mis puutub jalanõudesse, siis olid tarvitusel kummidega kamassid. Nöörsaapaid või kingi ei kandnud vististi keegi, kui neid üldse valmistati, muidugi tellimise peale. Niisuguste kamasside jalgapanek läks

õige ruttu, mis oli väga tähtis hommikul, sest Treffneri koolis algasid tunnid kell kaheksa — gümnaasiumis ja reaalkoolis kell üheksa — ja väike poiss oli hommikul harilikult kangesti unine, kuigi ma olin pidanud ka maal köstrikoolis vara tõusma. Siiski oli ka kamassidel oma halbust — kui kummid välja venisid, siis hakkasid saapad jalas veidi loksuma.

Vormimüts valmistas mulle suurt rõõmu ja ma ei tea, kas ma esimesel päeval üldse millelegi muule mõtlesin kui sellele. Ja ometi oli ta vaid lihtne väike must müts, „rebastekkel“, ühe ainsa kitsa hõbekarva paelaga. Treffneri koolipoisil ei olnud mingit muud vormitunnust. Muidugi, kui ma nägin gümnaasiasti ta toredas mundris, siis torkas rinnus. Aga see kool tundus mulle siis niisama kaugena nagu ülikool, ehk küll olin isale vastanud, et võib ka sinna minna.

Kuid väga varsti, vististi juba paari päeva pärast tuli mulle selle lemmiku pärast pahandus, mis jättis mulle nii sügava mulje, et ma ei ole seda unustanud. Võib-olla tuleb see rahvuse iseloomust, sest eestlase kohta üteldakse, ta võib küll andeks anda, kuid mitte unustada.

Õieti ei tulnud see pahandus mitte otse vormimütsi pärast, aga osalt oli siin ka mütsil oma tähendus.

Tol ajal töötas allpool Kivisilda Holmi tänava ja turu kohal Emajõe ülevedaja, kes inimesi suure paadiga üle jõe vedas. See paat kandis parve laadi, kuna ta liikus üle jõe tõmmatud köit pidi. Üleveoparve rentnikuks oli harilikult venelane. Enamasti töötas ta üksinda, tõmbas vahetevahel köiest ja kasseeris vahetevahel ülesõitjatelt igahelilt kopika sisse. Ainult suure veega oli tal ka abiline.

Ma olin sealt küll mõni kord väga harva vanematega koos üle sõitnud, aga Emajõe peale pääsemine, olgugi ainult ülevedaja parvpaadiga, oli mulle suureks lõbuks. Seepärast olin muidugi väga rõõmus, kui mõne teise poisiga kuhugi minnes üle Emajõe sõitsin.

Augustikuu õhtupoolik oli haruldaselt ilus linnaski ja tekitas minus mingi uneleva meeoleu, nii et ma unustasin isegi koduigatsuse, igatsuse Kambja metsade, aasade ja väljade järele. Seisin laias lamedas paadis püsti, nagu suurem osa ülesõitjaid tavatses teha, sest harilikult istusid vaid vanad inimesed või naised, kellel „pea hulluks läks“. Kui minu kõrval seisev preili või proua oma jalakese paadipingile pani, siis panin ka mina varsti nagu tahtmatult omagi jalakese sinna. Ega minu jalg tookord suurem olnud kui sellel daamil. Toetasin pea käe najale ja jäin unistavalt vaatlema pikkamisi veerevaid veehulki, Kivisilda ülalpool ja suuri maju ta taga...

„Võta jalg pingilt ära! Ise veel treffnerist!“ põrutas minu teisel pool kõrval üks vene preester vene keeles. Kostis naeru, ma nägin nagu läbi udu, kuidas näod laiale irvitusele tõmbusid. Ka minu seltsilised naersid. Kui punaseks ma ise läksin, seda ma ei võinud näha. Kaua aega ei sallinud ma nüüd vene preestrid. Ma ei sülitanud küll, kui mõni nendest vastu tuli, kolm korda üle õla, nagu mind vallatud poisid olid õpetanud. Olin siiski juba kaunis hea kasvatuses saanud, nii et ma seda ei teinud, ehk küll vahel oli kange kiusatus teha, kui mul jälle see Emajõe-sõit meelde tuli.

Muidugi, preestril oli täiesti õigus. Aga miks põrutas ta ainult minule peale, mitte ühtlasi sellele daa-

mile, kes oli minust tunduvalt vanem ja seetõttu targem? Peaasi aga, miks tegi ta seda nii jõhkral, haavaval viisil. Oleks palju ilusam ja kindlasti mõjuvam olnud, kui ta oleks mulle väikese, sõbraliku märkuse teinud, mida keegi peale minu ei oleks tähele pannud. Kuid inimesel on harilikult viisiks ennast tähtsustades püüda teist alandada või naeruvääristada. Eriti sobimatu oli niisugune viis vaimulikule. Igakord, kui ma teda hiljem nägin, oli mul kange soov talle midagi õige rasket ütelda. Ometi olen mõnelegi inimesele otsekoheselt tänulik olnud, kes on mu tähelepanu sõbralikult mu puudustele ja vigadele juhtinud. Igatähes ei usu ma, et niisugusel jõhkral viisil saab kedagi kasvatada. Nüüd aga tekitas ta minus ainult viha ja kangekaelsust. Mäletan vähemalt, et panin hiljem jala just jonni pärast paadi pingile, kui üle Emajõe sõitsin, kuigi ma nüüd selgesti teadsin, et see sobiv ei ole.

Peale muu tundsin tookord, et see preester haavas mitte ainult mind, vaid ka Treffneri kooli, tahtes nagu ütelda, missugune halb kord selles koolis valitseb. Tundsin end aga Treffneri kooliga juba nii tugevasti seotud olevat, et see mulle kõvasti hingesse läks. See ühtekuuluvuse-tunne jäi mulle püsima ka hiljem, kui ma mõningatel põhjustel kroonugümnaasiumi üle läksin, ja väljendus peale muu selles, et ma Treffneri kooli õpilastega kestvalt õieti rohkem läbi käisin kui omade, gümnaasiumi poistega.

Linna kaubahärradega ei olnud mul algul põrmugi õnne, sest mitte ainult mütsi ostmisel, vaid ka raamatukaupluses tuli mul algusest peale ütlemist.

Et meil kodus loeti hoolega ajalehti — „Postimeest“ ja „Olevikku“ ja mina hakkasin neid vara,

võib-olla liiga vara lugema, siis teadsin eesti poliitika asjadest juba mõndki, kui Tartusse kooli tulin. Seejärest ei olnud mulle ka raamatukaupmees Vares kuulu järgi tundmata. Olin kuulnud, et ta oli agar tegelane olnud „Linda“ seltsis. Peaasi aga, mind huvitas juba varajasest noorusest muusika, seepärast otse neelasin K. A. Hermannini „Laulu- ja Mängulehte“. Õppisin sealt hulga mitmekesiseid laule — muid noote oli ju raske saada — ja tundsin peaaegu peast kõiki lugusid, mis seal kõnelesid muusikast ja muusikainimestest. Muidugi ei tekitanud minus siis põrmugi imetust, et „Cavalleria rusticana“ on „Talu- rahva ratsavägi“, nagu K. A. Hermann oma „Laulu- ja Mängulehes“ tookord kirjutas. Mina ka nimelt ei teadnud tookord, et seda asja võib ka teisiti tõlkida.

Veel leidis õndsas Karl Augusti „Laulu- ja Mängulehes“ mõndki veiderlõbusat. Aga tal oli tolle aja kohta siiski suur tähendus eesti muusikahuvi äratamises ja arendamises. Peale muu tutvusin tema kaudu ka Kanepi meestekvarteti olemasoluga, missugune kvartett mitte ainult ei pakkunud tolle aja kohta peenemaitselist koorilaulu, vaid rikastas tunduvalt ka kehva noodikirjandust „Kalevala kvarteti laulude“ väljaandmisega. Hiljem asus „Kalevala kvartett“ Tartus ja Vares laulis ka siin kaasa. Sellestasast „Laulu- ja Mängulehest“ sain ühtlasi ka teada, et Vares oli Kalevala kvartetis teist bassi laulnud.

Niisiis oli Vares mulle omaviisi vana tuttav, kui ta raamatukauplusesse astusin. Kuid läksime kohe riidu, ja hiljem ei tõstnud ma sinna oma jalgagi, kuigi seal võis raamatuid saada ka arvele, mida hiljem kooli kaudu tasuti.

Varese raamatukauplus asus Raatuse tänaval Mjanikovi majas. Viimase poeg oli minuga Treffneri juures ühes klassis ja teda ma piinasingi tihti, seletades õhinal, aga seda viletsamas vene keeles, üht ja teist eesti rahva ajaloost, ja tema vastaski mulle alati heasüdamlikult nõustudes „da, da“.

Ma olin küll koos isaga varem käinud linnas mõnes suuremas koloniaalkaupluses, nagu „Pesnossovi“ ja „Noogudilli“ juures, niisamuti mõnes suuremas saapakaupluses, nagu Mõtuse juures, kus müüdi kuulsaid „Mõtuse lõmmusid“ — vene saapaid. Aga ma ei olnud veel iial käinud üheski suuremas raamatukaupluses, sest Schmidti oma vastu „Vene poode“ oli üsna väike ja lihtne kauplus. Seepärast avaldas mulle Varese kauplus, kui sinna sisse astusin, oma avaruse ja rikkaliku kaubaga sügavat muljet. Muutusin üsna araks ja kohmetuks. Olin ju esimest korda täiesti üksinda niisuguses suures kaupluses.

Võib olla, et see suurus ja uhkus, mida ma siin nägin, oligi põhjuseks, et ma Varese endaga, kes juhtus kaupluses olema, kohe riidu läksin. Paistsin talle vististi nii arana, kohmakana ja ümbruse toredusest masendatuna, et ta, olnud kord külakoolmeister, arvas enda õigustatud olevat mulle õige terava märkuse teha ja „külmal, kõrgil viisil kõnelda“, kui ma ühe asja kohta, mida kavatsesin osta, o m a arvamist avaldasin.

Olin küll arg, aga niipea kui ma tundsin, et minule ülekohut tehakse, olin alati valmis kasvõi tiigriga purelema. Nii tegin ka siin. Vares sähvas veel paar teravat sõna, mina aga pöörasin selja ja läksin. Ütle-

sin hiljem ka teistele poistele, et Varese juurde ma enam ei lähe! Kas ta sellest kuulda sai, seda ma ei tea. Igatahes kümmekonna aasta pärast olime jälle üsna head mehed. Laulsin siis üliõpilasena Aleksander Läte juures kooris kaasa, sest et bassidest puudus tuli. Õieti on mul küll bariton, aga see oli segakoor. Pealegi laulsin hädakorral ka meeskooris teist bassi. Läte oli oma koori koondanud võimalikult kõik Tartu tookordsed parimad lauljad, peale suure hulga keskmiste. Nii oli siis siin ka Kanepi Kalevala kvarteti kuulus tenor Kann, niisamuti selle kvarteti teine bass Vares. Tema kõrval laulis Tartu tuntuimaid basse advokaat Hanser, kellel oli haruldaselt sügav ja tugev hääl. Varese teisel küljel seisis harilikult Juhan Kõpp ja viimase kõrval mina. Eesti Üliõpilaste Seltsi kaksikkvartetis laulsime ju temaga koos teist bassi.

Hanser ja Vares mõirgasid võistu väga vahvalt. Meie — Kõpu ja eriti minu — hääled olid nende omade kõrval ainult „leis' Geflüster“. Siiski, Hanseri hääl kostis ka Varese omast üle, sest kord ei jõudnud Vares enam kannatada, vaid ütles vihaselt Hanserile: „Sa karjud mul kõrvad lukku!“

Kõneldi, et Vares oli veidi kade mees ja talle ei meeldinud põrmugi, et kooriliikmed Hanseri bassi rohkem imetlesid kui tema oma. Heasüdamlik ja rahulik Hanser ainult muigas Varese märkuse kohta ja mõirgas veel valjumini. Teha ei olnud siin midagi.

Minul oli nüüd Varesega üsna kena läbisaamine ja ajasime mõnigi kord väikselt mõnusat juttu. Kui ta üldse mäletas meie esimest kohtumist, siis loomulikult — mis sellest enam kõnelda!

Hiljem ostsin ma kõik oma raamatud ja muud niinimetatud kultuuritarbed Schmidti või ka Millistferi raamatukauplusest. Viimane asus Vene tänaval, Puusilla läheduses. Muid eesti raamatukauplusi, kus oleks saanud osta ka kõiki vajalikke õpperaamatuid, Tartus tol ajal vististi ei olnud. Oli küll Mäesepa kauplus, aga temal oli kooliraamatuid vähem. Krügeri, niisamuti ka Karowi raamatukauplus — viimane asus Küüni tänaval ja kandis „Ülikooli raamatukaupluse“ nime — olid minu tarvis nii uhked, et ma kaua aega ei julgenud sinna sisse minna. Peale selle ei tea, kas oleks seal eesti keelega üldse hakkama saanud, minu saksa keel aga oli alles üsna nõrk ja vene keelele oleks kaupluse noorhärna või preili kindlasti üle õla vastanud. Schmidti väikeses poes aga oli sõbralik ja lahke eestikeelne rahvas. Ka käis Schmidti vend minuga ühes klassis ja et tedagi meri kangesti huvitas, siis said meist head sõbrad. Ta läkski viimaks kaugetele meredele ja ma ei tea, kas ta üldse iial kodumaale tagasi tuli. Sain temalt ainult kord ühe kogupildi suurelt täispurjekalt ja see oli kõik.

Oli veel üks põhjus, võib-olla naeruväärt põhjus, mis mind Schmidti raamatukauplusesse viis. Küll mitte mõni ilus, häbelik blond tütarlaps, kelle pärast näiteks mõni hea aasta hiljem üks mu seltsimees väga õnnelik oli, kui meie, teised poisid, saime ta mõne asja pärast „Postimehe“ kontorisse saata — tal endal ei olnud ju nii palju asja, nagu ta seal käimiseks vajajas; või jälle teine hea seltsimees niisama ülõnnelik oli, kui saatsime just teda saia ostma Tiigi ja Pepleri tänava nurgale. Ei midagi niisugust, aga siiski küllalt tugev jõud, et mind Schmidti juurde viia, kui oli

midagi tarvis, või ka sealt mööda kõndima sundida, kui ei olnud midagi tarvis. Seal tundsin end olevat lähemal oma kodule, Kambjale, sest seal peatasid harilikult minu kodu ja koduümbruse inimesed oma hobused. Muidugi olid nad õhtupoolikul, kui sinna pääsesin, harilikult juba kõik minema sõitnud. Kuid see ei tähendanud midagi. Ma teadsin, et nad oliid siin olnud. Ja kui siis juhtus, et veel mõnd tuttavat hobust silmasin või tuttavat kodukoha inimest nägin, siis oli tunne, nagu oleksin kodus. Aja jooksul kahvatus küll see igatsus, aga ta ei kustunud iial täiesti. Ja võib näida naeruväärsena, aga ma kõndisin veel hiljemki kaunis tihti — eriti kevadel — Kaubahoovi treppidel ilma mingi sihita ja siis oli mul alati tunne, et nüüd istun kohe hobusele ja varsti olen linnast väljas ja varsti paistab Kambja kiriku torn ja siis olen varsti kodus. Minu tunnetes on olnud kindel, jääv ühendus Kaubahoovi treppide ja mu kodu vahel. Seda ühendust ei ole suutnud täiesti katkestada paljud aastad, millede kestel olen mõlemast eemal viibinud. Niipea kui sattusin Kaubahoovi trepile, nägin alati trepi ees hulka hobuseid seismas, kaerakotid peas või märsid ees, mehi, naisi, lapsi vankrite ümber õien-damas ja vestlemas. Nägin mehi ja naisi poodi mine-mas ning välja tulemas, raualatt, naelakast, rangid, look, nahk, vene saapad, vankrimäärdekast või riide-pakk käes. Nägin poesulaseid heeringatunne vank-rile veeretamas ja talumeeste hobustele kaeru ning juua andmas. Nägin ka ühe poe uksele midagi ime-likku ümmarat asja paistma. See ei olnud midagi muud kui kaupmees Vogeli suur kõht. Kui ta oma poe lävel seisis, siis ei olnud näha kõrvalt piki treppi tulles mi-

dagi muud kui seda kõhtu. Oli ükskõik, kumb vend seal seisis, sest mõlemal oli ühesugune suur kõht. Mu ema naeris nii südamlikult, et tal vesi silma tuli, kui ta seda esimest korda nägi. Ja minagi muigasin hiljem peaaegu alati, kui piki treppi kõndisin ning mulle „Vuugli puut“ meelde tuli. Ka meie hobused seisisid alati siin Vuugli poe ees, kui nad ei olnud sisse-sõiduhuovi aetud. Ja Vogeli kauaaegne sulane, isa põline tuttav, hoolitses nende eest väikese tasu eest väga hästi.

Ma näen seda kõike nii selgesti, nagu oleks see alles eile olnud. Ma näen seda ka siis, kui ma siin õhtupoolikul, pimedas kõnnin, kui siin enam ühtki maameest, ühtki maahobust ei ole.

III.

Esimese korteri linnas sain koolist kaunis kaugele, Aleksandri ja Lao tänava nurgale, mispärast pidin hakkama hommikul üsna varakult minema. Teadsin ju väga hästi, et kooli ei tohi hilineda, eriti veel linnas, ja et selle eest saab karistada.

Oli üsna imelik tunne, kui sammusin ühel augustikuu hommikul esimest korda kooli poole. Ühelt poolt olin õnnelik ja uhke, et olen linnas koolis, kuna mu seltsilised esiotsa kõik maale, väikesse köstri-kooli jäid. Üldse tuli sealt minu kaaslastest peale ennenimetatud Oskar Loki ainult veel Jaan Uri linna, niisamuti Treffneri juurde ja selsamal sügisel kui mina, ainult veidi hiljem. Kõik teised rahuldusid selle haridusega, mis nad kihelkonnakoolis said. Uhkeks tegi mind ka vormimüts, kuigi see oli ainult Treffneri kooli lihtne müts.

Teiselt poolt aga tundsin hirmu. Kõik oli ju mulle alles täiesti võõras. Teadsin ainult, et koolis oli kohutavalt palju poisse, tol ajal vististi neljasaja ümber, niisamuti palju kooliõpetajaid. Kes teab, missugused nad kõik on ja kuidas saab nendega hakkama väike maapoiss, kes on alles rumal ja vilumatu? Köstri-koolis oli ju ainult paarkümmend poissi, nendest mõ-

nigi juba varem tuttav, ja kaks kooliõpetajat, vähemalt isale kõik varem üsna kenad tuttavad. Siin aga olid kõik võhivõõrad, õpilased kui ka kooliõpetajad.

Arvan, hoolimata hädaohust, et võiksin hiljaks jääda, pidurdasin üsna tunduvalt sammu, kui Kivisilale jõudsin ja Treffneri maja paistma hakkas. Kuid parata ei olnud midagi, ega ma võinud tagasi minna! Isa oli küll kord kõnelnud ühest meie lähedase mõisa rentniku pojast, kes oli hommikul alati ilusasti kooli läinud ja ka lõuna ajal alati ilusasti koju tulnud. Viimaks oli siiski selgunud, et ta ei olnud üldse kooli saanud, vaid niisamuti ringi logelnud. „Ära sina nii tee,“ ütles isa selle jutu järel. „Ei tee,“ vastasin truusüdamlikult. Ja nüüd oleksin ma hea meelega nii teinud!

Ei aidanud midagi, pidin lõpuni minema. Kui ma Treffneri majja jõudsin, siis võtsid dežurandid mu vastu — nad juba teadsid niisuguseid väikesi, kohmakaid ja kohmetuid „maahärrasid“ — ja üks nendest kutsus mu endaga kaasa. Mul ei olnud aimugi, kuhu ta mu viib. Ega siin veel mingit vigurit ole, eksamit või niisugust? Teel aga seletas poiss, et direktori enda majas olevat ainult kõrgemad klassid ja pansion. Teised, keskmised ja alamad klassid olevat kahes võõras majas, mõlemad Henningi platsi ääres. Minu, üheteistkümmes, klass olevat suures Faure majas Kivi tänava nurgal. Seal olevat ka suur saal, kus igal hommikul pärast esimest tundi palvust peetavat. Sinna tulevat siis kõik poisid ja osa kooliõpetajaid kokku.

Kui meie Kivi tänava nurgal õueväravasse jõudsime, jäin silmapilguks tahtmatult seisma. Müra, mis tegid Kambja kihelkonnakooli poisid, oli vaid oja

mahe vulin, siin aga kuulsin kose võimast, kõrvulukustavat kohinat. Hirmsat kisa koolis teevad nimelt väikesed poisid ja tüdrukud — olgu nad suured või väikesed —, kui neid palju on.

Õues joosti ringi, aeti üksteist taga, rüseldi ja kisati. Kui ma oma saatja kannul trepist üles sammusin, siis kihutas poisse kange kolina ja mürinaga trepist üles ja alla. Klassidest kostis igalt poolt suurt käratsemist. Mu saatja viis mu ühte klassi, ütles lihtsalt, see olevat minu klass ja läks minema.

Jäin seisma pinkide vahele nagu mõni ebajumala kuju. Mütsi olin küll peast võtnud, aga muud midagi ei osanud ma teha. Suurem osa poistest ei lasknud end oma toimingutes segada uuest juurdetulijast, vaid käratses ja märatses rõõmsalt edasi. Nemad olid juba harjunud, sest suurem osa nendest oli siin koolis juba aasta või paar käinud, mõni isegi kauem. Pealegi oli õpetus juba paari nädala eest alanud, mina olin veidi hilinenud.

Vahel lähenes mulle mõni poiss, silmitses mind pisut ja ta näost paistis, nagu tahaks ta mind sõrmega katsuda. Viimaks tuli päästja. Üks poiss, lühidavõitu, jässakas, pisut rõugearmiline, astus mu juurde ja võttis mu enda hoolde. Ta näitas mulle, kus oli tühi koht ja kuhu ma võisin istuda. Siis andis ta mitmesuguseid juhatusi kooli asjus, kuidas üht või teist asja teha ja kuidas teiste poiste vastu olla, kui nad narrima kipuvad, mida nad uutega püüdvat harilikult teha. Ka jutusas ta mulle kooliõpetajatest, missugused nad on ja kuidas keegi küsib ning missugused numbrid ta paneb. Viimane asi oli mulle võõras ja eriti huvitav, sest kõstrikoolis ei pandud mingeid

numbreid, kuigi saime aasta lõpul tunnistuse. Viimaks küsis ta, kas mul turnikingad on, sest täna olevat turnimine. Pidin vastama, et niisugusest asjast ei tea ma midagi. Kästi küll osta müts ja mõned raamatud, aga turnikingadest ei kõneldud midagi. Vististi ei peetud seda asja nii tähtsaks või unustati. Poiss mõtles veidi aega ja arvas siis, ma jäägu parem täna turnima minemata, sest sakslane — võimlemisõpetaja — hakkavat pragama või andvat koguni nööriga, kui mul kingi ei ole. Temaga olevat raske maid jagada või talle midagi selgeks teha. Algus näis minule, arale ja kohmetule maapoisile, õige paljutöötav olevat...

See sõbralik poiss, kes mind mu esimesel päeval linna koolis nii heatahtlikult juhatas, oli *Karl Jungholz*, hiljem näitleja „Vanemuises“ ja „Estonias“. Kuigi ta minu vastu nii sõbralik oli, ei mäleta ma temaga koos klassis viibimise ajast midagi erilist, peamiselt vististi seetõttu, et olin selles klassis ainult pool aastat, niisamuti nagu ka kõigis järgmistes klassides, sest mind oli tol ajal mingi õppimisvaimustus haaranud — ainult edasi ja edasi! *Jungholz*ist mäletan tollest ajast ainult seda, et ta uisuväljakul oma jala murdis. *Treffner* kõneles sellest palvusel pealegi pikemalt ja hoiatas poisse ettevaatusele.

Üldse mäletan oma klassikaaslastest imelikul kombel ainult väheseid, kuna vanemate klasside poisse mäletan palju rohkem. Viimased olid minu silmis ka palju tähtsamad ja jäid seepärast paremini meelde.

Meelde on jäänud oma klassidest *Karl Kaur*, osalt küll seetõttu, et temaga hiljem aastate kestes, kuni ta varajase surmani, palju kokku puutusin. Nii-

samuti Valter Pint, keda ka hiljem kohtasin, kuigi vähem. Siis venelane Mjasnikov, kellest olen juba kõnelnud, ja üheteistkümnenda klassi priimus Jassov, kes jäi mulle meelde eriti selle tõttu, et ta piiblilugu — muidugi saksa keeles — sõna-sõnalt pähe õppis, nii et ka mitte üks „ja“ vahele ei jäänud. Kooliõpetaja Ohmann hindas niisugust tuupimist väga kõrgelt ja kirjutas Jassovile tihti päevikusse „gelobt“ — kiidetud. Neid „gelobt“, mida meie lihtsalt „lobideks“ nimetasime, oli sellel linnapoisil palju. Sellest hoolimata ei suutnud ta maapoiste visale ründamisele vastu seista — ja jõuluks oli Uri priimus ning mina teine.

Veidi kõrgemast, vististi üheksandast klassist alates mäletan veel Tähtvere poissi Jaak Lilienkampfi, eriti küll selle tõttu, et meie temaga priimuse koha pärast kõvasti võistlesime. Vahel oli tema esimene, vahel mina. See kestis niikaua, kui tema läks reaalkooli ja mina kroonugümnaasiumi.

Nii vähesed on mu mälestused oma klassikaaslastest, peamiselt kindlasti sellepärast, et nendega ainult lühikest aega koos viibisin, enamasti pool aastat. Peale Lilienkampfi ja Uri ei leidunud mäletatavasti ühtki, kes oleks iga poolaasta järel eksami järgmise klassi teinud. Muidugi tuli selleks eraviisil hoolega õppida ja nimelt rohkem, kui oli oma klassi kursus, sest iga klassi tarvis oli normaalselt aasta määratud. Siin ainult ei tehtud takistust ka kiiremini edasi minna, kui tegid eksami.

Peale selle ei saanud jääda sügavamaid mälestusi oma klassikaaslastest osalt sellepärast, et ma nendega

isiklikult, väljaspool tunde õige vähe läbi käisin ja kokku puutusin.

Sellevastu seisavad mul kaunis elavalt meeles paljud vanemad poisid. Tundub, nagu näeksin veel praegu oma klassiaknast, mis olid vahel Henningi platsi poole, kuidas hommikul kella üheksa ajal sammusid Hobuse tänavast tulles palvusele Jakob Kukk, Jüri Jaakson, Jaan Teemant, Lui Olesk, Johannes Voldemar Veski, Andres ja Johann Alver, Artur Seen, Ferdinand Karlson, Joosep Liiv, Heinrich Küle, Joosep Meeri, Evald Dolf, Otto Heinrich Münther, Samuel Lind, Karl Leito, armeenlane Asnavarianz ja mitmed teised, kõikidel kahe paelaga mütsid peas, nendest teine pael ülal. Eriti imetlesime Oleskit. Kuigi ta näis väga noorena, peaaegu poisikesena, oli tal juba tol korral kõrgemate klasside müts peas. Omamoodi tähelepanu äratas ka O. H. Münther. Ta oli hiljuti käinud Kaukaasias ja kandis nüüd vahel Kaukaasia keepi (burkat) ja papaahat. Ka keskmiste klasside õpilastest on mitmed meelde jäänud, nagu Julius Lill, Peeter Kaur, Martin Puusemp.

Ja kui need suured poisid palvuse ajal kantsli ümber seisisid, nagu Vana-Hugo kaardivägi, siis oli isegi poisikesel tunne, et siin on suur jõud, võimas edasipüüd kõrgemale haridusele, ja et seda edasipüüdu ei suuda hoida kinni isegi äärmiselt rasked tingimused, milledes Treffneri poisid pidid üliõpilase-eksamit tegema.

See hommikupalvus mu esimesel koolipäeval Treffneri koolis jättis mulle imeliku, veidi segase mulje. Kihelkonnakoolis oli ta hoopis teissugune olnud, üsna lühike ja lihtne, harilikult üks laulusalm ja siis palve, mille luges kooliõpetaja. Siin pidas palvust enamasti direktor Treffner ise, saksa keeles. Kui juhtus, et ta üle prillide vahel pilku poistele heites märkas, et tagapool mõned poisid, harilikult muidugi väiksemad, palvet ei kuulanud, vaid vestlesid, tõuklesid või mingi asja pärast kauplesid, siis jättis ta palve pooleli, läks sagis poisid enamasti sõnalausumatult läbi, tuli rahulikult kantslisse tagasi ning jätkas palvust, nagu ei oleks midagi juhtunud. Mõnikord, kui ta rohkem ärritus, siis karjus ta süüdlasele: „Sina koer, kuidas sa julged!“ Seda hüüdis ta kord saksa, kord eesti keeles, kuidas just sattus. Pärast seda oli kõik jälle hea. Poiss, kes sai sagida, ei pahandunud, sest ta teadis, et oli süüdlane, ja direktor ei kandnud iial viha.

Kui palvus oli lõppenud ja ka apostliku-usulised olid kõrvalt klassist saali tulnud, algas palvuse ilmlik osa. Kõigepealt teatas direktor Treffner mitmesuguseid asju, mis kooli ja õpilastega kuidagi ühenduses seisis. Õhtupalvuse järel aga loeti ette värsketest lehtedest tähtsamaid sündmusi, enamasti „Neue Dörptsche Zeitungist“, vahel ka „Postimehest“. Ettlugejaks oli harilikult Treffner ise, vahel ka mõni kõrgeimate klasside õpilasi. Et ka venelased taipaksid, tõlkis teated vene keelde harilikult Mihkel Aavik, kes vene keelt hästi oskas. Vahel tõlkisid ka Edgar Schlossmann ja Veidemann. Mõnikord ei suutnud Treffner, kes oli väga hoogus inimene, ennast pidada

ja hakkas ise vene keeles kõnelema. Et ta vene keel kehv oli, siis sai vahel rohkesti naeru ja Vana-Hugo naeris ise lõbusalt kaasa. Huumorimeelest ei olnud tal puudus.

Olgu siin ta tõlkevõime kohta järgmine näide. Kord hakkas ta mingis seoses vene keeles seletama, Jumal ütelnud Jeesusele, et mingi ta kiusaja juurde. See, mis ta vene keeles tõepoolest ütles, kõlas eesti-keelses tõlkes nii: „Härra Jumal ütles Jeesusele Kristusele, mine kuradile.“ Kõik naersid mürinal, Treffner ise ka. Ei olnud ju midagi häda. Küll venelased juba aru said, mis oli tarvis. Vahel, kui Treffner palvuselt puudus, jäi see ülesanne mõne kooliõpetaja, peamiselt Kuriku ja Ohmanni ning hiljem Taubeli hoolde. Viimasel oli selles asjas väike viga, mis harmooniumi või klaverimängija, harilikult J. V. Veski seisukorra raskeks tegi. Taubel ütles sõnu nimelt nii ette, et tihti jättis paar, kolm sõna ütlemata sellest, mida vajas laulu viis. Veski pidi talle siis sosistama, et „üttele veel, vähe sai!“.

Teadete ettelugemine ajalehtedest, mida tehti õhtuti Treffneri pansionis, ja nende selgitamine oli ilus mõte. Kahtlemata ei näinud paljud poisid kodus üldse lehte, sest ajalehe lugemine oli tol ajal vähe levinud ja ka „Postimeest“, mis ilmus ainult kolm korda nädalas, loeti vähe. Veel vähem loeti — igatahes linnas — „Olevikku“, mis ilmus kord nädalas. Palvusel aga tutvustas Treffner oma õpilasi iga päev tähtsamate sündmustega mitte ainult kodumaalt, vaid ka kogu maailmast ning äratas nendes huvi ja arusaamist üldistest asjadest. Püüdi arendada oma poistes vaimseid huvisid, kasvatada nendes paremat ühis-

kondliku elu mõistmist ja ühtlasi pakkuda nendele mõistlike lõbustuste võimalusi mõõdukates piirides, tuli Treffneril mitmel viisil ilmsiks, nagu ma võisin hakata nägema juba lühikest aega pärast seda, kui olin Treffneri kooli astunud.

Harjusin õige ruttu minule täiesti uue olukorraga, niisamuti kooliõpetajatega, kelledest mõnel leidis omapärasust, mis läks kuni veidruseni. Kuna ma, nagu juba tähendatud, tol kooli-ajajärgul endale senini arusaamatul põhjusel hästi õppisin, siis ei saanud mul ka kooliõpetajatega pahandusi tekkida, milline asjaolu mu kodunemisele linna koolis ja Tartus tunduvalt kaasa mõjus. Tartu elu aga kandis tol ajal ilmet, mis nüüdsest põhjalikult erines.

IV.

Kui seista hommikul enne kella kaheksat Tähe ja Lille tänava nurgal, siis näeb peaaegu lõpmatut inimestevoolu südalinna poole tõttavat. Koolilapsed ruttavad kooli, ametnikud ja äriteenijad oma tööle, perenaised ja tüdrukud turule. Tähe tänav on nagu mingi väikese suurlinna pealiiklemistee, kuhu kõrvaltänavatelt inimesed kokku voolavad, et siit edasi linnakeskusesse pääseda.

Poolsada aastat tagasi võis siin harva mõnd üksikut inimest näha liikumas. Linn lõppes siin juba enne Päeva tänavat, siis tulid Karlova põllud, Karlova tuuleveski, millel nüüd tiivad puuduvad — mis teeb veski linnas tiibadega! —, siis Purdi talu, Piiskopi ja Ropka mõisa põllud. Teisel pool Võru teed ulatus linn küll veidi kaugemale, kuni Kastani tänavani, aga siis tulid jälle põllud. Üle raudtee oli raudteesilla juures mingi maja, siis tuli lage väli. Esimene maja, mis Tähtvere põllule ehitati, oli Eesti Üliõpilaste Seltsi oma, kuid alles 1901. aastal. Tartu linn on kasvanud lõuna, edela ja lääne suunas, mujal ei ole ta kuigi palju oma välisilmet muutnud ja teistes suundades on linnapiirid peaaegu endised.

Endine on linn ka oma üldilme poolest. Küll on tulnud juurde ka kesklinnas ehk vanalinnas hulk uusi, isegi kaunis suuri maju, küll on linn muutunud mõnede korraldamiste ja ilustamiste — eriti Emajõe kallaste — tõttu veidi kenamaks ja puhtalaadsemaks, aga need muudatused ei ole nii põhjalikud, et nad üllataksid isegi seda, kes ei ole kaua Tartus käinud.

Muide, isegi kõnniteed on suuremalt osalt endised, nii et pimedas pead ettevaatlikult kõndima ja jalgu kõrgele tõstma, kui ei taha neid murda.

Üks suuremaid ümberkorraldusi on sündinud turu idapoolses osas, kus asub nüüd uus turukaubamaja. Siit on kadunud omapärased „juudipoed“, mis sellele linnaosale veidra, võib-olla pisut idamaise ilme andsid. Need poed, mis oma väliskujult sarnanesid „Vene poodide“ ehk Kaubahooviga, olid ehitatud puust, mademega, tumedavärvilised ja jätsid veidi röpase mulje. Nad olid eranditult juutide käes, kes müüsid mütse ja igasugust pudukaupa. Kui müüjatel vähegi vaba aega oli, siis seisis nad oma poelävel ja kutsusid möödaminejaid sisse, kaupa ostma. Ja juhtus, et kui mõni taluperenaine või maatüdruk mademele tõusis ning seal kõndis, siis tirisid juudid teda vägisi poodi. Siis juhtus ka, et maanaine vihastus ja juudile üsna tubli võmmu andis. Kuid juut ainult naeris ja asus väsimata jõuga uue möödamineja kallale.

Kadunud on ka majaderida juudipoodide vastas. See majaderida ei olnud tähtis iseendast, ei olnud tähelepanuvääriv ka selle poolest, et seal asus üks suuremaid maarahva sissesõiduhoove „Odessa“. Muide Tartu sissesõiduhoovidel oli vististi kõikidel V e n e

linnade nimed, sest eesti nimed oleksid liiga lihtsad olnud. Huvitav oli see majaderida selle poolest, et siin asus paar suuremat joogikohta, trahterit — üks otse „Odessa“ juures —, kus suvel palju lodjavenelasi käis. Nad jõid siin enamasti teed, kümme ja enam klaasi järgemööda, vahel sekka ka viina. Kui oli paras tuju, siis lasksid nad „kasatšokki“ või hõiskasid laulda. Mõni mängis ka piljardit, aga seda tegid venelased siiski harva.

Kui piki Kaubahoovi madet tulles jõepoolsele äärelle jõudsid, siis pakkus Emajõgi suvel huvitavat pilti. Silmade ees seisis mastide mets. Kogu jõgi allpool Kivisilda, mõlemad kaldad, nii kaugemale kui ulatus nägema, olid sageli täis lotje, neid paksukõhulisi, tõmpe veesõidukeid üheainsa suure purjega, missugused laevad ei olnud muutnud oma kuju vististi viikingitest saadik. Nad tulid kõikjalt Peipsi randadest, ka Pihkvast ja tõid Tartusse mitmesuguseid kaupu, peamiselt puid, aga ka kipsi, kurke, marju jne. Reisijatelaevad, mis sõitsid kuni Pihkvani, vähemad aga Emajõe suudmesse Praagale ja hiljem ka piki Ahja jõge kuni Läänisteni, võtsid peale ainult vähemakoguseid kaupu. Muud kaubalaevad peale lotjade puudusid Emajõel ja Peipsil täiesti.

Niisugune paks, tõmp nelinurkse purjega laev oli muidugi laisk liikuma. Ristlemine jõel oli temaga võimatu. Kui puhus tuul vastu, siis ei aidanud muud kui meestele rangid kaela, kaldale ja sikutama. Said vaesed „burlakid“ küllalt higistada. Kui aga oli pärituul, siis oli lõbu laialt. Terve rida lotje, kaheksa kuni kümme korruga ja isegi rohkem, liikus siis piki jõge

üles või alla. Kostis laulu ja harmoonikamängu ja vahel nähti lodjal isegi tantsu, kuigi ruum oli kitsas.

Lodjavenelaste harmoonika oli harilikult teissugune kui meie külapoistel. Viimased kasutasid suurt, pikkade lõõtsadega pilli, mida andis ikka sikutada, enne kui lõõtsad täiesti lahti olid. Ja siis võttis jälle aega, enne kui nad kokku suruti. Venelastel aga olid väikesed harmoonikad, millede lõõtsad nii kärmesti käisid nagu „kasatšok“ ise. Selle pilli abil oleks küll vaevalt kakelda saanud, mida võimaldas eesti poiste harmoonika vahel üsna hästi. Igatahes kõneldi, üks Tähtvere poiss oli teise kohtusse kaevanud, et see teda kord laupäeva öösi, kui ta läinud „nooremaid kaema“, kõvasti peksnud. Kui kohtunik tunnistajat üle kuulas, seletas see, et kannataja saanud tõepoolest kümme tugevat hoopi. Kohtunik imestas, kuidas võis tunnistaja pimedas näha, mitu hoopi anti? Tunnistaja aga seletas, et seal ei ole midagi imestada: harmoonika bassid tegid iga kord „mauh“ ja „mauh“, kui poiss pilliga pihta sai. —

Kui Jumal venelaste palvet kuulda võttis ja lotjadele priske tuule tõi, oleksid võinud „burlakid“ maailmaga tõesti rahul olla — kui ainult ilus ilm ei oleks poisikesi jõe äärde ajanud. Pealegi palju poisikesi, kogu veeteel kuni Emajõe suudmeni.

Ei ole õige, kui arvatakse, et väärtuslikud ideed ei või tekkida mitmes kohas korraga või peaaegu korraga. Sellepärast ei oleks õiglane väita, et need olid Tartu linnapoised, kes leiutasid, et linguga saadetud kivi pagana toredasti läbibistab tuulest pingul purje, ja siis oma huvitava ning lõbusa leiutise piki Emajõe

kallast maapoistele edasi andsid. Seesama mõte võis ka maapoistel tulla ja pealegi mitmes kohas korraga.

Ja nii lendasid siis, niipea kui lodjad olid linna-
piiridest väljas — linna kohal võis ju ikkagi mõni
„kardavoi“ juurde juhtuda, need mehed aga ei saa ha-
rilikult ilusast naljast aru —, kivid pingul purjedesse.

Ja siis järgnes igale augule, mis purjesse tekkis,
vihane rusikanäitamine ja tore sõim, milles venelane
on ju ületamatu. Aga mõlemad abinõud olid liiga
nõrgad, et elamustehimulisi poisse ära hirmutada, nii
et lõpuks ei jäänud lodjavenelastel siiski muud üle
kui purjeaugud kinni nõeluda, niipea kui nendel ju-
hus tuli purjed alla lasta.

Enne kui Tartus ei olnud veel kohtuid, koole ega
muid asutusi, niisamuti sõjaväge, kes siia rohkesti
vene ollust tõid, olidki lodjavenelased ja osalt vene
kaupmehed need, kes Tartus vene ilmet andsid, nii-
palju kui seda siin üldse nähtavale tuli.

Tartu oli 1890. aasta algul oma ilmelt saksa linn,
kuigi ta 35.000 elanikust umbes vahest üks nel-
jandik sakslased olid. Aga vene vaim hakkas heitma
järjest tugevamat varju saksa senisele vaikselse ja
rahulikule elule. Kohtud olid juba venestatud, koo-
lid osaliselt niisamuti, sest nende lõplikuks venesta-
miseks oli ainult paar, kolm aastat aega antud, siis
pidi õpetus kõigis koolides venekeelne olema. Linna,
kus seni puudus sõjavägi peale üsna väikese konvoi-
komando, tuli 1892. aastal terve jalaväepolk, mis vene
vaimu ja ilmet loomulikult suurendas. Tänavatel sei-
sid küll alles „vahtmeistrid“ ja nähti vahel liikumas
„obervahtmeistreid“ — rahva väljenduse järgi —, aga

juba kõneldi ka „kardavoidest“ ja „kalodotsnikkudest“ ja varsti pääsesidki viimased ülevõimule.

Küll kirendasid linnas alles saksa korporantide mütsid — oli ka üks läti korporatsioon —, aga juba kõneldi, et Tartu üliõpilaste kohta pannakse varsti maksma vene vormi kandmise sundus ja et siis on korporatsioonidel lõpp. Nii tuligi üsna ruttu. Küll mitte nii karmilt, nagu saksa ringkonnad olid kartnud, aga siiski küllalt raskelt. Korporatsioonid jäid alles, kuid värvimütside kandmine keelati. Ja siis kat- sid saksa buršid oma värvimütse läbipaistmatu musta leinalooriga. See leinakate püsis buršimütsidel palju aastaid, kuni poliitiline liikumine 1905. aasta revolutsiooni tekitas, millal võimule pääsenud vabamad tuu- led ka buršimütside leinaloori minema pühkisid.

Tol tumedal ajal aga juhtus vahel, et värvimütsi äär tšaholli alt liiga palju välja jäi. Ja siis juhtus ka, et mõni üliagar kardavoi üliagarale buršile märkuse tegi, teda isegi jaoskonda viimisega ähvardas. Eks seegi olnud „hiire- ja konnasõda“, nagu tol ajal suur osa seltskondlikkude vastuolude avaldusist. Kuid teine sõda, tõsisem võitlus, võitlus suuremate tõeks- pidamiste eest oli tol ajal võimatu.

Küll käisid realistid alles oma endiste rebastekli- tega, millel punased paelad ümber olid. Aga juba kõneldi, et kõige lähemal ajal pannakse nad vene mundrisse. Küll võisid gümnaasiumi vanemate klas- side õpilased alles erariideid kanda, aga juba teatati, et varsti tõmmatakse nendelegi munder selga.

Loomaarsti-instituudi üliõpilased olidki juba oma erilises vene mundris. Kuna selles õppeasutuses tol

ajal ainult harva üksikud sakslased, lätlased ja eestlased õppisid, siis nähti seda mundrit tänaval rohkesti, sest et loomaarsti-instituudi üliõpilased — venelased — peaaegu eranditult mundrit kandsid.

Ühes värvimütside kandmise keeluga ilmusid ka vene üliõpilasmundrid tänavale ja äratasid algul loomulikult üsna suurt tähelepanu. Seoses selle mundriga on mulle eriti üks juhtum meelde jäänud. Kõndisin kord ühe teise poisiga, kes oli linnast pärit ja linna asju paremini tundis, piki Uueturu tänavat, kui korraga selle tänava ja turu nurgal tugev mees vastu tuli, kes paistis minu silmis väga tore ja võimas olevat. Mõtlesin algul, et on mõni suur kindral või polkovnik. Tal oli seljas vägev helehall keisermantel, peas laia sinise äärega müts ja jalas „poolevakalised“ ehk „švungid“, mis iga sammu juures loksuvalt mürtsusid. Kui ma seda toredat kogu ammuli sui jäin vahtima, siis ütles teine poiss, et see on eesti üliõpilane T i e d e m a n n. Ta olevat Eesti Üliõpilaste Seltsist. Arvan, et siis kuulsingi esimest korda, et on niisugune selts olemas. Umbes selsamal ajal ilmus Eesti Üliõpilaste Seltsi Album, Esimene leht ja see jättis mulle nii sügava mulje, et ma seda ikka ja ikka uuesti lugessin, peaaegu peast mõistsin ja nüüd ka Eesti Üliõpilaste Seltsi vastu hakkasin rohkem huvi tundma.

See V. Tiedemanni keisermantel ei üllatanud mitte ainult mind, vaid veel mõnd teistki. Nii sõitis ta kord talvel kuhugi maale. Kutsar peatus ühe kõrtsi juures, et hobuseid puhata. Kui Tiedemann kõrtsi astus — võib-olla külmarohtu võtma —, kakles terve kõrtsitäis mehi, nii et tolmas. „Kõrge Keisri kohtu

nimel, pidage!“ hüüdis Tiedemann. Kaklusel oli kohe lõpp. Ega maamehedki olnud veel vene üliõpilaste vormi näinud või tähele pannud, eriti kui ta tuli keisermantlis ja „švunkides“.

„Švunkidega“ juhtus mõnel mehel mujalgi nalja. Need kõrged ja suured kalossid, mida maal kandsid peamiselt kirikuõpetajad, köstrid ja linakaupmehed, linnas aga peale igasuguste teiste linnasakste mitte-vene üliõpilased ja ka vanemad treffneristid, olid mõeldud ikkagi maa tarvis, kus on mitte ainult külm, vaid ka palju lund. Kui siis õpetaja Jürmann kord „švunkidega“ Berliini sõitis, sai ta seal endale varsti uulitsapoistesalga kannule, kes ei suutnud küllalt imestada: „Jummimann, jummimann!“

Varsti sai vene üliõpilase munder tartlasele nii igapäevaseks asjaks, et ta seda enam suuremat tähele ei pannud. Ja kuna ta tegelikult sunduslik ei olnud, siis kandsid teda ikkagi eeskätt venelased. Meie maa üliõpilased tarvitasid teda üldiselt vähe.

Ehk küll meie maa üliõpilased vähe vene üliõpilase mundrit kandsid, andis värvimütside minek musta katte alla ja üliõpilaste mundri ilmumine tänavale ja igasugustesse avalikkusesse kohtadesse Tartu ilmele siiski üsna tunduvalt vene laadi juurde.

Kui kuraator Kapustin oma lahkumispeol Riias 1890. aasta sügisel ütles, et „vägevasti on kõikumatu üldine riigimõte siin võimule saanud ja ka juba vilja kandnud“, siis oli see kinnitus õige ainult selles mõttes, et saksa võimu asemele oli avalikus elus suuremalt jaolt vene võim astunud. Seltskonna seesmisest elust aga seisis vene võim esiotsa eemal. Kuid ve-

nestamise pooldajad ei rahuldunud sellega, et saksa laad oli Baltimaal väliselt kaotatud, vaid nad ei nõudnud midagi vähem kui maa elanikkude muutmist venelasteks. Nii kurdab „Postimees“ oma tookordsel aral viisil, Riia vene leht „Rižski Vestnik“ pidavat eesti ja läti seltse asjatuiks ja kahjulikeks, niisamuti ka eesti ja läti kirjandust, näitemänge ja pidusid. Teissugune olevat vene lehe suhtumine sakslastesse. Näiteks kui Tartu saksa selts „Bürgermusse“ oma juubelit pidas, tervitanud teda „Rižski Vestnik“ väga südamlikult.

Kuid ometi oli Tartu, hoolimata sellest järjest tumedamaks muutuvast, idataevas üleskerkinud ja oma servaga juba Eesti kohale jõudnud poliitilisest pilvest, alles õige suurel määral saksailmeline linn. Linna valitsemine, ärielu, seltskondlik tegevus — see oli suurelt osalt kõik alles sakslaste käes ja saksa pärane, isegi kus ametlik keel pidi vene keel olema. Eestlasi oli Tartus palju, mitu korda rohkem kui kõiki teisi rahvusi kokku. Aga nende elu oli väike ja nõrk, sest et nad ise oma vanas pühas linnas väikesed ja nõrgad olid. Alevimajaomanikud, vürtspoodnikud, trahteri- ja õllepoepidajad, voorimehed, käsitöölised, majateenijad, töölised — need olid eestlased. Leidus neid ju ka äriteenijate hulgas, aga siis olid nad enamasti saksastunud, nagu oli lugu sageli ka käsitöölisega. Igatahes püüdsid paljud nendest saksa keelt pursida, olgugi kohutavat saksa keelt. Pilge „ih prehh teits mit teitse Zunge, estnis, tas klingt würhterlih“ ei ole ülekohtuselt tekkinud.

Eesti haritlaskond oli üsna väike, selle moodustasid peamiselt algkooli õpetajad ja mõned vähesed ala-

mad kroonuametnikud. Eesti arstest algas esimesena tööd H. Koppel 1892. aastal mäletatavasti; advokaate igatahes ei olnud mitte ühtki, sest esimene eesti advokaat Tartus A. Aan hakkas siin alles hulk aastaid hiljem tööle. Ainult eraadvokaat A. Villmann oli siin juba varem.

Seegi jõud, mida eestlased omasid, oli koondamatu ja korraldamatu ning ei suutnud seepärast midagi suuremat ette võtta ega teostada. On huvitav märkida, et selsamal ajal, kui sakslased Tartus kui ka Tallinnas oma seltskondliku jõu läbi mõndagi korda saatsid, eesti seltskondlikud korrastused vihast kodusõda pidasid, mis oma iseloomult „konna- ja hiire sõda“ oli. Nii olid parajasti tugevad seesmised kisklemised käimas Eesti Kirjameeste Seltsis, „Lindas“ ja osalt „Estonias“. Ka mõnedes teisteski seltsides näis küllalt vastastikust jonnit ja halba tuju valitsevat.

Õieti oli „Vanemuine“ tol ajal ainuke selts Tartus. Kõik teised — Eesti Käsitööliste Selts, „Karskuse Sõber“, „Ugaunia“, „Taara“ — asutati hiljem. Mõni nendest küll juba 1890. aasta algul, aga võttis enne aega, kui nad said hakata rohkem elu avaldama, eriti „Karskuse Sõber“, veel rohkem „Taara“ näitemängu ja kõnekoosolekute korraldamise näol. Selles „Vanemuises“ aga ei näinud ka eesti üliõpilased algul leidvat midagi muud kui nalja-, isegi mürglitegemise paika. Kümme aastat hiljem, kui ma üliõpilaseks sain, istusid eesti üliõpilased „Vanemuise“ teatris — niipalju kui nad seal üldse käisid — juba üsna rahulikult. Ainult mõned nendest armastasid saata näitlejannadele vaheaegadel rassoljet. Miks nimelt rassoljet, seda ma ei tea.

Selsamal ajal, kui eesti avalik elu kõigiti õige nõrk oli, valitses saksa seltskondlikus elus tugev ja hoogus tegevus. Sakslastel oli alles küllalt aine- list ja vaimset jõudu ja see lubas nendel võtta ette mõndki, millest eestlased ei võinud uneldagi. Nendel oli Tartus terve rida jõukaid seltsi, nagu Saksa Käsitööliste Selts (Handwerkerverein), „Bürger- musse“, „Ressource“, Keiserlik Liivimaa Ökonoomi- line Selts. Kõik nad tegelesid kaunis agaralt, vas- tavalt oma sihtidele ja püüdlustele.

Tiigi ja Õpetaja tänava nurgal on suur aed, va- nade põliste puudega ja veidi edasi Tiigi tänaval luit- unud maja. Otse tänava nurgal on kaks uuemat suurt kivimaja, mida siin tol ajal veel ei olnud, kui see vana luitunud maja Tartu elus tähtsat osa etendas.

Siin, Saksa Käsitööliste Seltsis, valitses poolsada aastat tagasi ja ka veel palju hiljem elav elu, suvel kui talvel. Kui saabus kevad, siis ilmus siia Tallinna Saksa teatrist näiteseltskond, mille liikmed olid kau- gelt suuremalt osalt tulnud Saksamaalt. Selles näite- seltskonnas leidis üsna häid jõude, nii et isegi Wag- neri, Verdi, Tšaikovski, Glinka ja teiste tuntud kom- ponistide ooperite ettekanne oli enamasti rahuldav, kõnelemata operetidest ja sõnalavastusist.

See teater andis etendusi peaaegu igal õhtul ja rahva osavõtt oli kaunis elav. Aga eestlasi sattus siia õige vähe.

Seesama teater, mis talvel Tallinnas töötas, andis vahel talvel operetietendusi Tartu „Bürgermusses“. Kuid iial ei ilmunud nende etenduste kohta ühtki

kuulutust ega teadet „Postimehes“. Niisamuti oli lugu kaunis sagedasti mitmekesiste kontsertidega, mida andsid harilikult „Bürgermusses“ peamiselt Sak-samaalt tulnud klaverikunstnikud, viulikumstnikud ja lauljad.

Huvitav on ära märkida näiteks niisugust asja. 1892. aastal hakkas muusikadirektor dr. H a r t h a n korraldama sümfooniakontserte. 16. veebruaril oli „Bürgermusses“ esimene kontsert, kus kanti muuseas ette Fr. Schuberti h-moll ja J. Haydni g-duur — niinimetatud „sümfoonia paukidelöögiga“. Sellele kontserdile järgnes teine 8. märtsil, kus oli kavas ainult L. Beethoven, muuseas kolmas sümfoonia („Eroica“) ja „Leonore“ avamäng nr. 3. Hiljem tuli veelgi niisuguseid kontserte, kuid kõigist nendest ei teatatud eesti seltskonnale mitte ühtainust sõna. Tuleks arvata, et „Postimehe“ peatoimetaja K. A. Hermann, kes oli tuntud suure muusikaarmastajana ja püüdis muusikat rahva keskele viia, neil kontsertidel käis. Aga miks vaikis ta nendest täielikult? Kas oli ta pahane, et kontserte tema lehes ei kuulutatud? Sellega aga oli ta juba harjunud. Või arvas ta, et niisugune muusika on eestlasele alles arusaamatu ja ta peab rahulduma vaid lauluga, klaveri- ja uuemal ajal ka orelimuusikaga, mida hakkas pakkuma peamiselt Miina Hermann, osalt ka K. Tärnpu. Schuberti h-molli näiteks kandis ju eesti seltskonnale esimest korda ette A. L ä t e kümmeaastat hiljem.

Sel ajal, kui ma Treffneri koolis käisin, ei sattunud ma Saksa Käsitöölise Seltsi suveteatrisse, — olin selleks vististi alles liiga noor. Kui ma hiljem, güm-

naasiumis olles, hakkasin kevadel maikuus ja sügisel augustikuus saksa teatris ooperietendustel käima, siis märkasin kohe, kui vähe siia eksis eestlasi. Igatahes suures, avaras aias enne etendust või vaheaegadel jalutades kuuldus harva eesti keelt. Muidugi ei saa ütelda, et kõik oleksid siin olnud sakslased, vaid rohkesti leidus ka saksa keelt kõnelevaid eestlasi. Julgelt ja valjusti eesti keelt kõneles peale muu väike salgake, neli kuni viis poissi, muusikaarmastajat gümnaasiasti, kes kaunis tihti käisid oopereid kuulamas. Nendel oli aga teine nõrkus, pooleldi küll nali, aga osalt siiski tõsi. Poistel oli vähe raha; kuna nad aga tahtsid sageli ooperit kuulata, siis ei aidanud muu kui viimane istekoht, niinimetatud „Halunkenplatz“. Omamoodi peentel gümnaasiastidel oli seal veidi ebasobiv istuda, eriti veel, kui mõnel juhtus peen tütarlaps teatris olema — mõnel leidus niisugune. Oodati siis väljas ukse taga, kuni kõik kellad olid kõlisenud ja teater juba pimedaks tehtud, siis kobiti tasa sisse, oma kohale, vahel oli veel kraegi üles tõmmatud. Kui tuli vaheaeg või lõpp, siis ei jäädud plaksutama ega end seejuures näitama, vaid rutati kohe välja, veel enne kui eesriie oli langenud.

Huvitaval viisil tuli ilmsiks Tartu saksaline palea ja le h t e d e s, eeskätt kuulutustes. „Neue Dörptsche Zeitung“ oli „Postimehest“ oma kausta poolest tunduvalt suurem, temas ilmus palju ärikuulutusi. Nii on väikesel „Postimehel“ tol ajal harva üle ühe lehekülje kuulutusi, isegi mitte „jaarmargi“ ajal, mil lal saksa lehel kuulutuste all oli harva alla nelja, viie lehekülje. Ametlikud kuulutused ilmusid peamiselt

„Neue Dörptsche Zeitungis“. Ja mitte ainult Tartu linnavalitsuse omad, vaid isegi politseimeistri, raudteevalitsuse, maakonnaülema, ülikooli, kliinikute ja mitmete teiste asutuste kuulutused.

Tuleb siiski tähendada, et osa ametlikkudest kuulutustest ilmus ka „Olevikus“. Aga ainult osa, kaugeltki mitte kõik need, mis olid saksa lehes.

Selsamal ajal aga liigub venestamine rõhuval sammul edasi, kuid nähtavasti eeskätt eestlaste suhtes. Missuguse teravuseni võidi selle poolest vahel minna, näitab järgmine juhtum. Kui Viljandi Rahukogu istungil üks kooliõpetaja ei saanud oma seletusi vene keeles anda, vaid tõlgi läbi kõneles, siis ütles talle kohtu esimees, et kohus tema peale kuraatorile kaebab. Tol ajal leidus nimelt veel vanemaid kooliõpetajaid, kes olid suutnud õppida vene keelt ainult niipalju, kui nad vajasid vallakoolis õpetamiseks, kõnelemises aga õige nõrgad olid.

Isegi usk võis inimesele pahanduseks saada. Nii teatab „Postimees“ Riia vene lehtede järgi, et Riia-Pihkva raudteel lastakse kõik mitte-õigeusklikud ametnikud lahti. Tsaariaegsel Venemaal oli usk siiski üks ümberrahvustamise abinõusid, ehk küll teda järjekindlalt ei kasutatud. Ühtlasi oli ta tol ajal teatud määral ustavuse tunnistuseks tsaari võimule.

Muide, v ä l i s e l t ei olnud ustavuse avaldamisest tsaari valitsusele ka tol ajal puudust. Nii avas 1892. a. „Vanemuise“ rahvapeo seltsi esimees A. Grenzstein enda tehtud, äärmiselt hõiskava luuletusega keisrile. Aga niisugused hõiskamised ja truualamluse telegrammid, mida Venemaal tsaari nimele kõikjalt, ka Eestist,

pealinna voolas, ei ole veel ühtki valitsust päästnud, kui ta on määratud hukumisele.

Üldse, Tartu elu, niihästi ametlik kui ka eraelu sai oma avaliku väljenduse peamiselt saksa lehes „Neue Dörptsche Zeitung“, kuna ta eesti päevalehe „Postimees“ lehekülgedel palju kahvatumalt kajastus, niihästi tekstis kui ka kuulutustes. Huvi pärast võiks märkida, et Tallinn paistis „Postimehes“ õieti nagu veidi selgemini silma kui Tartu. Isegi Tallinna linnavalitsus pidas kohaseks mõningaid teateid ka „Postimehe“ kuulutustis avaldada.

Ma ei taha vähendada K. A. Hermann'i kaheldamatuid teeneid eesti rahva iseteadvuse arendamises, kuid osa Hermann'i jõust kulus tol ajal kisklemistele Eesti Kirjameeste Seltsis ja nääklemistele A. Grenzsteiniga. Need nääklemised olid enamasti üsna tühised ja naljakad. Nii vaidlesid need tolle aja tuntuimad eestlased oma lehtedes, kumb on ilusam, kas „ilusasti“ või „ilusaste“. Grenzstein leidis, et „i“ ei ole üldse ilus täht. Näiteks ei oleks sugugi kena, kui ütelda „Hirmann“. Hermann vastas sellele „Postimehes“, et ega „Peerekeve“ ka just ilus ei ole! — Teinekord jälle seletati pikalt ja laialt, kumb on kangem mees, kas naisemees või poissmees. Hermann nimelt oli naisemees, Grenzstein aga poissmees.

Lugejate lõbustamiseks arutati omapärasel viisil ka küsimust, kuidas Hermann on õieti doktoriks saanud. Grenzstein arvas, et ta ametivend on oma doktorikübara Leipzigi linna porirentslist leidnud, Hermann aga seletas, et see on puha kiusujutt, ja kui Grenzstein ise ka doktor oleks, siis ta teda nii püsi-

valt ei näriks. Võimalik, et Hermannil vähemalt selles asjas õigus oli.

Muide, oma tiitlitest pidas Hermann nähtavasti suurt lugu. Nii tuli see ilmsiks ka dr. M. Veske matusel, kus ka Hermann kõneles. Treffnerist Karl Kaur, kes samuti matusel viibis, võttis Hermann'i kõne mõtte kokku väga lühidalt, kuid ei saa ütelda, et see ei oleks tabav: „Oh Veske, oh Veske! Sina olid doktor ja mina olen doktor. Sina olid lektor ja mina olen lektor. Kus oled sina ja kus olen mina!“

Üldiselt oli Hermann oma avaldusis väga tagasihoidlik, tihti õieti saamatu. Isegi tolle aja kohta tühistes asjades ei näinud tal küllalt julgust ja osavust leiduvat. Nii soovitas keegi „Postimehes“, et eestlased peaksid endile eesti nime võtma. Kuigi „Postimees“ tõi selle mõtte vähe silmapaistval kohal, haaras temast Riia leht „Düna-Zeitung“ siiski kinni ja laitis niisuguse mõtte täiesti ära. Kuidas kõlaks see, kui „Postimehe“ toimetaja võtaks endale nimeks Seiamees ja kui eesti soost krahv Kleinmicheli järeltulija oleks Väikemihkel, dr. Kreutzwaldi — Ristimets, dr. Wiedemanni — Pajumees, dr. Hirschi — Pöder, prof. Köhleri — Söepõletaja. Hermann ei vastanud Riia saksa lehele, et Väikemihkel on just niisama hea nagu Kleinmichel, ja niisamuti on lugu ka kõigi teiste nimedega. Ta seletas ainult, et eesti keeles puudub sõna „Seiamees“, vaid on „Sõjamees“, ja et nimede muutmine on üldse tõsine asi, mida „Postimees“ ei ole oma väikese märkusega nii väga tõsiselt mõtelnudki.

Eestlaste nõrkus Tartu linna elus — nagu ka teiste linnade ja isegi maa elus — ei olenenud siiski niipalju nende vilumatusest ühiste asjade ajamisel ja korralduste puudustest kui majanduslikust nõrkusest. Kauplemine, välja arvatud vürtspoed, trahterid, õllepoed ja harva mõni üksik koloniaalkauplus, väike pagar, raamatukauplus ja mõni muu väike äri, oli täiesti sakslaste ja venelaste käes. Kaubahoovi nimetati „Vene poodideks“ peamiselt küll selle tõttu, et nad olid suures enamuses venelaste käes, üksikud ka sakslaste käes. Eesti kaupmehi ei leidunud tol ajal mäletatavasti mitte ühtki. Peale selle oli veel mujal, eriti Suurel turul, vene kauplusi, nagu Bokovnev — vanimaid ärisid Tartus, — Popov, Goruškin, Kazarinov, Beznossov, Semilarski ja Jekimov, Maslov, Perlov ja siis hulk suuri saksa ärisid, nagu Brock, Musso, Meister, Schramm, Heffftler, Pfeil, Frederking, Holsting, Heinrichson, Boening, Unger ja teised.

Tööstusettevõtteid oli Tartus vähe, kuid needki olid peaaegu eranditult sakslaste käes. Nii Wöhrmanni tubakavabrik, mida võiks märkida peale muu sellepoolest, et siin seati 1892. aastal sisse elektrivalgustus, mis oli esimene niisugune Tartus. Siis Frederkingi seebivabrik, Umblia lauavabrik.

Sakslaseks osutus ka Hackenschmidt, kellel oli suur riidevärvimis- ja villavabrik.

Rohkesti oli Tartus mööblitööstusi, kuid suurim nendest kuulus prantsuse nimega sakslasele Banelier'le. Vähemate mööblitöökodade omanikke leidis ka eestlaste seas, nagu üldse ka iseseisvate käsi-

tööliste hulgas, kuid need kõik ei suutnud muuta Tartu majanduselu saksalist ja venelist ilmet.

Saksa majanduslikku ülevõimu iseloomustab osalt ehk seegi, et a a s t a l a a t a, jaarmarki, mis algas igal aastal 7. jaanuril ja kestis kolm nädalat, nimetati „suureks saksa laadaks“.

Endistel aastatel oli see jaarmark hästi suurem olnud, kuid ka 1890. aastate algul tuli siia kaupmehi mitte ainult Riiast, vaid ka Venemaa linnadest, isegi Kesk-Aasiast. Suuremad riideärid üürisid endile selleks ajaks vajalised ruumid, vähemad ärid aga, peamiselt väga mitmekesiste maiusainetega kauplejad leidsid ulualust telkide all, mis ulatusid Suurturu äärelt üle turu peaaegu kuni juudipoodideni. Need telgid, millede ridade vahel olid käigud, moodustasid nagu ühise katusealuse, kus eriti õhtul tulevalgel oli mõnus ja soe tunne, kui seal kõndisid, rikkalikke maiustusi ja muid asju vahtisid, vahel ka mõne pisi-asja või maiustuse ostsid. Eriti palju huvi pakkusid „ameerika kauplused“, kus iga asi maksis kindlat hinda — 5 kopikat, 10 kopikat, vahel ka rohkem.

Ka maainimesi käis rohkesti jaarmargil — võib-olla sai mõnd asja, eeskätt riidekaupa, tõepoolest veidi soodsamalt osta kui muidu. Peataganttõukajaks oli siiski vahelduse otsimine igavas maa talveelus.

Vähetest eesti äridest, mis hakkasid tol ajal rohkem silma paistma, võiks märkida E d u a r d K i v a s t i k u kellakauplust selle tõttu, et kui mõni aasta hiljem hakati J. Tõnissoni juhtimisel eesti majanduslikku ja vaimset elu Tartus kavakindlalt ja jõulise-malt korraldama, siis Kivastik sellest tööst agaralt osa

võttis. Edasi väärrib tollest ajast tähelepanu A. Keissi optika- ja arstiriistadetoostus. Ka A. Keiss hakkas hoolega kaasa töötama eesti üldistes ettevõtetes, kui need liikuma said. Niisuguste ärimeeste hulka kuulusid ka V i r k h a u s i d — põllutööriistade kauplus — ja O b e r m a n n — viiliraiumistöökoda — ja mõned vähesed teised.

Vastavalt eestlaste majanduslikule nõrkusele oli ka vaimne jõud nõrk. Ajakirjandus oli üldiselt värvitu ja kahvatu. Peale muu olid mõned lehed, eeskätt „Olevik“ Tartus ja „Valgus“ Tallinnas, hakanud venestamist lausa heaks kiitma ja toetama. See püüd lõppes nendele küll kurvalt, sest ta tekitas seltskonnas vähehaaval tugeva vastuvoolu, mis viis viimaks Grenzsteini loobumisele ajakirjaniku tegevusest ja „Valguse“ tagurpidimine kule. Viimast ei suutnud päästa isegi ta lisas ilmuvad kohutavad seiklusromaanid, ehk küll inimesed neid kaunis palju lugesid.

Kirjanduse suhtes oli seisukord üldse üsna kehv. Eestikeelseid raamatuid ilmus ikka alles vähe ja needki olid kaugelt suuremalt osalt õige kesised jutustused. Populaarteaduslikke raamatuid ei kirjastatud peale üsna väheste üldse mitte. Kuigi vene keel oli sisse seatud juba ka algkoolides, õpiti seda seal siiski nii vähe, et algkooli lõpetanud inimesed venekeelseid raamatuid ei saanud lugeda.

Aga isegi nendel, kes oskasid küllaldaselt keeli, et kirjandust lugeda, ei olnud raamatute saamine lihtne, kui nad kehvemad inimesed olid, sest puudusid raamatukogud.

Tartu eesti seltskondlik elu oli koondunud õieti „Vanemuise“ ümber — niipalju kui ta väljaspool ini-

meste kutsetööd ja kodust elu üldse ilmsiks tuli. Eesti Kirjameeste Selts, kuhu olid koondunud peamiselt eesti vähesed haritlased, heitles oma viimseid heitlusi. Eesti Käsitöölise Avitamise Selts, niisamuti „Karskuse Sõber“ olid asutatud alles 1890. aastate algul ja nad ei suutnud esiotsa muud suuremat tegevust avaldada, kui panid toime suvel Eesti Kirjameeste Seltsi aias mõne peo, kus isegi näidendeid ette kanti. „Vanemuisel“ aga oli sel ajal oma teater, Wiera teater, ja seal etendati mitte ainult näidendeid, vaid ka laulumänge ja operette, nagu „Korneville kellad“, „Mustlasparun“ ja muud. Etendus oli küll harilikult veidi kodune, mis on arusaadav, kui silmas pidada, et näitlejad nagu orkestri liikmedki olid enamasti käsitöölised, kes ainult laupäeviti ja pühapäeviti teatrit tegid.

Üldiselt valitses „Vanemuise“ näitelaval tookord „hale ja armas“ toon, täis kõrget paatost kõnes ja enamasti ka liigutusi. „Jenoveva“, mida inimesed pisarsilmil vaatasid ja millest nad ikka jälle kõnelesid, oli Wiera teatrit iseloomustavaks näidendiks.

A. W i e r a, elukutselt tisler, muutus teatridirektoriks puhtast armastusest asja vastu. Ta oli ilmselt andekas inimene, õige musikaalne ja õpivõimeline. Ta ainukeseks kooliks näitekunsti alal näis olevat Tartu saksa suveteater, kust ta suuremalt osalt ka oma repertuaari sai. Teistes oludes oleks see mees tõenäoliselt palju väärtuslikumat tööd teinud. Kuid nüüdki on tal eesti teatrielus küllalt suured teened, sest selle läbi, mis ta suutis rahvale pakkuda, ei valmistanud ta inimestele mitte ainult meelelahutust, vaid andis nendele ka elamusi, viis neid eemale elu igapäevasu-

sest ja äratas nendes armastust teatri ja muusika vastu. Inimesed, kes „Vanemuise“ teatris käisid — eriti maa-inimesed, kes sinna harva sattusid — kõnelesid veel nädalate, isegi kuude kaupa tagantjärele näidenditest, mis nad näinud. Muusika-armastajad püüdsid teatris kuulnud viise meeles pidada ja laulsid neid meeleldi, niipalju kui oskasid.

Selle muusika-armastuse pärast läks mul kord ühes kingsepp Augustiga üsna halvasti. Ta oli nimelt kord suvel meil maal kogu talu rahvale jalanõusid tegemas. Kange teatri- ja veel enam muusika-armastajana oli ta nähtavasti sageli „Vanemuises“ käinud ja seal hulga lauluviise kätte õppinud. Juhtus siis kord, et kui meie sauna kõrval väikeses toas, kus ta tööd tegi, parajasti suure vaimustusega „Korneville kellasid“ etendasime, mu isa äkki sisse astus. „Mis pillerkaari teie siin teete?“ Jäime mõlemad laulusõna pealt vait. Isa pragas kingseppaga, et ta rumalustega aega viidab, inimesed aga ootavad saapaid. Mind saadeti karistuseks, et ma kingseppa töös segan, ohakaid kitkuma. Seda tegevust vihkasin kangesti, sest tema juures jäi küür haigeks ja peod läksid kinnastest hoolimata nõelu täis.

Isal ei olnud midagi „Vanemuise“ teatri vastu ja ta käis seal hea meelega, muidugi väga harva, kui oli juhus. Kodusest teatrist aga ei osanud ta nähtavasti lugu pidada.

A. Wiera kuulus inimeste hulka, kes on kogu ihu ja hingega asja juures, millele ta on andunud. Ta teatri küllastajatele tekkis selle läbi nii mõnigi kord rohkesti lõbu, mis ehk küll näidendi stiili veidi rikkus, aga mida direktorile pahaks ei pandud. Tunti

ju olusid. Nii pidi ta vahel etenduse ajal laulma oma näitlejatele küllaltki valjusti ette nende viise, kui nad olid need unustanud või segi läksid, muidugi vähese õppimise tagajärjel. Siis kuuldus vahel vajalise soolo asemel veidi aega midagi dueti sarnast, kuni prima-donna, esimene armastaja või mõni teine kangelane oma viisi jälle kätte sai.

Ka lavastamises juhtus vahetevahel äpardusi, mis isegi kurva teatri lõbusaks tegid. Mäletan, kui ma olin kord tol ajal nii kuulsat ja ülistatud „Udumäe kuningat“ vaatamas, tõusis kuu liiga vara taevasse, kui teda veel põrmugi tarvis ei olnud. „Jaan, puhka ära!“ „Jaan, puhka ära!“ hüüdis direktor orkestrijuhi puldi tagant mitu korda nii valjusti, et oli kuulda isegi tagumistesse ridadesse. Ainuke, kes ei näinud algul kuulvat, oli lava teenija Jaan, kuni viimaks ka tema kuulis ja kuu ära puhus. Igatahes kurb „Udumäe kuningas“ ei teinud vähemalt tookord rahva meeolelu liiga nukraks.

Nagu tähendatud, meie inimesed töid A. Wiera teatrist „Vanemuisest“ kõigest hoolimata kaasa elamus, mis nende hingelisi vajadusi küllaltki rahuldaks selles ulatuses, nagu seda teater suudab teha. Võrdlemisi üsna hea saksa suveteater oli ainult väga vähestele meie inimestest kättesaadav. Kõik need lihtsad inimesed, kes kuulusid eesti seltskonda, pidid rahulduma „Vanemuise“ teatriga kõiges tema suures asjaarmastajalikkuses ja puuduses. Ja nad rahuldu-sidki ajani, millal oli tekkinud Tartus juba uus eesti seltskond, kelle maitse nõudis midagi muud.

Peale teatrietenduste anti „Vanemuises“ vahete-vahel koorilaulu kontserte ja pandi toime p e r e -

konnaõhtuid. Eriti viimased olid huvitavad oma laadi poolest. Et ma Treffneri koolis käies niisuguste pidude tarvis liiga noor olin, gümnaasiastina aga ei tohtinud nendele minna, siis kuulsin nende kohta kaudselt, peamiselt „Postimehest“, veel enam aga oma tuttavatelt noortelt käsitöolistelt. Peale mitmekesiste ettekannete, nagu väike näidend, kõne, isegi soololaul — muidugi, nagu laulja „nokk oli kasvanud“ — kanti nendel pidudel ette ka naljalaule, kupleid, mis oma laadilt olid vahel õige iseäralikud. Nii on mul meelde jäänud üks salm laulust, milles haridust ülistati:

Kõik on hirmus kalliks läinud,
Kõigil vähe raha [lauldi „rahha“] nüüd.
Kes küll oleks ette näinud,
Et nüüd kallimaks läind viin.
Vaatkem endist aega korra,
Kuidas odav oli kõik.
Nüüd kõik maksab mitme võrra,
Isegi ma võlga teind.
Jah, mis sest küll imeks panna,
Seda haridus kõik teeb.
Vaatkem sinna, vaatkem tänna,
Tublist edasi kõik lä'eb.

Eriti vaimurikas see laul ei ole ja riim on ka kehavõitu, aga inimesed olid vähenõudlikud ja varsti kuuldi seda laulu, pärast ta esimest ettekannet, noorte inimeste keskel töötubades ja kodustel olengutel.

Teise niisuguse perekonnaõhtulaulu eel seadis kunstnik üles küsimuse: „Meri, mets ja vanatüdruk, kuis riimib see end kokku?“ Ta ise vastas sellele huvitavale küsimusele, lauldes:

Merel on maru,
Metsas on karu,
Vanatüdruku musu on mõru.

Vaimukas kokkuviiimine kutsus välja valju naerupurske. Kuna aga tol ajal palju rohkem kardeti vanatüdrukuks jäämist kui nüüd, siis võis see laul ühtlasi ka kibedusepisaraid tekitada.

Üldiselt olid kupleed viisakad, vahel juhtus siiski sekka ka mõni veidi kahemõtteline.

„Vanemuise“ üheks tähtsamaks ettevõtteks lõbus-
tuste alal — ka sissetuleku huvides — oli suur r a h -
v a p i d u, mis oli võetud seltsi tegevuse kavasse juba
1880. aastate algul ja mis pandi toime iga aasta
augustikuu keskpaigas.

Rahvapidu kava oli väga mitmekesine, üldiselt
aga oli kirju suur „mürts“. Selle iseloomuga tutvumiseks olgu siin rahvapeo kuulutus 1892. aastast, nagu rahvapidu „toimetaja“ päevapiltnik R. S a c h -
k e r „Postimehes“ avaldas:

„Muusikamäng, kooride laul võidu, naljalaulud, suur tumm näitlemine, umbes 100 näitlejast etendatud, kunstnikud Konstantinopolist, kes Türgi sultani ees mänginud, kehapainutajate ja veiderdajate etteastumine, naljad, õhutondid, maadlemised, jõukatsused kotiga palgil, ronimine, keersõit ja igasugu muud naljad. Õhtul udupildid, ilutuled, bengalileegid, valgustused. Saalis õhtu tants. Palju laulu ja mängukoorid saavad pidust osavõtma. Iga laps, kes pidust osa võtab, saab väikese kingituse.“

Muide, rahvapeo tegelaste hulgas oli harilikult ka maalt koore.

Niisiis pakuti „Vanemuise“ rahvapeol rohkesti lõbustusi üldiselt lõbukehvas Tartus ja inimesi voolas, kui ilm oli ilus, sel päeval „Vanemuise“ aeda murruna kokku. „Postimees“ omalt poolt õhutas, niipalju kui suutis, inimesi rahvapeole tulema. Ja ettekannetest oli ta nähtavasti tõeliselt vaimustatud. Igatähes kirjutab ta kavas tähendatud tummnäidendi puhul: „Pidu päänali oli „Pasha Balmuhvti“, tummnäitus. Üks hullnaljakas lugu oli türklaste sõttaminek ja nende pärasine põgenemine.“

Rahvapidude esimestel aastatel sõitis seks päevaks ka maalt rohkesti inimesi linna, lõbustusi nautima. Kuid nähtavasti ei hoolinud maainimesed nendest siiski palju ja vähehaaval hakkasid nad rahvapidudest eemale jääma. Kuna aga inimestel siiski oli tarvidus tulla linna nagu mingile pidulikule juhtumile, mihklipäeva laadast ja „jaarmargist“ selleks aga ei jätkunud, siis valiti uueks sobivamaks peapõhjuseks saksa näitus, „oustellung“ ehk „oustelling“ — nagu rahvas teda nimetas. Näitus kestis harilikult kolm päeva, sel puhul oli mitmekesiseid pidustusi, ka näitemängu „Vanemuises“ enamasti kolm õhtut järgemööda. Juhtus küll, et mõni mees üldse nii kaugemale kui näituseplatsile ei pääsenudki. Trahtereid ja õllepoode oli palju ja mõnel mehel tuli kohe hirmus janu, kui ta linna jõudis. Napsi- ja õllepuudeli juures sõbraga istudes arutas ta küll, et peaks kord ka „aeda“ minema. Aga sealsamas lohutas ta end, et neidsamu esemeid näeb ta maalgi küllalt. Viimaks tuli õhtu ja siis oli tarvis hakata koju minema. Pidu aga oli peetud — ja selleks tuldigi linna.

Saksa näitus etendas Tartumaa ja teistegi maakondade talurahva elus aastate kestes kaunis suurt osa mitte ainult selles mõttes, et ta pakkus meelelahutust, vaid ka majanduslikult. Talupojad hakkasid tooma näitusele järjest suuremal arvul kariloomi ja hobuseid. Nii oli saksa näitusel 1891. aastal talupoegade väljapanekuid 46, aasta hiljem aga juba 90. Nad ei tulnud siis niipalju auhindu saama kui selleks, et siin leidis paremaid müügivõimalusi headele hobustele ja kariloomadele. Ostsid mitte ainult kohalikud mõisnikud, vaid ostjaid tuli ka kaugemalt, Lätist ja isegi Venemaalt. Muuseas, Soome dragunirügemendist käis mitu aastat järgemööda üks ohvitser sõduritega hobuseid ostmas. Tol ajal ei olnud venelased Soome sõjaväge veel ära kaotanud.

Peale mitmekesiste lõbustuste, mis saksad panid Tartus toime näituse ajal oma seltsides — käsitööliseseltsi teatris, „Bürgermusses“ jne. ja mis olid tegelikult määratud peaaegu ainult omaenda inimestele, oli nendel harilikult veel kaks etendust, millest said osa teisedki. Need olid võiduratsutamised ja võidusõudmised, mis hiljem küll näituse aja päevakorrast kadusid.

Näituse pühapäeva keskpäeval voolas inimesi murruna piki Riia tänavat üles, raudteesilla alt läbi ja siis edasi puiesteele Tamme välja ääres. Mõisnikud ja teised suuremad saksad sõitsid oma tõldadega, vähemjõukad aga voorimeestega, ja lihtrahvas linnast kui maalt ruttas jala, kõik ikka kiiresti edasi Tamme välja äärde, et paremat kohta saada. Mõisnikel olid muidugi head kohad, nemad võisid jälgida etendust

väljale ehitatud tribüünilt või oma sõidukitest. Viimaste seisuõiguse eest tuli küll üsna head hinda maksta.

Viimaks algas võiduratsutamine. Kui härraste mitmekesised ratsutamised läbi olid, siis tulid talumehed oma tööhobuste seljas. Esimene võit siin oli ainult 20 rubla — sakstel mõnes klassis isegi 600 rubla. Oli rohkesti nalja, kui maamehed oma saduldamata kohmakate hobustega kaunis suures karjas hakkasid kihutama.

Teiseks üldisemaks lõbuks oli võidusõudmine Emajõel, mida korraldas „Ruderklub“. Selle asutuse liikmeteks üteldi olevat peamiselt saksa kaupmehed ja nende sellid — nagu äriteenijaid tol ajal nimetati. Neidki võistlusi kogunes Emajõe kaldale vaatama väga suur rahvahulk, kuigi mitte nii palju nagu ratsavõistlusi.

Tartu saksa näitus tõi linna palju inimesi teistest linnadest, veel rohkem aga maalt. Ühes inimestega tuli siia ka rohkesti raha. Aastate kestes jäi see näitus kõige suuremaks inimeste kokkutõmbajaks, kuni viimaks Tartu Eesti Põllumeeste Selts aegamööda oma näitustega hakkas rohkem publikut võitma.

Küll korraldas ka Tartu Eesti Põllumeeste Selts 1890. aastate algul näitusi, mitte ainult Tartus, vaid veel sagedamini teistes kohtades Tartumaal, aga need olid tol ajal üsna nigelad ja nendest ei kõneldud peale nende lähedal seisvate inimeste palju keegi.

Saksa näituse ajal kõneldi Tartu tänavatel ja kauplustes ka palju rohkem eesti keelt kui muidu, sest et maalt oli palju inimesi linna tulnud. Harilikul päeval

kuuldus eriti kesklinnas ülekaalukalt saksa keelt, mille hulka hakkas segunema järjest rohkem vene keelt, vene ametnike, üliõpilaste ja sõjaväelaste kaudu. Kuid juba kõneles peale treffneristide ja linnakooli õpilaste ka üks ja teine gümnaasiast või realist eesti keelt, olgugi alles kaunis harva. Muide, linnakooliõpilaste keskel leidus neidki eestlasi, kes püüdsid kõnelda vene keelt. Siiski, niisuguseid poisse ei näinud palju olevat. Seminaristid käisid erariides, liikusid üldse vähe tänavatel jalutamise sihiga, sellepärast ei paistnud nad nii silma.

Tütartlastekoolid olid tol ajal kõik erakoolid, isegi linna „Töchterschule't“ võis niisuguseks pidada. Nendes valitses saksa vaim, mida püüti, niipalju kui võimalik, alal hoida ka siis, kui õpetus viidi vene keelele. Neis kooles oli vali kord, nii et tüdrukud ei tohtinud isegi Botaanika-aia uisuteele minna, ilma et neil ei oleks mõni kooliõpetaja kaasas olnud.

1890. aastad olid eesti seltskondlikus elus hall ajajärk. Ärkamiseaeg oli juba vaibunud, tsarismiaegse veneluse pealerõhumine tekitas rahva keskel esiotsa arusaamatust ja segadust, uut o m a aga ei olnud veel suudetud luua. Tundus, nagu oodataks, mis saab edasi. Igatahes võis seltskonnas märgata tuimust ja tülpimust. Nii kurdab „Postimeeski“, et eesti seltsides ei olevat enam tuumakaid kõnesid; sellepärast hakkavat ka paljud eestlased käima Keiserliku Liivimaa Ökonoomia Seltsi avalikkudel koosolekutel, mida peeti Tartus iga aasta kolm päeva järgemööda, kõnesid kuulamas. Üliõpilasena käisin ka ise neid kõnesid kuulamas ja pean tunnistama, nad olid

üldiselt tõesti sisukad ja huvitavad, sest neid pidasid head asjatundjad põllutöö ja osalt ka käsitöö alal. Kõned olid muidugi saksakeelsed.

Tähendatud selts, mis oli asutatud juba õige ammu, oli huvitav selle poolest, et tal oli ainult 13 liiget, muidugi mõisnikku. Kui üks suri, valiti uus asemele. Seltsi kasutada anti suuri summasid mitmekesistest allikatest ja tal oli meie maa põllumajanduslikus arendamises tähtis osa.

Kuid ka tol hallil ajal tuli ilmsiks siin ja seal nähtusi, mis tunnistasid, et suikumine oli ainult ajutine ja temale pidi varsti järgnema ärkamine. Nii kõnelesid koolipoisid endi vahel rohkesti eesti tuntumatest meestest, eriti suure poolehoiuga K. A. Hermannist ja niisama suure vihaga Grenzsteinist, kuna üht peeti tõsiseks eestlaseks, teist tol ajal juba rahva äraandjaks. Leidus muidugi ka neid, kes püüdsid Grenzsteini kaitsta, aga niisuguseid ei olnud koolipoiste keskel palju.

Suure huviga kõneldi ka eesti kunstnikest, M. Hermannist, K. Türrnpuust, J. Kappelist, eriti aga A. Lättest, kelle laulud väga meeldisid.

Mina tutvusin Lättega niisugusel omapärasel viisil, et mulle sellest kauaks ajaks mõtelda sai. Ühel pühapäeval ütles isa, pangu ma uued riided selga. Muud ta midagi ei seletanud, sest tal oli niisugune imelik komme, et otsustas kõik minusse puutuvad asjad ilma minuta. Täitsin ka seekord sõnalausumatult käsku. Istusime vankrisse ja algas sõit. Kui Kambja kirikust mööda sõitsime, siis ei teadnud ma enam midagi arvata. Ega meie ometi pühapäeval linna lähe? Pöörasimegi hoopis teisele teele. Kuid

ikkagi ei teadnud ma veel, kuhu. Kui viimaks peatusime Nõo kiriku juures lasipuu ääres, siis oli asi selge. Ainult ma ei tea, miks pidime tulema 14 versta Nõkku, kuna Kambja kirik on ainult 4 versta kaugusel. Seegi selgus varsti, sest mind ei jäetud hobuse juurde, vaid kästi tulla kaasa kirikusse. Seal läksime orelikoorile. Teadsin küll, et meie kuulus Sprenk-Läte on siin köstriks, aga ei olnud teda iial näinud. Nüüd nägin. Ta mängis parajasti suurt preluudiumi. Teretas isa ja pistis mullegi käe sõbralikult pihku, jätkates ühtlasi mängimist teise käe ja jalgadega. Ja nüüd ajasin silmad suureks. Kui mina „kassiklaverit“ mängisin ja mõni hakkas minuga kõnelema, siis polka või masurka oli mokas. Tema vestles kogu aja minu isaga ja mängis rahulikult edasi, igitahes palju ilusamini kui meie oma köster! Niipalju ma juba taipasin muusikast, kuigi olin alles väike poiss. See asi mõjus mulle nii sügavalt, et ta on mulle kogu eluajaks meelde jäänud.

Kuid veel väiksemateski asjades tuli ilmsiks rahvuse ja rahva vaim, näiteks „Eesti Peetri“ austamises.

Tartus oli tol ajal umbes 300 voorimeest, nendest 40 kahehobusevoorimeest. Kui nad tänavatel oma raudrehvidega ringi kolistasid — neid aitasid kolistamises vahvalt veovoorimehed, õllevedajad ja teised veovankrid — siis oli müra rohkem kui tarvis. Ühehobusevoorimehel puudus ka kate ning seljatugi oli üsna madal, nii et sõit temaga küll ei mõjunud kaasa inimkonna hellitamisele.

Kahehobusevoorimehed olid peamiselt saksa üliõpilaste kasutada, kes linnas tihti ringi sõitsid, kuid

tegid ka väljasõite Lemmatsi (Riia tee ääres), Mõl-
latsi (Peterburi tee ääres) ja Ropka (Võru tee ääres)
kõrtsi. Hüüd: „Alle Wind nach Juula!“ on veel
praegugi tuntud, kuigi paljud ta tähendust ei tea. Asi
on aga lihtne. Ropka kõrtsimehel Pungal oli ilus
tütar Julie.

Kahehobusevoorimees nr. 1 oli välimuselt tore
mees, aga tal olid ka toredad hobused ja toredam
vanker kui ühelgi teisel voorimehel. Igatahes olid ta
hobused, nende riistad ja sõidukid alati väga heas
korras. Teda nimetati „Eesti Peetriks“ ja temast kõ-
nelesid mitte ainult tiserid, kingsepad, rätsepad, lukk-
sepad, vaid ka koolipoisid peaaegu niisamasuguse
vaimustusega, nagu kõneldi mõni aasta hiljem Luri-
chist ja Abergist. Ja eriti toonitati seejuures sõna
„Eesti“.

Mis puutub liiklemis oludesse üldse, siis
olid need tol ajal kehvad. Reisijaterongid käisid
harva — 1890. aasta algul hakati kaaluma, kas mitte
Tartu ja Valga vahele teist rongi käima panna! —
ja nende kiirus oli nii väike, et sõit Tartu ja Tallinna
vahel kestis umbes kaheksa tundi. Eriti pikad ja iga-
vad olid peatused suuremates jaamades. Nii võisid
Tapal rahulikult süüa oma seakarbonaadi või viini
vorstid hapukapsastega — mida tuli muidugi küsida
saksa, hiljem ka vene keeles. Võisid juua klaas või
paar teed, aga seni kui rong hakkas viimaks liikuma,
võis sul jälle isu tulla.

Huvitavad olid Tartu kevadekuulutajad. Muidugi
ka kuldnoka vilistamine ja vindi laul, kuid mõtlen
just midagi mõjuvamat — kuroonlasi, rigensereid ja
jäätisemüüjaid. Kui need tänavale tulid, siis vis-

kasid koolipoisid oma palitud maha, käisid kuuevael ja siis oli kevad.

Promenaadi tänaval oli väike madal maja. Ega ta nii väike olnudki, paistis ainult nii, sest ta läks Aleksandri tänavasse välja. Selles majas asus korporatsioon „Curonia“. Kui tuli kevad ja ilm läks soojaks, tõid buršid lauad ja pingid maja ees olevasse väikesse aeda ja siin mõnulesid nad nüüd õllepudelite ning klaaside seltsis. Vahel kimbutasid nad ajaviiteks mõnd mööduvat voorimeest, veel sagedamini aga taluinimest, kui need linnast koju sõitsid. Mõnikord oli nali selline, et maanoorik sähvas pahaselt: „Maidad tudengid oma rumalustega!“ Aga maidad tudengid märkasid selgesti, kuidas pahandaja silmad naersid, ja ka nemad ise naersid siis seda enam.

Barklay platsi vastas Kүүni tänava nurgal asuva maja müüriservale kogunesid kevadel ilusa ilmaga istuma rigenserid. Nende korporatsioon asus sellesamas majas teisel korral. Nemadki jõid siin vahel õlut ja tegid nalja.

Peakevadekuulutaja oli siiski jäätisemüüja, kui ta tuli piki tänavat, jäätisetünn pea peal, ja hüüdis mõnikord väga kõlaval häälel — oma kaupa: „Sahharnoje moroženoje!“ Siis oli kindlasti kevad. Mäikellukesed, mis pistime meeleldi nõöpauku, tulid veidi hiljem, siiski juba enne, kui koolid lahti lasti ja vene poodide juures vankrile istusid ning mürinal läbi linna, täis ootuse ärevust viimaks maale sõitsid — kuni sügiseni, et jälle Hugo Treffnerit ja ta akadeemiat näha.

V.

Esimese muljena Treffneri koolist on jäänud kokkumine: kas linna kool tõesti nii kuri on?

Oli aritmeetika — ehk nagu tol ajal nimetati — rehkenduse tund. Sisse tuli kiirel, hoogsal sammul keskmist kasvu ja kaunis suurte vurrudega mees. Ta pani kübara varna, mis oli klassis kooliõpetajate jaoks, ja asus kähku tegevusse. Küsis üht, küsis teist, kutsus poisse tahvli juurde, seletas ja juhatas, kogu aja krabedalt ja hoogsalt, liikus pinkide ees ja pinkide vahel ringi ja tormas siis äkki nagu kull ühele poisile kallale. Kohe olid selle „lokid“ ta pihus ja ta sakutas neid ilmselt suure vaimustusega ning karjus korduvalt „tšertov sōn, tšertov sōn“.

Poiss karjus samuti, aga läbi mõlema karjumise, kooliõpetaja kui ka koolipoisi oma, tundus naeru virvendust. Ja teised poisid naersid oma seltsilise õnnetuse üle valju häälega. Kas ei olnudki see õnnetus siis nii suur?

Veidi hiljem juhtus teise poisiga niisamasugune lugu. Mina ei osanud küll tähele panna, mida nad tegid, aga kindlasti mingit vallatust, sest nagu hiljem selgus, pani see kooliõpetaja häid numbreid ja ei olnud oma nõudmistes kaugeltki liiga vali, mis teda aga ei

takistanud hästi õpetamast. Ma ei saanud algul ainult aru sellest suurest ägedusest poisile kallale tungimise ja vastastikku karjumise suhtes. Hiljem mõistsin, et see oli nagu vaikne kokkulepe kooliõpetaja ja poiste vahel, kuidas kokkupõrkeid, mis tekkisid poiste valatuste alusel, lihtsalt ja ruttu lahendada.

Mõni päev hiljem, kui kooliõpetaja jälle ühele poisile kallale tormas, ei lõppenud see rünnak juuste sakutamise ja „tšertov sön“iga, vaid kui kooliõpetaja, pärast väikest rabelemist poisiga, astus kesk klassi, oli tal tükk saia peos, mille ta kohe sealsamas ära sõi. Igatahes algupärane õpetus ja ühtlasi karistus poisile: „Ära söö klassis tunni ajal saia, sest see ei sobi. Kui sööd, jääd saia ilma.“

See omapärane ja huvitav kooliõpetaja, kellega ma nagu oma esimese õpetajaga Treffneri juures tutvusin, oli A. K a r l s o n.

Teine omapärane ja huvitav mees ei olnud kaugelki nii lõbus. Temagi tuli kiirel sammul klassi, seljas mingi keisermantli moodi palitu. Ütles võrdlemisi tasa „tere“ saksa keeles — jäi siis pinkide ette seisma, ja veel enne kui ta palitu seljast võttis, heitis ta välkkiireid pilke pooleldi suletud laugude vahelt küll ühele, küll teisele poole poistele. Lõi siis oma habemes lõua kord nõksti püsti, viskas ruttu mantli seljast, pani selle koos kübaraga naela otsa, pöördus siis poiste poole, kes kogu selle ettevalmistuse ajal seisid, ja ütles: „Istu! Püsti! Istu! Püsti! Istu!“ Siis istus ta ise harilikult kantslisse ja ütles: „Priimus, päevaraamat!“ Saanud selle, hüüdis ta: „Raamatud! Üks, kaks, kolm!“ Kui ta ütles „üks“, siis pidid kõik korraga käed lauasahtlisse pistma, „kahe“ juures

pidid nad raamatud lauale panema ja kolme juures need tarvilisel kohal lahti lööma. Palju edasi-tagasi lehitsemist ei tohtinud siin olla. Sellesama korra järgi pandi raamatud tagasi sahtlisse. Kui raamatuid ei vajatud, siis kamandas ta kohe: „Käed lauale!“ ja siis pidid poisid käed ilusasti lauale panema ning ei tohtinud neid ega ennast kuigi palju liigutada. Kui oli tegemist vihikutega, siis olid need lühikese komando järel kõik ilusasti hunnikus priimuse ees laual, kes nad kooliõpetaja kätte kantslisse viis. Nii-samuti komando peale läksid nad, kui kooliõpetaja nad parandatult tagasi tõi, priimuse laua pealt hunnikust omanikele kätte.

ms!
Kui kell tunni lõpul kõlises, siis tuli veel kord komando: „Püsti, istu, püsti, istu, püsti!“ ja siis kadus see huvitav hariduseandja niisama kärmel sammul, nagu ta oli tulnud.

Kui ta klassituleku järel preluudium läbi oli, siis mõtlesin ma, et niisuguse utsina vastu ei saa midagi ütelda, sest sellega tulen minagi toime, ehk küll olen kohmetu maapoiss. Kui aga postluudium läbi oli ja kooliõpetaja klassist lahkunud, mõtlesin, et noo küll saab siin alles valupäevi näha! Tuju ei olnud kuigi hea.

Oli nimelt usuõpetuse tund, muidugi saksa keeles. Mäletatavasti ei olnud algul üldse eesti keele usuõpetust, see tuli alles hiljem, ja siis pidin ma õppima usuõpetust täies ulatuses — piiblitlugu, katekismust, kirikulaule, kahes keeles, kirikulaule hiljem osalt õieti kolmes keeles, nimelt peale saksa ja eesti keele ka vene keeles.

Esimene tund selle koolihärra juures, kes oli nähtavasti kasarmust koolituppa eksinud, oli piiblilugu. Oskasin saksa keelt armetu vähe, sest kihelkonnakoolis ei olnud ta õppeaineks ja ma olin seda kõstrilt eraviisil pisut õppinud. Nüüd pidin hakkama saksa keeles jutustama, kuidas Jumal taeva ja maa löi! Raamatu kirjutaja nimi oli mäletatavasti Kurtz, minule aga oli iga rida hirmus „lang“. Igatahes, kui ma sellest raamatust kord lahti sain, siis olid esimesed leheküljed koledasti määrdunud. Nii rasket vaeva olid nemad koos minuga näinud.

Muidugi oleksin mina võinud oma viletsama kui kehva saksa keelega isegi piiblilugu pisut õppida, kui teda oleks mõni teine mees õpetanud, kes oleks leppinud selle kohutava saksa keelega, milles ma oleksin, pärast hoolsat õppimist, võinud jutustada. Aga siin oli lugu hoopis teisiti. Küll leidus mõni poiss, kes saksa keelt üsna hästi oskas, kuid ka nemad pidid õppima täpselt niisamuti nagu need, kes saksa keelt üsna vähe oskasid, nimelt sõna-sõnalt pähe. Kui jäi näiteks üks ainus „ja“-gi vahele, hüüdis kooliõpetaja kohe: „Pea. „Ja“ puudus!“ Muidugi võidi sel viisil õppida igaks tunniks õige vähe, kõige enam paarkümmend rida. Et mina olin kihelkonnakoolis piiblilugu kaunis palju õppinud, siis ei olnud minule aine õppimise seisukohalt õieti mingit kahju. Nendel aga, kes ei olnud mõnes teises koolis käinud, oli hiljem küllalt tegemist, et piiblilugu õppida selles ulatuses, nagu seda keskkoolis üldse nõuti.

See kooliõpetaja oli Vilhelm O h m a n n.

Kui ma esimesel päeval koolist pärast tunde koju sammusin, siis olin ma kindlasti murelikum kui hom-

mikul kooli minnes. Minu muret olid suurendanud poiste jutustused võimlemisõpetajast. Järgmisel päeval pidin temaga ise tutvuma.

Ainult gümnasiastid võisid uhkustada, et nendel oli oma võimlemissaal omaenda koolimajas. Kõik teised — treffneristid, realistid, kollmannistid, seminaristid pidid käjma „Turnhalles“ Laias tänavas. See hoone kuulus ühele saksa seltsile, kes teda siis koolidele kui ka erarühmadele üüris.

Ilusa ilmaga oli ju üsna mõnus teha jalutuskäik koolimajast „Turnhallesse“ ja sealt pärast tundi jälle tagasi koolimajja. Halva ilmaga aga, kui sadas vihma või lumelõrtsi või oli kõva külm, läks see mõnusus kaduma. Siis kadestasid gümnasiaste mitte ainult nende toredate mundrite, vaid ka võimlemissaali pärast.

Esimesse võimlemistundi läksin niisama kõhklevalt ja aralt nagu kooliastumise eksamile. Mul ei olnud kuigi palju selgust, mis asi see võimlemine ehk — nagu siis nimetati — turnimine on. Kihelkonnakoolis ei olnud midagi niisugust ja keegi meist ei olnud turnimist näinudki. Juba asjaolu, et selleks pidid erikingad olema, tegi asja salapäraseks. Peale selle olid mõned poisid turnikoolmeistrist juba jõudnud mulle pisut jutustada, mis eriti julgustav ei olnud.

Sammusime paarikaupa kaunis pikas reas Emajõe äärde ja seal üle Puusilla Laia tänavasse. Meid oli hea hulk, sest mitu klassi võimles koos. Kui olime jõudnud Laia tänavasse ja mu naaber ütles, et see lameda katusega punane maja ongi „Turnhalle“, muutus mu ärevus üsna suureks. Kuid parata ei olnud midagi — olin karjas ja pidin karjaga kaasa minema.

Astunud uksest sisse, silmasin kõrget, suurt ruumi, milles oli mitmekesiseid imelikke esemeid — redeleid seintel, ritvu ja köisi, millede ots oli lakke kinnitatud, veidraid pukke, rööbaspuid ja muid mitnesuguseid asju, mis argust aina suurendasid, sest nad tuletasid meelde nagu mingit piinakambrit, kus konte väänatakse ja sooni sikutatakse.

Ukse lähedal seisis keskmist kasvu kaunis suurte vurrudega, heledas riietuses mees. Kuue asemel oli tal seljas midagi kehale liibuva särgi sarnast. Vöö vööl ja niisamasugused kingad jalas, nagu poiste turnikingad. See veidi blond Don Quijote't meeldetuletav mees vastas poiste kummardustele karmi sõbralikkusega. Ka mina tegin oma kummarduse, nii hästi kui seda vähese harjumise tõttu oskasin, ja läksin oma naabri juhtimisel riietumispaika, kus pidi ruttu võtma pealisriided seljast ja saapad jalast ning turnikingad jalga panema. Seejärel kogunesime kesk saali rivisse. Kui mõned poisid meelega või kogemata kohmima jäid ja kohe ei tulnud, hüüdis vurrudega mees: „Poiss, ruuttu, ruuttu!“ Kui ka see ei aidanud, haaras ta köieotsa ja lähenes kohmijatele kiirelt ning ähvardavalt. Nüüd panid need jooksu, vurrudega mees järel. Mõnele sai ta nähvata, enamasti aga mitte, enne kui poiss rivisse jõudis.

Vahepeal olid mõned poisid selle asemel, et asuda rivisse, hakanud piki köisi, redeleid või ritvu üles ronima. Vurrudega mees hüüdis: „Poiss, kuurat!“ ja näitas rusikat. Kui see ei aidanud, siis köieots aitas kohe ja poisid olid silmapilk rivis.

Nüüd veelgi ei alanud turnimine, vaid enne vaatas vurrudega mees kõigi poiste käed, kaela ja kõrvad hoo-

lega järele, kas nad puhtad on. Kui mõni poiss teda selles suhtes ei rahuldanud, siis sai ta tublisti praga — ikka saksa keeles, sest vurrudega mees oli umbsakslane ja ei osanud vene keelt.

Kui mõne poisi käed, kael või kõrvad eriti mustad olid, siis kutsus vurrudega mees punase habemega teenri teisest ruumist ja laskis poisi veekraani alla viia ning ta puhtaks küürida. Minul läks juba esimesel korral juhtumisi hästi, kuigi mind keegi ei olnud selles suhtes hoiatanud. Järgmistel kordadel teadsin juba ise ettevaatlik olla ja vähemalt võimlemistunniks kõik need ihuosad hästi puhtaks pesta, mis võisid vurrudega mehele silma paista.

Kui tund oli lõppenud ja kõik riidetunud, siis ei pääsenud veel minema — vähemalt alati mitte. Vurrudega mees seadis poisid uuesti rivisse ja siis tuli noomimine ning näägutamine saabaste pärast — muidugi nendele, kellel saapad puhtad ei olnud. Sel mehel näis imeelik arvamine olevat, et koolipoiss peab rohkem kui kord nädalas — võib-olla isegi iga päev — oma saapaid puhastama. Kõik poisid aga ei tahtnud niisuguse „peenutsemisega“ kuidagi leppida ja seepärast tuli järjest tõsiseid mõtete lahkuminekuid nende ja vurrudega mehe vahel.

See vurrudega mees oli võimlemiseõpetaja D r e v e s.

VI.

Vaevalt leidis nii omapärast kooli kogu Euroopas, nagu oli Hugo Treffneri esimesejärgu kool möödunud sajandi üheksakümnendatel aastatel, võib-olla õieti kohe oma algusest peale. Nähtavasti omapära tõttu oli ta nii laialt tuttavaks saanud, et kord kiri pärale tuli, mille aadress oli ainult „Direktor Hugo Treffner, Venemaa“.

Omapärane oli see kool kõigepealt õpilaste poolest. Kaugelt suurema hulga nendest moodustasid tüsedad, kodukootud riietes maapoised. Kroonugümnaasiumi pääsemine oli üldiselt raske, eriti Tartu gümnaasiumi, mida peeti üheks kõige nõudlikumaks kogu Vene riigis. Peale selle oli meie kodumaal kroonugümnaasiume veel ainult Tallinnas, Pärnus ja Narvas. Ruumi nendes ei olnud harilikult kunagi küllalt. Linnapoised, peamiselt ärimeeste, ametnike ja osalt ka mõisnike lapsed, panid kohad eest kinni, sest et nendel lahedamad olud olid, nii et nad võisid hõlpsamini täita vanusenõudeid, mis kroonugümnaasiumis olid maksvusel.

Treffneri koolis võis mitte nii väga harva näha, et võrdlemisi noorte poiste keskel istus ka mõni üsna küps vurrudega noormees.

Kahtlemata oleks nendest maapoistest, kes tol ajal Treffneri koolis õppisid, nii mõnigi suuteline olnud kroonugümnaasiumi sisseastumise eksami tegema, ja ei oleks ka nende vanus takistust teinud kroonugümnaasiumi pääsemiseks. Aga nad olid kuidagi kord siia kooli sattunud, osalt just Hugo Treffneri nime tõttu — nagu minagi — ja siis ei lasknud siin valitsev vaim neid enam lahti ega teise kooli minna. Olen kurnis kindel, et minagi ei oleks siit enne kooli lõpetamist lahkunud, kui mind ei oleks selleks sundinud juhus, millel ei olnud õieti midagi ühist kooliga, iga tahtes mitte direktori ega kooliõpetajatega.

Muidugi teadsid kõik, kes olid juba vanematesse klassidesse jõudnud ja kavatsesid üliõpilase-eksamini minna, missuguse suure raskusega nendel tegemist tuleb. Kroonugümnaasiumi poistele oli abituuriumi tegemine ainult lõbus mäng, kui võrrelda teda selle tarkuse koormaga, mida treffnerist — nagu iga teinegi väljastpoolt eksami tegija — pidi kaasas kandma, kui ta tahtis gümnaasiumi lõppeksamile minna.

Kõigepealt oli gümnaasiumi õpilastel tol ajal suur eksami tegemise vilumus. Nad pidid igal kevadel peaaegu kõigis õppeainetes eksameid tegema. Ainult üksikud ained jäid mõni aasta vahele.

Teiseks olid gümnaasiastidele kooliõpetajad ja nende küsimisviis tuttavad. Abituuriumil tulid küll mõned teemad õppekonnast, aga loomulikult olid need vaid keskmise raskusega ja ei jõudnud piirideni, mis gümnaasiumi klassitöodes harilik asi oli. Niisamuti tundsid kooliõpetajad poisse ja nende võimeid, nii et isegi kui mõni harilikult hea õppija eksamil hal-

TREFFNERI KOOLI ÕPILASI

*I rida: Karl Grau, Frid. Sauer. II rida: Konstantin Treffner, Joh. Kull.
III rida: Hindrik Männik.*

*I rida: Mihkel Pung, Juhan Kõpp. II rida: Johannes Voldemar Veski,
Hans Tomp, Jüri Rebane. III rida: Evald Poom, Juhan Reitag.*

vasti vastas — harilikult ärevuse tõttu —, siis ei saanud see talle veel hädaohhtlikuks.

Ja viimaks — see oli peasi — gümnaasiumi oma poiss tegi abituuriumi ainult ühe — kaheksanda — klassi eest. Terve rida asju võis ta olla juba kasvõi täiesti unustanud — näiteks maateaduse, suure osa ajaloost, alamates klassides õpitud ladina ja kreeka autorid —, ilma et ta oleks tarvitsenud karta läbikukumist abituuriumil. Vaene treffnerist, kes tegi eksamit eksternina, pidi aga teadma kogu gümnaasiumi kursust, alates esimesest kuni kaheksanda klassini.

Niisiis, kui gümnaasiast läks lõppeksamile vana vilunud sõjamehena, kes oma vastast põhjalikult tundeb ja kellel on kaitsta ainult väike lõige rindest, langeb treffneristi hoolde abituuriumil nii lai osa rindest, mida oli raske üle näha ta täies ulatuses ja mida ta pidi kaitsma harilikult tundmatu vaenlase vastu, olles pealegi ilma tarviliste kogemusteta.

Muide, Tartu gümnaasiumi kooliõpetajatest andsid paljud Treffneri koolis tunde, seepärast olid nad Treffneri abiturientidele tuttavad. Et aga Tartu gümnaasiumi erakordselt raskeks peeti, siis ei tahtnud treffneristid siin abituuriumi teha, vaid läksid mujale. Alles hiljem julgesid siiski mõned ka Tartus õnne katsuda ja vahel oligi neil edu.

On arusaadav, et gümnaasiumi lõppeksamite tegijate arv ei võinud niisugustel asjaoludel treffneristide hulgas kuigi suur olla. Esimesed lõpetajad olid 1891. aastal Jakob Kukk, Mihkel Aavik ja Adam Kersnovsky. Järgmisel aastal oli niisamuti kolm lõpetajat, nimelt Andres Alver, Jüri Jaakson ja Kelder. 1893. aastal oli ainult üks lõ-

petaja — Artur Seen. 1894. aastal oli niisamuti üks — J. L. Jürgens. 1895. aastal oli jälle kolm lõpetajat — L. Olesk, F. Karlson ja Beer-mann. Erakordselt õnnelik oli Treffneri koolile 1896. aasta, millal tegid üliõpilase-eksami K. Bars, J. Köpp, J. V. Veski, J. Liiv, H. Küle ja J. Meeri. Järgmisel aastal aga oli jälle ainult kaks lõpetajat, nimelt M. Pung ja E. Dolf. Ka lähemad järgmised aastad ei toonud siin suurt muudatust, sest 1898. aastal oli kolm lõpetajat — Haase, K. Lüüs ja E. Poom, ja 1899. aastal kaks lõpetajat — J. Sarv ja E. Sõrmus.

Kuigi abituuriumi tegemine eksternina oli haruldaselt raske asi, taotlesid seda sihti need tüsedad, visad ja otse jonnakad maamehed niisama haruldase hoole ja järeleandmatusega. Nii mõnigi käis mitu korda eksamil, enne kui ta läbi sai, aga ei andnud järele. Muidugi leidus ka neid, kes loobusid abituuriumi tegemise mõttest juba ühe või paari katse järel. Kuid siis sundisid neid selleks harilikult olud, näiteks sõjaväeteenistus, mis kestis 3—5 aastat ja millest vabanemise järel mõni oli juba õppimishoost välja langenud või selleks võimalused kaotanud.

Vististi oli visaduse-rekord abituuriumi tegemiseks Karl Leito käes. Kui ma ei eksi, sai ta küpsustunnistuse alles siis, kui ta oli üheksa aastat järgemööda eksamil käinud. See heasüdamlik, idealistlik poiss — hiljem, kui ta viimaks üliõpilaseks sai, juba küps mees — tundis gümnaasiumikursust põhjalikult. Aga niipea kui ta suurte eksamihärrade ette astus, lõi ta verest ära ja siis oli lõpp! Kuid ehtsa maamehena ütles ta: „Ei anna perrä, ristisurmani ei anna perräl!“

Suvel tegi ta maal põllutööd, talvel andis linnas oma ülalpeoks kooliõpilastele tunde ja mängis oma lohutuseks viiulit ning deklameeris Puškinit, ja kui tuli kevad, läks ta jälle eksamile.

Peale nende visade maapoiste, kes olid tulnud vaid selleks linna ja kooli, et töötada ja õppida — kuigi nõrgemaid nende hulgast võisid linnaelu kiusatused heast kavatsusest kõrvale viia —, oli siin veel teine, arvuliselt tunduvalt väiksem rühm õpilasi. Need olid suuremalt osalt „p a r a n d u s a l u s e d“.

Gümnaasiumis oli kaks viisi, kuidas õpilasest lahti saadi, keda sinna enam ei tahetud. Kui oli süü väiksem, siis üteldi poisile, et Tartu gümnaasiumi õhk on ta tervisele kahjulik, võtku oma paberid ja mingu mõnda teise linna või teise kooli. Muidugi talitati nii mitte ainult Tartus, vaid kõikjal kroonukoolides. Tunnistusele kirjutati siis, et poiss on koolist omal soovil lahkunud, ja ta võis mõnda teise kroonukooli sisse pääseda, kuigi niisugune „vabatahtlik“ lahkumine võis uues koolis veidi umbusaldust tekitada. Aga paberid on korras ja mida siis veel vaja!

Kui aga oli tegemist suure süüga, siis tehti paberile märkus, et poiss on välja heidetud, ja siis olid talle kõik kroonukoolide ukсед kinni — „meil ei ole niisuguseid tarvis“. Ja näe, siis leidsid niisugused sõbralikku varjupaika Hugo Treffneri esimesejärgu koolis.

Leidus ka niisuguseid, kes ei olnud kroonukoolist ühel ega teisel viisil otse minema saadetud, kes aga oma vanematele Issanda nuhtluseks ja päris ristiks olid, nii et vanemad tahtsid nendest mõneks ajakski

vabaneda ja nad kõvadesse kättesse anda. Niisugused kõvad käed usuti olevat Hugo Treffneril. Ja niiviisi tuli siis Eesti vana püha linna, Emajõe Ateenasse poisse kõikjalt laiast Sarmaatiast, Krimmist ja Kaukaasiast, ja tuli neid ka meie kodumaalt ning kallist Tartust, kui poisid olid oma vanematele Issanda nuhtluseks ja päris ristiks. Kui palju Treffner suutis nendest asja teha, või oli kõik ainult tühi töö ja vaimu närimine, seda ma ei tea. Igatahes võitlust oli rohkesti, eriti Treffneri kooli pansionis, sest vanemad saatsid oma niisugused teohimulised ja vabadust ihkavad võsud enamasti ka kooli pansioni. Ja siin juhtus niisuguste kangete poiste suhtes tõepoolest küllalt sagimisi ja laksatusi. Ja juhtus veel hullematki. Siit ongi saanud aluse jutud, nagu oleks Treffneri koolis poistega toorelt ümber käidud. Kuid mitte midagi niisugust! Kolme aasta jooksul, mis ma Treffneri koolis käisin, sellest üks aasta pansionis, ei puutunud mind ükski kooliõpetaja, ka Treffner ise mitte, sõrmegagi. Kahtlemata oli lugu kaugelt suurema osa poistega niisamuti. Otse vastupidi, Treffner oli korralikkude poiste vastu alati väga lahke ja sõbralik ja hoolitses nende eest, kuidas mõistis ja sai. Need, kelledega peeti järjest võitlust, olid toodud siia rohkem parandusmajja kui kooli. Ja kui nad ei tahtnud paraneda, vaid jätkasid oma ulakust, siis käisid muidugi liksud ja laksud ja lendasid karvad.

Muidugi võis juhtuda — seda tuli aga haruldaselt harva ette —, et ka mõnel korralikul poisil sattus Treffneriga kokkupõrge, sest Vana-Hugo oli äge mees.

Üks niisugune juhtum on mul eriti meelde jäänud.

Väiksemad poisid, kellede klassid Treffneri enda majas ei olnud, pandi pansionis olles vanematesse klassidesse õppima. Minule oli määratud selleks ots-tarbeks kolmas klass. Istusin ühel õhtul uksepoelses nurgas ja õppisin, kuna akna all otse esimeses pingis oli Jaan T e e m a n t, kes kolmandasse klassi kuulus. Äkki läks uks lahti ja Vana-Hugo tormas nagu pikse-pilv otse Teemant'i pingi ette. Ägedad hüüatused vastastikku, laksatus ja siis vajus Hugo jälle mühinal nagu äike välja. Kokkupõrke põhjust ei tea ma täna-päevani.

Juhtus vahel ka, et keskmiselt korralikud poisid mingit lubamatut vallatust tegid ja kooliõpetajate karistusest, nagu nurka panemine, söömata jätmine, midagi ei hoolinud, vaid oma tegevust jätkasid. Siis juhtus küll, et Treffner, kuulnud kooliõpetajalt kaebust poisi kohta, klassi tuli ja poissi üsna tugevasti sasis, karjudes ise: „Sina koer, kuidas sa julged! Hammustad minu kooliõpetajat, hammustad minu kooliõpetajat! Du Schinder!“ Enamasti kõneles ta seejuures saksa keelt, muidugi osalt harjumuse tõttu, osalt aga, et ta üldse püüdis oma poistele kõigiti vene ning saksa keele kõnelemist õpetada.

Ei puudunud juhtumid, kus poiss vastu hakkas, ja ei saa ütelda, et Vana-Hugo oleks siis korraldanud alati asja oma võimu läbi, vaid tal ei puudunud huumor, olgugi vahel niisugune, et see vihana paistis. Nii läks ta kord koridoris ühe poisiga millegi pärast kõvasti riidu. Treffner noomis ja manitses, poiss aga urises kogu aja vastu. Viimaks silmas Vana-Hugo koridori teises otsas kooliõpetaja T a u b e l i t, kes seal väikeste poistega midagi õiendas. „Kuule, Tau-

bel,“ hüüdis Treffner, „tule siia! Sul ikka on ka natuke aru peas, ütle, kas see poiss on hull!“ Poisid, kes läheduses seisisid ja riiust mõnulesid, hakkasid müri naerma. Taubel tegi magushapu näo, Hugo aga läks endale habemessõ muulates minema.

Võidakse ju ütelda, et direktor ise kiskus poiste silmis oma kooliõpetaja autoriteedi maha. Aga Treffner teadis väga hästi, mis ta tegi. Ta teadis, et neil suurtel poistel, kes läheduses seisisid, Taubeli vastu erilist lugupidamist ei olnud. Võib-olla oli ta näiteks kuulnud, et alles hiljuti oli Taubel klassist, kus ta väikestele poistele tundi andis, välja tormanud, August Jõksi kallale, kes oli vaba tunni tõttu koridoris talle kõige lähemal seisnud, sellel rinnust kinni hakanud ja oma kehvast vene keeles hurjutades Jõksi klassi poole tirinud. „Mine metsa, mis sa mässad!“ oli Jõks sulaselges eesti keeles ütelnud, enda lahti kiskunud ja minema läinud. Muidugi, Fritz Taubel oli kaua aega Treffneri kooli ustav ja mitmekülgne teenija, aga direktor ei saanud talle suuremate poiste silmis autoriteeti muretseda, mis tal puudus.

Huvitava näite Treffneri käitumisest poistega annab ka järgmine lugu. August Jõks kõnnib vaheajal sünges näoga koridoris. Võib-olla oli tal mõni põhjus tusaks, võib-olla oli ta vihane ka laiskuse pärast, ei viitsinud endasse süveneda ja selgusele jõuda, et ega see elu nii hull olegi. Vana-Hugo tuli, ta pilk langes Jõksile ja ütles: „Kuule, tee parem nagu! Ega meil tüli tarvis ole!“ Direktori huumor nakatas tahtmatult Jõksi ja ta naeratas. Treffner noogutas veel kord naeratahes ja läks edasi. Tõepoolest, miks peab noor poiss olema vihane nagu seatapja.

Kuid kõik need väikesed kokkupõrked oma maa-poistega olid vaid nali selle rabelemise kõrval, mida Treffner pidi järjest läbi tegema nendega, kes olid tema juurde kasvatada toodud, sest et nende endi vanemad võrukaeltega ei saanud hakkama. Muidugi ei ole arvata, nagu oleksid kõik, kes tulid Venemaalt, kuulunud „parandusaluste“ hulka. Tuli sealt teisigi mitmekesistel põhjustel, kusjuures tähtsat osa etendas vanus. Alati aga leidus hea hulgake „sänikaelu“, kes kõiksuguste vempudega toime tulid, kui selleks soodus silmapilk oli. Seepärast ei ole põrmugi ime, kui Vana-Hugo niisuguste poiste linnast koju tulekut tihti varitses, neid nuusutas, millele siis vahel plak-sud järgnesid. Olid kord niisugused vemblad isegi tükiga hakkama saanud, mida ei sobi nimetadagi. Isegi Vana-Hugo, kes oli elus mõndki näinud, oli sellest häbematuses nii vapustatud, et ta ei osanud muud teha, kui suurtele poistele minna nende võlla-roogade peale kaebama: „Armas Jumal, minu majal!“

Juhtus ka veidi viisakamaid eksimusi, kuid siiski küllalt pahandavaid. Nii olid Kaukaasia vürstid kord kodust mitu nahklähkritäit veini saanud, mida nad siis ka teistele, kelledega nad paremas vahekorras olid, juua andsid. Kuidagi oli asi koolist välja niri-senud ja jutt viimaks rahvakoolide inspektori kõrvu ulatunud. Muide, kroonugümnaasiumis ei olnud sellel mehel midagi ütlemist ja sinna ta ei pääsenudki. Treffneri kooli ülevalvuses aga näisid tal mõningad õigused olevat. Nüüd ilmus ta kooli, läks direktori juurde, et vaat, teie poisid joovad koolis. Minki siis koos asitõendusid otsima, Treffner ise ikka agaralt ees. Tükk aega ei leitud midagi, kuigi oli juba mitu ruumi

läbi käidud. Viimaks, kui Treffner ühte hämarasse tuppä astus, langes ta silm kohe seinä ääres seisvatele nahkkottidele. Tä mõte töötas nähtavasti väga kiiresti, sest juba enne kui pikaldane kroonuametnik sai sisse astuda ja ringi vaadata, oli Vana-Hugo rebinud seinalt maha palitud, mis õnneks rippusid veinikottide kohal. Kas võib talle süüks panna, kui ta võrsid hiljem läbi kolkis: „Kui kass mustust teeb, katab ta selle kinni. Teie aga ei oska oma mustust kinni katta!“

Jaa, peale muu, ka maapoised püüdsid vahel neid Sarmaatiast ja sealt kandist tulnud nooureid kolkida. Siis aga astus Hugo kindlalt vahele: „Teie tahate mul kõik need rahamehed minema kihutada! Kas teie jõuate meie kooli ülal pidada? Kuidas ma teid siis koolitan, kui ma nendelt enam raha ei saal!“

Selles oligi põhjus, miks Vana-Hugo neid rikkaid poisse üldiselt püüdis viisakalt ja leebelt kohelda, kuna ta samal ajal „alter Landschereid“ vahel üleliigagi manitses, nii et „alter Landscher“ mõnikord oli kannatust kaotamas. Aga seda vahetegemist püüti üldiselt siiski mõista, sest teati, et Treffner peab oma kulul ülal suurt kooli.

Minu viibimise ajal Treffneri koolis juhtus klassis üksainus avalik peksmine, minust paar klassi kõrgemal, nii et poiss, kes sai ihunuhtlust, võis kolmteist kuni neliteist aastat vana olla.

Tartus Vallikraavi ja Ülikooli tänava nurgal oli suurem lukusepatöökoda, mille omanikuks oli sakslane H a r n a c k. Mäletatavasti oli tal kaks poega kroonukoolist välja heidetud ja nad käisid nüüd Treffneri juures. Mis oli juhtunud, seda ma ei tea,

igatahes ei mäleta, kuigi Treffner sellest hiljem palvusel kõneles ja seletas, et poisi karistamine on sündinud ta isa palvel, kes ulaka poisiga enam kuidagi hakkama ei saavat.

Ühel hommikul ilmusid meie klassi Treffner ise ja Rätsep, viimasel tore koerapiits käes. See Rätsep, pikk, tugev mees, näis veel rohkem kui Taubel olevat Treffneri koolis kõiktegi. Vististi andis ta ka kõige alamates klassides tunde.

Direktor ja Rätsep, kes seekord nähtavasti peksu-poisi ülesandeid täitis, läksid meie klassist läbi, teise klassi. Varsti kuuldus sealt hirmsat paukumist ning siis piitsahoope, mida saatis poisi metsik ulumine.

Nagu ma kuulsin, olevat pansionis tulnud vahel harva piitsa tarvitada. Mina ise otse ühtki niisugust asja ei tea.

Treffneri kooli õpilastel oli väljaspool kooliaega palju suurem vabadus kui gümnaasiumi või reaalkooli õpilastel. Gümnaasiast või realist pidi õhtul kell 7 — pärast esimest maid kell 9 — tingimata kodus olema, isegi kui ta oli juba kaheksandas klassis ja kakskümmend või veel rohkem aastat vana. Kui ta pärast seda kellaaega tabati tänaval või selgus kontrollimisel, mida teostasid inspektor, klassijuhatajad ja nende abid, et ta kodus ei ole, siis langes ta karistuse alla, mis võis viia süü kordumisel koolist väljaheitmiseni. Treffneri koolis ei olnud selles suhtes mingit kitsendust, ei olnud ka mingit kontrolli, ei tänaval ega kodus. Kui gümnaasiast paar päeva puudus, siis oli inspektor, klassijuhatajad või mõni klassijuhataja abidest kohe vaatamas, miks poiss kooli ei tule. Kui õpilane elas oma vanemate juures, siis ei

tulnud ükski nendest ülemustest, vaid saadeti kal-faktor õpilase puudumise põhjuse teatelehe järele. Treffneri koolis ei pandud sellele suuremat rõhku, kui poisid puudusid, isegi veidi pikemat aega. Ainult kui puudujaid liiga palju sai, mida vahel juhtus, kui oldi õppimisest tüdinud ja lihtsalt ei mindud kooli, siis hakati mõnikord uurima, missugune taud õieti on poisse tabanud.

Rüütli tänav ühes Promenaadi tänavaga oli õpi-laste peamiseks jalutuskohaks talvekuudel, kuna ke-vadel Toomemäele üle koliti. Igatahes oli siin õhtu-poolikul alati rohkesti noorsugu jalutamas, sest ka gümnaasiastidele ja realistidele ei olnud keelatud siin käia. Nad vahtisid aga alati hoolega, vahel ka mu-rega, raekoja kella. Kui see hakkas lähenema seits-mele, siis ei aidanud ükski asi — tuli minna koju, olgu kuitahes lõbus ja huvitav. Treffneristid aga või-sid jääda rahulikult paigale, nagu „akadeemia“ ko-danikud kunagi. Juhtus väga harva, et Vana-Hugol tuju tuli siia ilmuda oma poisse veidi kollitama. Siis paukus ta küll: „Mis sa, raibe, vahid tüdrukut! Just kui oma õde oleks!“ Aga keegi ei võtnud seda ür-mistust südamesse ja järgmisel õhtupoolikul olid need jälle platsis, kes siin harilikult kõndisid.

Juhtus siiski vahetevahel, et ka üksiku poisi puu-dumisel saadeti kooliõpetaja — Ohmann, Taubel või mõni teine — vaatama, mis poiss kodus teeb. Väga harva sõitis ka Vana-Hugo ise puudujat vaatama, kuid harilikult oli siis ikka tegemist veidi kahtlasema juhtumiga. Üldiselt aga ei segatud puudujaid.

Muide, Rüütli tänavalt on mul mälestusi A. H a n - s e n - T a m m s a a r e s t. Mina olin küll juba ammu

gümnaasiumis, aga käisin Treffneri poistega palju läbi. Hansenil ilmus parajasti „Postimehes“ jutt. Kui see lõppes, siis naeris ta mulle kord, kui Rüütli tänaval jälle jalutasime, et Tõnisson olevat tema jutu kurva lõpu täiesti ümber teinud — rõõmsaks. Mäletan, et sai palju nalja, kuni see vastik raatus oma kel-laga lõbule lõpu tegi.

Kui ma Treffneri pansionis olin, siis juhtusin mitu korda nägema, kuidas direktor väljasttulinud poisse nuusutas, ja siis käis vahel plaks, mõnikord päris sõnalausumatult, vahel ka müristamise saatel: „Du Schinder, wie darfst du!“ Ometi oleks asjata arvata, nagu oleks Treffner oma poisse, kes väljas elasid, kontrollinud või taga ajanud. Kuna ma güm-nasiastina ei tohtinud isegi „Karskuse Sõpra“ minna ja sinna alles siis pääsesin teed jooma ja napoleone sööma, kui üliõpilaseks sain, käisid treffneristid siin vabalt. Mängisid vahel piljardit, millele mina güm-nasiastina ei oleks võinud mõteldagi, isegi kui see mind oleks huvitanud. Muidugi, kui Vana-Hugo oleks peale sattunud, siis oleks raksumist olnud, aga ta oli üldiselt küllalt vabameelne, et mitte pisi-asjadesse uppuda. Ta teadis väga hästi, et igaüks, kes t a h a b, võib t e m a koolis hästi õppida. Loomu-likult pidi ta oma pansionis valjemat korda hoidma, iseäranis nende suhtes, kelle olid nende vanemad ta erilise hoole alla andnud. Sellest see nuusutamine, mis mõnikord lõppes laksuga.

Olin treffneristidele vahel tõsiselt kade, kui meie hiliskevadelt või varasügisel Toome kontsertidelt tu-lime. Laia ja Jakobi tänava nurgal oli õllepood, kust sai head Waldschlösscheni õlut. Saime hästi läbi

õllepeepidajaga, kes sarnanes meie kreeka keele õpetajaga gümnaasiumis ja keda meie sellepärast ka „Kukeks“ nimetasime, ehk küll kummagi nimi ei olnud Kukk. Pärast Toome kontserti oli meil viisiks tihti sinna, õllepeepidaja tagatuppa kaduda. Treffneristid läksid siis sisse eesuksest nagu õiged mehed kunagi. Mina aga ja ka teised gümnasiastid või realistid, kui neid juhtus kaasas olema, pidime õuevärava kaudu hiilima ja seejuures ikkagi veel lödisema, et mis saab, kui meid juhtutakse nägema!

Võimaliku valestimõistmise vältimiseks pean kinnitama, et kogu selle keeruka ja hädaohtliku — gümnasiastidele ja realistidele — toimingu juures õlu iseendast meid üsna vähe huvitas. Loomulikult oli siin omajagu tegemist kuraasitamisega. Aga peaasi, taheti mugavalt koos istuda ja kõnelda äsja möödunud kontserdist, kuna harilikult läksid sinna õllepoodi poisid, keda muusika eriti huvitas. Muidugi ei jäänud ka mõni niisugune sõber maha, kellele muusika ükskõiksem oli, aga see ei muuda üldist seisukorda.

Kokku tuldi omavahel peamiselt lõbusaks vestlemiseks, kusjuures tehti muusikat ja vahel joodi ka tõe-poolest mõni pudel õlut. Aga viimast tehti siiski harva. Joodi ainult õlut, mitte iial viina või muid joo-vastavaid jooke. Ainult üksikutel juhtumitel, kui mõni oma sünnipäeva pühitses, joodi veidi rohkem õlut. Peaasi oli siingi lõbus vestlemine ja muusika. Ka neil juhtudel, kui kevadel või varasügisel Emajõe le sõitma mindi, mida üsna sageli tehti ja kusjuures harilikult kuni Kvistentalini, harva Jänesele sõuti, joodi seal enamasti alati mõni pudel õlut. Mõdu ja limonaadi joomist peeti mehele mitte kohaseks.

Muusika suhtes oli lugu kehv, kuid tehti, mida osati. Sel treffneristide rühmal, kellega mina lähedalt läbi käisin, pärast seda, kui olin gümnaasiumi läinud, oli oma laulukoor, milles olid peale ühe linnakooli õpilase ja minu kõik Treffneri koolist. Muusikariistadest mängiti eeskätt kitarri, mida paljud oskasid mängida, siis harmoonikat, mida mõnigi poiss üsna hoogsalt tõmbas, ja viimaks viiulit ning balalaikat, kuid nende kahe oskajaid oli vähe. Varem oli Treffneri koolis ka orkester olnud, aga mängijate puudusel oli orkestri viimane juht J. V. Veski ta lõpetanud.

Võib olla, et mõned teised poisterühmad selsamal ajal oma vaba aega koos veidi teisiti veetsid, aga nii palju kui ma kuulsin, ei olnud siin just suurt erinevust nende keskel, kes olid harilikult maalt pärit ja ei elanud Treffneri pansionis.

Missuguse leebuse ja arusaamisega Vana-Hugo mõnikord sellesse suhtus, kui ta poisid vahel paar pudelit õlut jõid, näitab järgmine juhtum.

Ühel õhtul istusid mõned vanima klassi õpilased — J. V. Veski, J. Rebane, E. Poom ja J. Alver —, kes Treffneri pansionis elasid, õhtul kella üheteistkümnelt ümber oma klassis ja õppisid. Äkki tuli ühel nendest mõte, et igav on nii istuda, peaks mõne õlle tooma. Teised olid nõus ja varsti oli õlu seal ning poisid istusid kooliõpetaja laua juures ja rüüpasid mõtlikult õlut. Mõtelda oli nendel küllalt, sest ei olnud ju kerge Treffneri koolist üliõpilaseks saada.

Korraga läks väike ümmargune aken, mis ukse sees oli, valgeks ja poisid jahmusid veidi. Nad teadsid ju, mis tähendab akna äkki valgeks löömine. Vii-

maks tõusis Rebane püsti, sammus pikkamisi, käed taskus, ukse juurde ja lausus ise: „Tee lahti põrgu väravad, siin on nad koerad mõlemad“, ning lükkas jalaga mõlemad uksepooled pärani. Koridoris ukse taga seisis Vana-Hugo, küünal käes. „Tere õhtust, härrad!“ ütles ta. „Kui magama lähete, palun koristage see seal ära“ ja näitas laual pudelitele ning klaasidele. Sellega oli asi lahendatud.

Vana-Hugo tundis oma poisse ja teadis, et neid korralikke, hoolsaid töötajaid võis ta usaldada ja ei tarvitsenud neid ka siis umbusklikult nuusutada, kui nad juhtusid õhtul hiljem koju tulema. Need poisid juba ei „löö künkasse“, isegi kui nad vahel klaasi õlut joovad.

Harilike tüsedate maapoiste kõrval, kes loomulikult mingi iseärasusega silma ei paistnud ega meelde ei jäänud, leidis mõnigi veidrik laialt Venemaalt, kuid ka kodumaalt. Eriti omapärasena on viimaste hulgast meeles püsinud A l e k s a n d e r W e i n k a u f. Tundub, nagu näeksin teda praegu, kuidas ta mulle kord Toomemäel ähkides ja puhkides vastu jooksis ja ärevalt hüüdis: „Pique Dame wird gespielt!“

Millegipärast meeldis see Suppé avamäng Weinkaufile rohkem kui ükski teine pala, mis Krasnojarski polgu orkester sel päeval Toome kontserdil mängis. Kontsert ei olnud veel alanud, kui mina tulin, tema oli mängukava kõlakoja postilt parajasti lugenud, silmas mind tulevat ja jooksis mulle vastu oma rõõmu kuulutama. Meie tundsime veidi teineteist just selle tõttu, et temale ei olnud teadmata minu suur huvi muusika vastu. Mina olin temast küll hästi noorem, veidi üle

kolmeteistkümne aasta vana, tema aga kandis juba habet, kuigi oli minust klass või paar allpool, üsna väikeste poiste hulgas.

Et Weinkauf nii hilja kooli tuli, näis olevat tema ema süü, kes teda omapäraselt hoidis. Ta oli ju küll veidrik, aga tõenäoliselt oli ekslik kasvatus seda iseärasust veel suurendanud. Ema oli nähtavasti arvanud, et poeg jääb eluajaks lapseks. Nii oli ta ise Aleksandri juukseid kamminud, kui see juba kakskümmend aastat vana oli. Kui tuttavatel mõte tõusis saata Weinkauf ta erakordse muusikalise ande tõttu Peterburi konservatooriumi, siis seisis ema sellele kindlasti vastu, sest ta ei tahtnud pojast lahkuda ja arvas, et see hakkub ilma temata.

Tänaval äratas Weinkauf nii kergesti inimeste tähelepanu, et uulitsapoised talle karjakaupa järele jooksid. Kord palus ta niisugusel juhtumil J. V. Veskit, kes talle sattus vastu tulema, teda uulitsapoiste käest päästa. Teine kord jooksis ta nende eest ühe tuttava juurde ja otse voodi alla.

Muidugi, uulitsapoistele võis ta oma käitumisega tänaval suurt naudingut pakkuda. Ta kõndis kaudis ruttu suurte sammudega, ettepoole veidi vimmas, teine külg pisut ees, ja vilistas peaaegu alati hoogsalt mingit viisi, mis teda parajasti huvitas. Ta ei olnud mitte ainult suure muusika-ande pärinud, vaid ta oli ka suur muusika-entusiast. Muide, ta improviseeritud variatsioonid laulule „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“ tekitasid kuulajais alati vaimustustormi. Kuigi ta ei olnud tõenäoliselt mingit korralikku kooli saanud, mängis ta siiski õige hästi mitte ainult klaverit, vaid ka orelit. Hiljem käis ta väljaspool Tartut kirikutes

orelikontserte andmas, kusjuures teda harilikult J. V. Veski raudteejaamani saatis, kellega ta oli viimase muusikaarmastuse tõttu sõbraks saanud. Nendel kontsertidel tuli mitmekesiseid omapärasusi ette. Nii võttis ta vahel peaaegu kõik oma noodid kaasa, ka klaverinoodid, hoolimata Veski märkusest, et tal neid ju tarvis ei ole. Teine kord aga ei olnud tal muud midagi kaasas kui lühike teema ühel noodiribal. Sellele ehitas ta kogu oma kontserdi, sest et ta oli suurepärase improviseerija. Vahel ütles ta seejuures kontserdi korraldajatele, kui nad arvavad, et ta mängust jätkub, siis tulgu ja ütelgu talle, et ta lõpetaks.

Kuna Weinkauf suure mehena kooli tuli, olgugi madalasse klassi, siis ei varjanud ta kellegi — ka Treffneri ees — põrmugi, et ta suitsetab. Mäletan, kuidas ta kord ühele vanema klassi õpilasele, kes narris, et Weinkaufi tubakas liiga halvasti lõhnavat, hoogsalt pöörutas: „Sina suitsetad mahorkat, mina suitsetan šapšali!“

Olgugi suur veidrik, ometi oli ta erakordne anne, kellest oleks võinud saada palju enam kui väikese Võnnu linna kiriku organist, kellenä ta oma elupäevad lõpetas.

VII

Hugo Treffneri seisukord tublide kooliõpetajate muretsemise suhtes oli tunduvalt raskem kui gümnaasiumil või üldse kroonukoolidel. Ta ei saanud ju kuskilt mingit toetust, vaid pidi ise omal jõul kooli ülal pidama. Ei olnud olemas isegi mingit lastevanemate organisatsiooni, mis oleks aidanud Treffneril osaltki kanda muresid. Ta oli täiesti üksinda ja sellepärast võis talle tunduda koorem seda raskemana, ehk küll õpilased sellest palju ei märganud, ainult aimasid.

Kooliõpetajate koostis oli minu ajal õige mitmekesine ja seda oli ta ilmselt alati. Siin leidis küllalt väga häid õppejõude, kuid ei puudunud ka nõrgemad, isegi veidrikud, kelledest poisid palju nalja said.

Kooliõpetajate valikut kergendas vaid see asjaolu, et kroonugümnaasiumis oli küllalt häid õppejõude, kes valmis olid hea tasu eest — harilikult 5 rubla tunnist — ka Treffneri koolis õpetama, nii palju kui neil omast koolist vaba aega üle jäi. Hiljem õnnestus Treffneril isegi ülikooli õppejõude, peamiselt assistente, saada oma kooli õpetust andma. Nii-sugusel juhtumil olnud tasu veelgi suurem. Näiteks saanud matemaatika professor Grave 5 rubla tunnist.

On loomulik, et need esimese järgu kooliõpetajad, nagu Korneljuk, Pavlov, Sretinski, Znamenski, Skrjabin, Zolotarev, Rajeovski, Nevzorov gümnaasiumist, niisamuti Grass reaalkoolist — ta oli ühtlasi tütarlastekooli direktor — õpetasid ainult ülemates klassides. Ülikooli õppejõud loomulikult ka.

Neist gümnaasiumi kooliõpetajatest võiks eriti märkida Korneljukki, kes kahjuks liiga noorelt suri. Kui haridusminister Deljanov Treffneri kooli katsumisel Korneljuki tundi sattus, suudles ta pärast tundi Korneljukki klassi ees ja ütles, et nii head kreeka keele tundi ei olevat ta kogu Vene riigis kuulnud.

Huvitav mees oli vene keele õpetaja Aleksander Pavlov. Haritud inimene — kõneles vabalt saksa ja prantsuse keelt —, palju lugenud, suurepärase deklamaator ja kõigele lisaks Treffneri koolis käitumise suhtes väga vaba, mida ta gümnaasiumis muidugi ei saanud olla. Kui ta Treffneri juures vanimasse klassi tuli, siis küsis ta: „Härrad, kas lubate suitsetada!“ Muidugi vastati kooris: „Palume!“ Siis süütas ta paberossi ja ütles: „Härrad, kes soovib, palun suitsetage!“

Pavlov õpetas hästi, ta ei olnud mingi numbrikütt. Vanemates klassides gümnaasiumis — muidugi niisamuti ka Treffneri juures — ei küsinud ta peaaegu iial tundi, vaid seletas ja seletas või luges autoreid. Poisi oskuse üle otsustas ta peamiselt kirjatööde järgi, mis klassis tehti.

Treffneril oli osav käsi leida häid kooliõpetajaid, vahel ka nende hulgas, kes ei olnud veel tuntud. Nii-

sugune oli näiteks matemaatika kooliõpetaja V o l o -
k o b i n s k i. Ta oli veidi iseäralik, käis lohakalt riides,
jõi ehk ka rohkem kui tarvis, pidas ennast sotsialis-
tiks, kuigi ta vahel ütles, et sotsialismist midagi ei
tea. Aga väideti, et tema oskas teha matemaatika sel-
geks isegi niisugusele inimesele, kes selle ainega
muidu kuidagi hakkama ei saanud.

Ka keskmistes klassides ei olnud puudus headest
kooliõpetajatest, kuid nende hulka sattus siin juba
vahel nõrgapoolseid ja veidrikke. Treffneril oli vii-
siks võtta oma kooli õpetajateks ka neid gümnaasiumi
või reaalkooli õpetajaid, kes olid pensionile lastud,
mis sündis Vene riigis õige varakult, kooliõpetajatel
juba kahekümne viie aasta teenistuse järel. Mõni sai
küll edasi jääda oma kooli õpetama, aga nendel, kes
erru läksid, oli üsna hea, kui nad leidsid mujal tege-
vust teenimise mõttes, vahel võib-olla veel enam iga-
vuse peletamiseks. Mõni ei olnud ju, kui ta erru läks,
veel viitkümendki aastat vana.

Niisuguste meeste hulka kuulus Treffneri koolis
ladina keele kooliõpetaja H e l v i g, keda on huvitav
märkida ka sellepärast, et ta venelasi, veel vähem aga
vene ametnikke ei sallinud. Parajal juhtumil tegi ta
nende kohta klassis meeeldi pilkava tähenduse. Nii
tuli kord rahvakooli inspektor S v e t š n i k o v jälle
kooli katsuma. Ta oli paraadmundris, mõõga ja au-
märkidega. Saades kuulda, et klassis, kuhu ta sisse
astus, on ladina keele tund, läks ta kohe minema.

„Moskva kaupmees sõitis siia“ — ütles Helvig —
„pani kõik oma kirjamärgid endale külge, aga ladina
keelest ei ole tal aimugi.“

Ühel päeval otsustas Treffner mingil kaalutlusel panna igasse klassi pühakuju. Kui Helvig klassi tuli ja kuju nurgas nägi, nuusutas ta ja ütles: „Zdes ruski duh, zdes Rusju pahnet!“

Erukooliõpetajate hulka kuulus ka saksa keele õpetaja L e m o n i u s. Temaga juhtus äpardus, et talle hakkas millegi pärast koopula nii meeldima, et enamasti kõik lause näited olid koopula peale. Poisid tüdisid sellest hiljem, ja mis ta nüüd eales küsis, vastasid nad ikka ainult „koopula“. Vanamees pragas ja noomis, aga ei olnud mingit abi: poisid vastasid ikka „koopula“ ja „koopula“ ja teda ennast nime-tasid nad Koopulaks.

Lemonius läks viimaks direktorilt abi paluma. Treffner tuli klassi niisuguse ilmega, nagu „Jupiter tonans“. „Küsi nüüd, härra kooliõpetaja!“ ütles ta ähvardavalt. Härra kooliõpetaja esitas ühele poisile küsimuse ja see vastas vahvalt: „Koopula.“

Nagu kull oli Treffner poisil karvus: „Sina, koer, kuidas sa julged! Hammustad mu kooliõpetajat! Hammustad mu kooliõpetajat!“

„Härra direktor!“ kostis alandlik-ahastav hääl Treffneri ees, „tal oli õigus, see oli koopula!“

Poisid võitlesid naeruga. Treffneri nägu tõmbus laiale muigele. Ta ajas parema käe sõrmed laiali, liigutas nii kätt paar korda oma silmade ees ja heitis poistele iseäralise pilgu ning väljus.

Aga õpetas ikka omajagu ja oli kindlasti tunduvalt odavam kui gümnaasiumi kooliõpetaja, neid aga pidi Treffner kõrgemate klasside tarvis varuma.

Kord olid poisid õhukesse vaheseina, mis kaht klassi eraldas, seinatahveli kohale väikese augu teinud — muidugi kindla kavaga. Oli Lemoniuse tund. Kõrvklass oli aga tühi, sest poisid olid võimlemas. Äkki kukkus tahvel seinalt suure kolinaga maha. Kohe olid poisid juures ja panid ta paigale. Vanamees mõtles ja arutas küll, kuidas see tahvel võis ometi maha kukkuda, aga ei saanud selgusele. Mõne päeva pärast juhtus niisamasugune lugu. Lemonius ei mõistnud nüüdki, mis viga. Ei tulnud mõttele, et miks tahvel siis kukub, kui naaberklassi poisid võimlemas on. Võib olla, et ta midagi aimas, aga asi jäi niisamuti.

Teine kord tuli siiski uurimine. Üks tõsine poiss istus Lemoniuse tunnis väga tõsiselt seina ääres pingil ja kuulas, kuidas Lemonius koopulat seletas. Selle tõsise poisi käed olid lauale ilusasti kokku pandud. Aga jalad laua all olid agarasti tegevuses. Korraga kostis kõrvklassist, mille poisid olid võimlemas, üsna selgesti kellahelin. „Härra kooliõpetaja,“ hüüdsid poisid, kõrval klassis helistatakse!“ „Ei või olla! Seal ei ole ju kedagi!“ Lemonius läks vaheukse juurde, avas selle ja vahtis tühja klassi, poisid jooksid talle rüsinäl järele, et salapäraselt asja uurida. Mitte midagi! Natukese aja järel oli aga jälle selge kellahelin. Jälle tormasid kõik vaheukse juurde. Mitte midagi! Ja siis jälle ja jälle, kuni vanamees läks selle tondi vastu direktorit appi kutsuma. Millegipärast ei saanud ta ise tulla ja J. V. Veski pidi tondi üles otsima. Selgus, et see oli tõsise poisi jalg, mis pani teise klassi koolitahveli taha paigutatud kella nõöri abil helisema.

Õige omapärane kuju oli keskmiste klasside vene keele õpetaja Vassili Z n a m e n s k i — gümnaasiumi õpetaja Nikolai Znamenski noorem vend. Õpetajana oli ta üldiselt rahuldav, pani aga klassis juba kaine peaga suuri mässamisi toime, seda enam purjus peaga, mida juhtus mõnigikord, eriti esmaspäeviti. Ta kõneles ja deklameeris valjusti, vaidles poistega ja tekitas nendes homeerilisi naerupurskeid. Võib-olla ei ole liialdus, kui kõneldakse, et Vana-Hugo on linnast tulles Znamenski tundi juba Kivisillale kuulnud, kui kevadel või varasügisel klassiaknad lahti olid.

Kuna Znamenski väga palju Pugatševist kõneles, siis arvasid poisid, et see nimi sobib talle endale paremini kui Znamenski, ja nii oligi ta poistele viimaks ainult Pugatšev.

Tuleb tähendada, et poistel oli üldse kombeks kooliõpetajatele nimesid anda, nii et omavahel nende õigeid nimesid harva kuuldus. Näiteks oli gümnaasiumis Sretinski — „Petuh“ (Kukk), Grünvald — „Cicero“, Lundmann — „Daksi“, Nevzorov — „Slon“ (Elevant), Kornelius Treffner „Jõuluvana“, Pavlov — „Nozdrev“. Viimast nimetust kuuldi küll harva. Niisuguste nimetustega ei tahetud midagi halba ütelda, sest kõik tähendatud kooliõpetajad olid õpilaste keskel lugupeetud, eriti Grünvald, Lundmann ja Pavlov. Antud nimed pidid kooliõpetajaid ühel või teisel viisil iseloomustama.

Pugatševil-Znamenskil oli kahe asja vastu eriti sügav ja tõeline armastus — Puškini luule ja edu vastu.

Kui Pugatšev suure vaimustusega tutvustas poistele Puškini luule ilu, siis tegi ta sellega nendele

ainult head, kuigi nad seda alati ei mõistnud ja liiga suur vaimustus vahel nendele nii naljakana paistis, et nad panid naeru mõirgama.

Halvem oli lugu eduga, mida Pugatšev tihti nii plastiliselt kujutas, et see poisse vägisi järeleaimamisele ahvatles, mis aga enamasti kokkupõrkeid tekitas.

„Vanasti ei olnud midagi,“ seletas Pugatšev tihti. „Aga nüüd on püssirohi, dünamiit, nitroglütseriin, mäed lendavad õhku!“

Algas üsna vaikselt, kasvas järjest valjemaks ja kui mäed õhku lendasid, siis oli hääles tõesti raksatust kuulda, mida veel suurendas rusikahoop vastu kantslit. —

Poisid istuvad vaikselt ja kuulavad, kuidas Pugatšev vene keele omadusi seletab või Puškinit ette loeb. Järsku kostab ühest nurgast vaikselt: „Vanasti ei olnud midagi.“ Pugatšev peatub silmapilgu, kuulatab veidi ning jätkab siis oma tööd. „Nüüd aga on püssirohi,“ kostab teisest nurgast pisut kõvemini. Jälle peatus, kuulatamine ning töö jätkamine. „Dünamiit!“ kõlab kuskilt juba valjemini. Pikem vaheaeg, väike kõhklus, siis läheb töö rahulikult edasi. „Nitroglütseriin!“ hüütakse tagapingis üsna kõvasti. Pugatšev tõmbub näost punaseks, tõuseb kantslis püsti, kuid sel silmapilgul käib akna all pingis raksatus: „Mäed lendavad õhku!“

Ja õhku lendab ka Pugatšev. Nagu välk on ta kantslist all, tormab poisi juurde, kes mäed õhku lennutas, ja nüüd algab mitte torm, vaid orkaan: „Mina ei mõista, mis niisugused küll mõtleavad ja mida nad püüdleavad! Välja niisugused õppeasutusest! Ma

pigistan sinu puruks nagu kaani!“ — Miks just kaani, seda ma ei tea. Aga nii ta ütles.

Kord ühel niisugusel mägede õhku lennutamisel tuli Pugatševil raske kokkupõrge suure, tugeva poisi Ratassepaga. Nad seisid pinkide vahel vastastikku, raputasid teineteist ja Pugatšev karjus: „Sa arvad, et sa oled minust kõvem!“ Otsus jäi küll andmata, kumb kõvem on. Tüsedad ja tugevad poisid aga olid mõlemad.

Teine kord oli sel energilisel kooliõpetajal käsitsi rabelemine venelase Nesteroviga, kes mäletatavasti ka õige vigurine poiss oli. Nesterovil oli tarvis Pugatševiga midagi kõnelda, ta koputas uksele — Pugatšev elas Treffneri juures, nagu mõned teisedki kooliõpetajad — ja astus sisse. Pugatšev magas voodis, ärkas siiski niipalju, et märkas poissi, ja hüüdis, mingu see minema, tema tahtvat magada. Nesterov läks välja, koputas aga veidi aja järel uuesti ja astus sisse. Nüüd hüppas Pugatšev voodist, tormas ukse juurde ja tekkis üsna tugev rabelemine, sest Nesterov ei tahtnud välja minna.

Selle võitluse läbi hukkus peale muu kaks kuulsat saksa kirjanikku, Goethe ja Schiller. Nad asusid ooteruumis kapi peal, lahing ulatus ooteruumi, pani kapi kõikuma ja mõlemad kujud kukkusid kolinal põrandale, kus nad purunesid.

Kord tuli Pugatšev klassi, istus kantslisse ja jäi sõnalausumata enda ette vahtima. Ilmselt oli ta veidi joobnud. Poisid ootasid rahulikult ja uudishimulikult, mis nüüd saab. Nad olid üsna kindlad, et midagi tuleb.

„Vend suri. Noor inimene oli. Kurat võtku!“ hüüdis viimaks Pugatšev vihaselt ja pisarad voolasid tal mööda põski alla.

Muidugi ei olnud ilus, et poisid mürinal naerma panid, kuid nad ei saanud teisiti.

Kui vana kooliõpetaja Tširvinski, Pugatševi rüüpaniskaaslane, tema voodis järsku ära suri, siis võttis ta oma surnud sõbra sülle ja, deklameerides Puškini ballaadist „Laul targast Olegist“ kohta, milles Oleg oma hobuse igavesti jumalaga jätab, kandis ta selle trepist alla. Muidugi oli ta paraja auru all.

Tekib küsimus: miks pidas Treffner niisugust veidrikku oma koolis? Põhjus ei ole kindlasti teada. Võib-olla odav palk, siis asjaolu, et Pugatševi vend gümnaasiumis lugupeetud kooliõpetaja oli ja ka Treffneri juures kõrgemates klassides õpetas. Ja viimaks, Pugatšev oli, vaatamata oma veidrusele ja napsiarmastamisele, siiski vähemalt rahuldav õppejõud.

Alamates klassides oli lugu niisamuti nagu keskmistes. Oli tublisid kooliõpetajaid, aga leidus ka nõrku, omapäraseid. Viimaseid oli minu ajal siiski õige vähe, minu klassides õieti ainult Ohmann, sest et tema õpetamisviis oli täielik mõttetus. See meeletu pähetuupimine ei võinud mingeid häid tulemusi anda. Vahel õpetas ta meil ka saksa keelt, kuid seal ei olnud lugu palju parem.

Ohmann oli väga vaga mees ja tal tuli vististi nii mõnigi kord nutta oma õpilaste pattude pärast. Nii istusid kord poisid talvel klassis ja Ohmann andis nendele usuõpetuse tundi. „Ratassepp, kurat, pane

uks kinni. Tõmbab!“ hüüdis eespingis istuv Ziion Ratassepale, kes ukse lähedal istus.

Ohmann kantslis jäi tükiks ajaks keeletuks. Siis hakkasid tal suured pisarad mööda põski veerema. „Teie patused!“ hüüdis ta. „Ma pean nutma teie pattude pärast!“

Ma ei saa Ohmannist kui kooliõpetajast midagi head ütelda. Aga palju lunastab asjaolu, et ta oli siiski hea inimene. Ka tema elas Treffneri juures ja ta ülesandeks oli seal muu seas poiste äratamise kontroll. Hommikul kell seitse tuli üks poiss, suur aisakell käes, pistis käe magamistoa ukse vahelt sisse ja kõlistas nagu meeletu. Nii tegi ta muidugi igas magamistoa. Mõni minut hiljem ilmus väikese ukseoleva aknakese taha tuli, mis seal tükk aega seisis. Suurem osa poisse, kes ei olnud kella-helinast väljagi teinud, hüppas nüüd ruttu voodist ja hakkas kähku rietuma. Uks avanes ja Ohmann tuli sisse, küünal käes: „Kes ei taha teed?“ Ehk: „Kes tahab ilma teeta jääda?“ hüüdis ta vene keeles. Nüüd hüppasid voodist välja ka need, kes ei olnud küünlatulestki midagi hoolinud. Teest ei tahtnud ju keegi ilma jääda, Ohmannil oli aga kohuseks need poisid üles kirjutada, kes kõlistamise peale kohe ei tõusnud, ja siis jäid nad hommikul ilma söögita. Kasvavatele poistele oli nuhtlus õige raske.

Vahel tuli Ohmann seejärel, kui ta oli teisi magamistube kontrollinud, uuesti meie juurde ja siis leidis õieti alati, et mõni poiss oli uuesti tagasi voodisse roninud, kust ta nüüd suure hirmuga välja hüppas. Siis tegi Ohmann harilikult, nagu ei näeks ta süüd-

last, vaid piilus pooleldi suletud laugude vahelt, saladuslikult habemesse muiates, hoopis mujale.

Mäletatavasti jäi siiski mõni vahel hommikul ilma teeta. Ma ei tea, kas oli siis tegemist eriti raske juhtumiga või oli Ohmanni asemel mõni teine kontrolör.

Treffneri koolil oli täielik gümnaasiumi õppekava. Ta püüdis aga oma õpilastele veel rohkemgi teadmisi paḡkuda. Nii ei õpetatud gümnaasiumis sugugi looduslugu, küll aga oli see Treffneri kooli kavas. Õpetust selles aines andis meile reaalkooli õpetaja A. B r u t t a n.

Ka laulmise suhtes erines Treffneri kool gümnaasiumist. Viimases oli laulmine vabatahtlik, ei olnud õieti mingit laulmistundi, vaid laulukoor, millest võtsid osa, kellel oli häält ja muusikalist kuulmist. Siin oli nähtavasti vene kiriku põhimõte.

Treffneri koolis käidi nähtavasti luteri kiriku põhimõtte järgi, sest siin pidid laulmisest osa võtma kõik, hoolimata sellest, kas neil oli häält ja kuulmist või mitte. Siiski, ülemates klassides ei olnud üldist laulmist.

Laulmist õpetas peamiselt Herman L a n g e, vahel ka Gustav K i m a. Peale selle õpetas ka luteriusulistele veidi vene kirikulaule — näiteks „Meie Isa“, „Spassi Gospodī“, V e v o, kes oli vististi õigeusu kiriku köster.

Omapärane mees oli Lange. Olnud looduslooõpetajaks, pidi ta sellest ametist lahkuma, kui koolid venestati, sest ta oskas vene keelt üsna kehvalt; vististi mõne sõna ja hädapärast niipalju häälendamist, et

sai poistele laulutunnis ka vene laule õpetada. Tal oli pikk habe ja kongus nina.

Pärast kooliõpetaja ametist vabanemist sai Lange saksa Jaani kiriku kantoriks, ühtlasi andis ta Treffneri koolis laulutunde, võib-olla ka Zeddelmanni ehk Kollmanni eragümnaasiumis.

Treffneri koolis võtsid laulutunnist osa korraga mitme klassi poisid, nii et neid oli hea hulk koos ja seepärast ka seda rohkem vallatust ning vahel üleliigset kära. Lange oli küll vali mees — siiski hea inimene —, aga poiste keskel ei puudunud võrukaelad, kes peaaegu millestki ei küsinud. Kui mõned poisid juba veidi liiale läksid, siis tormas Lange nendele kallale ja ta viulipoogen hakkas nende peade vastu kolkima. Mõtlesin tihti, et küll on sellel mehel kõva poogen! Mina enda omaga küll ei julgeks nii kõvasti taguda.

Lauldi peamiselt kirikulaule, millede tarvis pidi igal poisil kaasas olema „Kernlieder“, kus olid tähtsamad laulud sees. Muidugi lauldi kirikulaule ainult saksa keeles. Siiski, hiljem õppisime neid laule eesti keelses usuõpetusetunnis ka eesti keeles.

Kui Lange märkas, et mõne poisi suu laulmise ajal täiesti kinni oli või talle näis, et poiss niisama kombeks suud maigutab, siis lähenes ta poisile pikkamisi, ise ikka hoolega viulit saagides. Jõudnud kahtlase poisi juurde, pani ta oma kõrva kuulatades poisi suu lähedale. Kui selgus, et poisi suust tõesti mitte üht häält ei tulnud, virutas ta süüdlasele poognaga pähe ja karjus: „Warum singst du nicht?“ See „singst“ kõlas veidi nagu „sängst“.

Vahel tüütas poisse see viulipoogna liiga suur elavus ja siis mõtlesid nad ka kättemaksule. Kord oli järgmine juhtum.

Karl Kaur, suur naljahammas, oli oma „Kernliederi“ koju unustanud. Ta poetas end võimalikult teiste taha seina äärde ja algul ei olnud viga midagi. Kuid Langel oli terav silm. Kuidagi märkas ta, et Kaur lauldes ikka oma naabri poole vahib, nagu vaataks ta selle raamatust sõnu. Pikkamisi hakkas Lange Kauri poole liikuma, tungides samm-sammult läbi poistehulga. „Wo sind deine Kernlieder?“ kostis järsku. Ja kui Kaur vastas, et on koju unustanud, siis hakkas viulipoogen ta pealael oma harilikku tantsu tegema. Kaurile ei meeldinud see põrmugi, aga äkki ei olnud midagi parata. Tarvis veidi kannatust. Laul jätkus. Korraga kuuleb Lange, et keegi laulab täiesti valesti. Hääl on tugev ja põrisev, viib ka teised õigest toonist kõrvale. Lange liigub, ise hoolega viulit tõmmates, läbi poistehulga taha seina äärde, kust vale hääl näis tulevat. Viimaks vaikus segaja ja Lange tuli tagasi kesksaali, poiste ette. Kuid põrisev valehääl hakkas uuesti kostma. Lange raputas pead ja karjus: „Kes seal mekutab?“ Kuid poisid vaatasid ilmsüütult ringi. Jälle hiilis Lange seina poole ja kohe hääl vaikus. Niipea aga kui Lange saali keskele jõudis, algas see uuesti. Lange vaatas Kaurile küll umbusklikult, aga see seisis nii süütul näol, millise annab inimesele puhas südametunnistus. Lange oli vihane, raputas vahetevahel pead, aga ei olnud midagi parata. Mekutamine kestis, kuni see mekutajal igavaks läks.

Huvitav kooliõpetaja oli ka Finger. Minule andis ta ainult veel maateaduse tunde — tegi seda hästi —, varem oli ta ajalugu õpetanud, niikaua kui see võis veel saksa keeles sündida. Saksa-Prantsuse sõjas saadud haava tagajärjel lonkas ta veidi.

Fingeri vene keele oskus ei olnud nähtavasti eriti suur, aga maateaduse õpetamiseks jätkus sellest. Tal oli viisiks kõnelda paljuses: „meie“. Kui ta näiteks Katalaunia lahingust jutustas, siis seletas ta, et meie seisime seal, nemad aga seal. Kui jutustamine algas, võis arvata, et on tegemist Saksa-Prantsuse sõjaga, kuna ta selle kohta tõesti võis ütelda „meie“. Siis aga selgus pikapeale, et on tegemist sõjaga, mis toimus väga palju aastaid varem.

Tema väljendusviisist annab peale muu tunnistust järgmine lugu. Poiss oli kutsutud tahvli juurde, millel rippus maakaart, ja ta jutustas tundi. Usutunnistuste asjas hakkas ta pisut pudrutama. Korraga küsis Finger, kas on muhameedlased kristlased või paganad. Poiss vastas, et kristlased. Finger, kes poisi selja taga seisis, tõstis ta pea kohal mõlemad käed, milledest ühes oli taskuraamat, kuhu ta numbreid märkis, ja teises pliiats, nagu sarved püsti ja ütles: „Sind wir ein Mensch?“

Huvitav mees oli ka matemaatika õpetaja Specht, kes õpetas küll kõrgemates klassides ja tegi seda väga hästi. Kui juhtus tal viimane tund olema ja mõni poiss ei olnud hästi aru saanud, kutsus ta poisi ennast koju saatma. Tee peal seletas ta siis veel kord asja põhjalikult. Kui ikka veel ei aidanud, siis kutsus ta poisi enda juurde sisse ja ei jätnud enne järele, kui poisil asi selge oli.

Kaunis omapärane mees oli ka mu esimene vene keele õpetaja Treffneri juures Makušev. Ta näis olevat suur isamaalane ja põhimõtteliselt innustunud inimene. Kui juhtus mõni kroonupüha, siis peeti ikka midagi aktuse sarnast. Ja siis ajas Makušev oma paksud huuled torru ning hõiskas näo särades laulda nagu sireen: „Jumal, keisrit kaitse sa“ ja „Palju aastaid“. Nägin mitu korda, kuidas Vana-Hugo endale seejuures habemesse muigas.

Makušev on mulle meelde jäänud ka veel seetõttu, et tema läbi tutvusin näitliku õppeviisiga, mis siis moodi tuli, aga vististi kaua ei püsinud. Klassitahvile riputati pildid, millel oli mitmesuguseid koduloomi, ehitusi ja muid lapsele enam või vähem tuttavaid asju. Kooliõpetaja näitas üht või teist ja ütles siis, kuidas see vene keeles on. Kui poiss ei osanud sugugi vene keelt ja kooliõpetaja sugugi eesti keelt, siis võis niisugusel õppeviisil mõtet olla. Muidu aga oli ta üleliigne ja mõtetu, sest olime ju igaüks juba neli või viis aastat vene keelt õppinud.

Täiesti hea mälestus on mulle jäänud Mihkel Aavikust, kes oli alati rahulik ja sõbralik. Niisamuti Georg Steinfeldist, kes oli hiljem õpetajaks Harju-Jaanis ja Narvas, T. Grünbergist ning magister Brockist. Viimane oli nii lühikese nägemisega, et kandis kahekordseid prille. Kõik kolm õpetasid mulle ladina keelt, muidugi igaüks ise klassis.

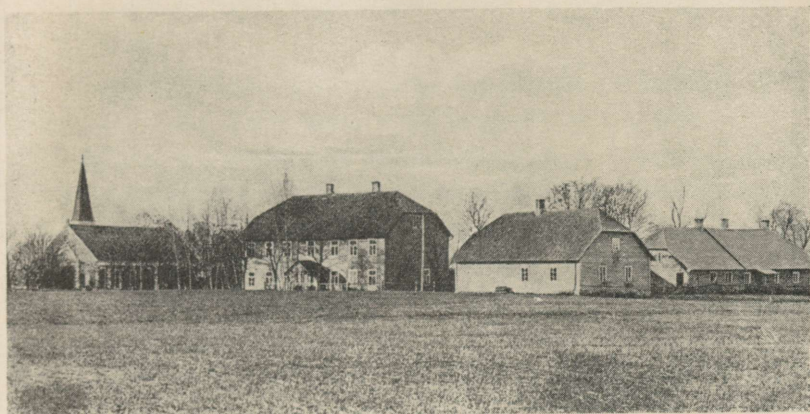
Veel seisab mul silme ees usuõpetaja Kurrikoffi kõrge kuju ja veidi kurb nägu — peamiselt küll selle tõttu, et temast kõneldi meil koolis, ta ei olevat kaua aega õpetaja kohta saanud, sest mõned

mõjuvd ringkonnad seisnud sellele vastu; pärast-
poole oli ta pikemat aega Türi kirikuõpetaja olnud.

Huvitav, et Treffner ise oma koolis tunde ei and-
nud. Üksvahe oli ta küll tunnikavas märgitud mõ-
nedes klassides usuõpetajana, aga tema asemel andis
tunde J. V. Veski. Ainult kui oleks juhtunud kooli
mõni revident tulema sel ajal, mil pidi olema Treff-
neri tund, oleks ta klassi läinud. Siiski oli ta harili-
kult revidendiga kaasas.

Hiljem hakkas Treffner andma usuõpetuse tunde
Puškini tütarlastegümnaasiumis, kus tal näis tüdru-
kutega väga hea ja rõõmus läbisaamine olevat. Nii
jutustatakse, kui ta kord klassi tulnud, olnud see
tühi — tüdrukud kõik kadunud! „Mu preilid, kus
te olete!“ hüüdnud Vana-Hugo. Vaikus. Alles teis-
kordse hüüdmise peale tulnud tüdrukud laudade alt
robinal välja.

Oma helde harjumuse kohaselt ei kostitanud Treff-
ner tihti mitte ainult omaenda kooli õpilasi, vaid ka
Puškini tüdrukuid. Nii istus kord J. V. Veski, kes
Treffneri juures elas, oma toas, kui üks korraga ava-
nes ja Vana-Hugo kümne, kaheteistkümne „pruun-
seelikuga“ sisse vajas. Ta palus tüdrukuid oodata ja
läks ise kähku minema. Kui tüdrukud on hulgani,
siis on nad alati väga julged, isegi liiga julged. Sel-
lepärast hakkas ujedaloomulisel Veskil varsti nii eba-
mugav tunne, et ta katsus minema saada. Väljas tuli
Vana-Hugo talle vastu, paberkotid käes ja kutsus ta
tagasi endale appi täitma kotte biskviitidega tüdru-

Kanepi. Äärmine paremal pool köstrimaja.

Faure maja Henningi platsi ääres.

kute tarvis. Veski toas nimelt seisid Treffneri biskviidikastid.

Kui Treffner kord Puškini kooli oma tüdrukutele kringleid viis — tema vana komme! —, siis ütles ta poisile, kes tal kaasas oli, et kringlikorvi voorimehelt sisse kanda: „Ma jätan ukse lahti, et sa neid näeksid. Nad on hullemad kui poisid. Jooksevad nagu varsad ringi!“

VIII.

Kanepi köster Ludvig Treffner pidi olema hakkaja mees, kui ta püüdis oma kolmele pojale kõrge-
mat haridust anda. Köstri kohta oli see igatahes
üsna haruldane nähtus.

Siiski kippus Hugol kitsas kätte tulema ja oli
karta, et õppimine pooleli jääb. Õppinud mõne aasta
Tartu kroonugümnaasiumis, pidigi ta koolist raha-
puudusel lahkuma. Kuid nähtavasti olid mõlemad
kindla tahtmisega, niihästi isa kui ka poeg. Hugo
läks nüüd Võrru Sintenise eragümnaasiumi, millel
olid kroonu kooli õigused. Koolijuhataja alandas
Treffnerile õppemaksu tunduvalt, mis temal õppimist
kergendas. Kõlbeliselt tasus ta selle vastutuleku hil-
jem oma koolis väga rikkalikult.

1865. aastal, niisiis kahekümne-aastasena, tegi ta
ladina keele kodukooliõpetaja eksami ja asus seejärel
Tartusse elama, kus ta hakkas end eratundidega ela-
tama. Kolm aastat hiljem tegi ta Tartu gümnaasiumis
eksternina küpsuseksami ja astus Tartu ülikooli usu-
teadust õppima. Kuid rahapuudusel läks õppimine
õige visalt, sest ta pidi vahel aastate viisi kodukooli-
õpetajaks olema, et õppimisraha teenida. Alles kahe-

teistkümne aasta pärast, 1880. aastal sai ta viimaks ülikooli lõpetada.

Oleks olnud täiesti loomulik, et niisugune suure tahtejõuga inimene oleks viivitamatult õpetajakoha saanud. Ta valitigi mitu korda suure häälteenamusega õpetajaks, aga konsistoorium jättis ta järjekindlalt kinnitamata.

Treffner ei heitnud meelt ega jäänud norutama. Ta asus jälle Tartus eratundide andmisele.

Muuseas õppis tema juures tookord dr. A. Schulzenberg, kes nimetab end Treffneri kooli „looteks“. Ta jutustab, et Vana-Hugo, kes elas tookord oma venna Korneliuse juures, oli väga kena mees. Ja õppimise igavusse tuli mõnikord vaheldust selle läbi, et Treffneril, kellel kaunis rohkesti muid, osalt seltskondlikke asju ajada oli, aega ei olnud tundi anda. Siis pistis ta õpilastele mõnikümmend kopikat pihku, käskis maiustust osta ja teine päev tulla.

Minulgi on elus vahel juhtunud, et eratundide andjal ei ole aega olnud ja ta on mu koju tagasi saatnud. Aga ükski nendest ei ole iial kopikatki „lunastusraha“ pakkunud. Vana-Hugol oli heldus, mis ka hiljem ei kadunud, juba veres.

Kui tal juba kümmekond õpilast oli, hakkas ta endale erakooli luba muretsema, mille ta viimaks 7. detsembril — vana kalendri järgi — 1883. aastal sai. Kooli aastapäeva pühitseti küll 6. detsembril, sest et siis oli kroonupüha.

Treffneri kool oli siis, kui mina sinna astusin, ainult seitse aastat vana, kuid ta oli siiski juba suureks,

mitte ainult kodumaal, vaid ka kaugemal tuntud õppeasutiseks arenenud.

Võib arvata, et noorel direktoril esimesed aastad väga rasked olid. Ei olnud raha, ei olnud sobivat koolihoonet, ei olnud esiotsa ka kooliõpetajaid. Aga ilmselt raudse tahtejõuga kiskus ta oma asja edasi, ja kui mina kooli astusin, siis oli vähemalt üks maja oma. Küll ei võinud see end ligikaudugi võrrelda gümnaasiumi või reaalkooli hoonega, aga läbi sai. Kool asus nüüd kolmes majas, varem oli ta koguni viies majas olnud. Klassiruumid olid vahel kitsad ja pimedavõitu, aga see ei takistanud õpetamist ega õppimist. Muidugi puudusid rieteruumid, aga palitud ning mütsid võisid ka klassis seista. Peaasi, kooliõpetajatest, suuremalt jaolt tublidest õppejõududest, ei olnud enam puudus. Igatahes, kes Treffneri koolis õppida tahkis, see sai seal väga hästi õppida. Ja juba seitse aastat pärast seda, kui kool oma tegevust algas, tulid siit esimesed üliõpilased. Sel juhtumil olid küll kõik rõõmsad, alates direktorist ja kooliõpetajatest kuni kõige noorema õpilaseni. Visa töö oli andnud tulemusi, mille oli kooli asutaja endale sihiks seadnud — võimaldada eesti poisile, peamiselt maapoisile, kellele gümnaasium või reaalkool raskesti kättesaadav oli, kõrgema hariduse juurde pääsemist.

Loa saamisel toetas Treffnerit kaunis tunduvalt Riia õppekonna kuraator Kapustin, kellele ta nähtavasti hea mulje jättis. Kui ma kooli tulin, rippus Faure maja saalis, kus hommikpalvusi peeti, Kapustini pilt, võib-olla ka Treffneri omas majas, seda ma ei

mäleta. Kui Kapustin 1890. aasta sügisel Peterburi õppekonna kuraatoriks nimetati ja ta oma uuele ametikohale sõites Tartusse tuli, kus ta paar päeva peatus, siis olid treffneristid, kirjud laternad käes, rivistatud raudteejaamast kuni linna ääreni. Tookord ei ulatunud Kuperjanovi tänava majad veel kuni jaamani.

Kuid Treffneri koolil oli veel üks suur hüve, mis kooli sihiga lähedases ühenduses seisis, nimelt ta p a n s i o n .

Maainimestel, eriti nendel, kes linnast kaugemal elasid, oli oma lastele korteri otsimisega palju muret. Küll leidus enne kooli algust sügisel ja jõulude ajal „Postimehes“ rohkesti kuulutusi, et kostilapsed leiavad lahketa vastuvõtmist. Aga lugu selle lahkusega oli väga kõikuv. Kui suutsid maksta rohkem raha, siis ei olnud lahkusel harilikult vigagi. Kui aga raha oli vähe — talumeestel on teda sageli ikka vähe —, siis oli asi kostikohaga enamasti kaunis kurb. Ühte väikesse tuppä topiti hulk õpilasi, vahel elasid ja magasid sellessamas toas ka pererahvas; söök oli kehv. Kui oli kostiperenaistega kokku lepitud, et lapse vanemad toovad maalt toiduaineid, siis nurisesid kostilaste pidajad tihti, et toiduaineid toodavat liiga vähe või need olevat halvad. Ja siis ei mõistnud lapse vanemad kuidagi, miks see nende poiss, plika on järsku nii hirmus palju sööma hakanud ja kuidas on värske või, hea sink, tangud, kartulid nii järsku halvaks läinud. Tuju on mõlemal pool halb ja kõige enam kannatab selle all laps, kes peab kostilaste pidajate mossis nägusid nägema.

Vahel võeti küll oma väike korter, vanaema, tädi või ka vanem õde tuli linna kaasa, toiduaineid toodi

maalt ja sel viisil peeti ise maja. Aga niiviisi oli võimalik ikkagi ainult siis elada, kui vanemad linnast liiga kaugel ei asunud või vähemalt raudteejaam oli lähedal.

Kui Treffner oma kooli juurde pansioni asutas, siis kadus nii mõnelgi lastevanemal oma lapse ulualuse leidmise mure. Võis kindel olla, et vähemalt järelevalvus ja hoolitsemine on parem kui erakorteris. Ka oli pansioni hind võrdlemisi madal. Ja tarvilisel korral laskis Treffner endaga alati kaubelda. Ei ole kahtlust, et ta mõnelegi poisile juurde maksis, hoopis kõnelemata nendest tuhandetest rubladest, mis poisid talle igaveseks ajaks võlgu jäid.

Treffneri kool oli — kuigi erakool — omapärane ja suurepärane ka selle poolest, et temas võisid tegelikult õppida isegi need, kellel üldse võimalik ei olnud õppe- ja pansioniraha maksta. Tõsi küll, nemad pidid selle eest pansioni heaks veidi vaeva nägema. Aga ei saa unustada, et ka mujal on nii mõnigi end omaenda tööga koolitanud. Kõigepealt Hugo Treffner ise. Tema tundis seetõttu muidugi väga hästi, et teenimine õppetööd segab, sellepärast tahtis ta nende poiste töökoormat, kes pansioni tegevuses kaasa aitasid, võimalikult kergeks ja vähe aega kulutavaks teha. Kõige paremaks vahendiks oli siin muidugi võimalikult suurema arvu poiste töölerakendamine.

Töö ise oli üldiselt lihtne ja seisis peamiselt lauakatmises ning koristamises, ühes võileibade valmistamisega hommikuks ja õhtuks. Muidugi pidid need poisid, kui nad hommikul äratati ja olid riietunud, kohe minema ja hakkama võileibu valmistama, lauda katma ja toite lauale kandma. Pärast söömist pidid

nad lauad ruttu ära koristama, et tundi jõuda. Niisamuti oli lugu lõuna ajal. Tõenäoliselt vähemalt mõned niisugustest poistest pidid vististi küll vahel viimasest tunnist osalt või täiesti puuduma. Niisuguste hulka kuulus kõigepealt lätlane Schmelte, heasüdamlik, juba täiskasvanud mees. Ma ei mäleta, mitmendas klassis ta tol ajal oli, vististi küll keskmistes. Nägin ainult, et tal oli majandamisega alati palju tegemist. Tihti tuli ta ühte või teise klassi ja palus kooliõpetajat lubada mõnd poissi kartuleid koorima. Sest ka see ülesanne lasus majanduspoiste õlgadel, niisamuti nagu mitmekesised ostud turul ja laataudel — õunad, pähklid jne., mida vajati õhtuooteks.

Õhtupoolikul, kui anti õhtuooteks saia ja piima, vahel ka punast marjajooki, niisamuti õhtul, oli asi lihtsam, sest siis tuli õppimine ainult ajuti katkestada.

Needsamad abijõud, kelledest mõned üldse Treffnerile midagi ei maksnud, teised aga üsna vähe, olid ka all ootetoas dežurantideks. Siiski oli harilikult nii korraldatud, et teatud spetsaliseerumine oli läbi viidud ja dežurandid võrdlemisi harva köögitöödele sattusid. Kas see alati nii oli või ainult tol ajal, kui mina seal pansionis olin, seda ma ei tea.

Elu pansionis käis kindla korra järgi. Isegi magama minemise tund õhtul oli väiksematele poistele kindlaks määratud. Jalutamine pärast lõunat toimus rühmade kaupa; väiksemad poisid eraldi ja suuremad eraldi, igal rühmal kooliõpetaja kaasas. Neid elas Treffneri pansionis mitu. Jalutamine, mis kestis umbes tund aega, ei jäänud ära isegi halva ilmaga. Siis sai ta ainult lühem.

Linna võisid poisid minna vaid erilise loaga, mida andis väikestele poistele algul Kurrik, hiljem Taubel, vahel ka Ohmann, kusjuures tuli teatada linnamineku põhjus ja määrati ka aeg kindlaks, kui kauaks võidi ära jääda.

Väikestel poistel oli väljaminekul ja tagasitulekul viimane rist ja häda kurega, kes elas õues. Ta kippus nendele kallale, nii et pidid valvas olema ja hiilima, millal ta vaevaks võttis väravast kaugemale minna, ning siis ruttu üle õue lippama. Ei tea, kas ta olekski midagi teinud, aga ta lähenes alati nii ähvardavalt, et hirm hakkas. Eesuksest käimist aga ei peetud sobivaks väikesele poisile, sest see oleks mitmekesiseid suuremaid olevusi seganud.

Õhtupalvuseks koguneti harilikult söögisaali, mis oli kõige suurem ruum majas. Peale palvust loeti ajalehtedest ette tähtsamaid poliitilisi ja muid teateid. Ühtlasi andis Treffner seletusi mitmekesiste pansioni elusse puutvate asjade kohta ja hurjutas ja manitses korrarikkujaid, kusjuures ta tihti jättis süüdlaste nimed avaldamata. Need olid muidugi oma karistuse juba saanud, nüüd teatas ta teistele sündmusest rohkem hoiatusena.

Mis puutub toidusse, siis oli see küll lihtne, aga täiesti rahuldav. Hommikuks sai teed — kohvi mitte kunagi —, mille juurde kuulus igale poisile üks üsna suur kukkel, nagu neid varem tehti, ja nii palju võileibu, nagu igaüks tahtis.

Lõunaks oli harilikult kaks toitu, mäletatavasti väga harva kolm. Toidud olid üldiselt maitsvad, kuid juhtus, et mõni poiss ei olnud ühe või teise toiduga

harjunud, võib-olla ei saanud seda üldse süüa, ja siis võis tulla pahandusi. Söögitoa uksele seisis mõnikord nimelt proua Treffner ja vaatas, kuidas poisid sõid. Õnneks ei teinud ta seda sageli. Ta oli poiste hulgas tuntud oma valjuse poolest ja teda kardeti kaunikesti. Kui juhtus midagi, mis talle ei sobinud, siis astus ta kohe energiliselt vahele.

Kord toodi lauale mingit suppi. Harilikult istusin ma köögiuksest kaugel eemal seina ääres, tookord aga olin kuidagi sattunud sööma esimesele lauale, kus sõid harilikult kooliõpetajad ja suured poisid — otse köögiukse juurde, seljaga ukse poole. Ma maitsesin suppi, millest kuulsin hiljem, et see olevat seenesupp. Mul oli võimata seda alla saada. Lükkasin taldriku supiga kõrvale ja sõin teist toitu. Kui olin lõpetanud, tõusin üles, et ära minna. „Ei, poiss, tule aga tagasi ja söö oma supp ära!“ kuulsin proua Treffneri häält seljataga. Ma ei teadnudki, et ta seal seisis. Kostis teiste poiste naer, läksin üleni punaseks, kobisin laua juurde tagasi ja hakkasin sööma suppi, mis tahtis võtta mul hinge.

Ma ei tunne praegugi, et proua Treffner oleks õigesti talitanud. Mina ei võinud ju teada, mis supp see on ja kuidas ta maitseb. Võtsin teda endale ette nagu harilikult iga teist suppi. Ülekohus on aga nõuda inimeselt, et ta sööks seda, mida ta ei saa süüa. Minul on niisuguseid toite küll väga vähe, ma ei ole suur valija. Aga see toit juhtus olema minule väga vastumeelt. Seepärast tundsin proua Treffneri vastu hiljem kogu aja meelekibedust, sest et ta tegi mulle ülekohut.

Ühel Võrumaa poisil juhtus niisamasugune lugu makaronidega. See toit, mida ta nimetas „soolika“, ei näinud talle põrmugi maitsvat. Kui ta neid esimest korda üsna suure portsjoni ette võttis, pani ta laua juurest kohe minema. Kuid niisama ruttu oli ta seal jälle tagasi, sest proua Treffner oli köögilävel seisnud ja „soolikate“ eest põgenejal turjast kinni haaranud. Nüüd pigistas poiss makarone, nii et silmad punnis. Pealegi oli portsjon liiga suur saanud.

Kuid need kõik olid vaid pisipahandused, mis ei rikkunud kellegi tuju tõsisemalt. Üldiselt võis ka väiksem poiss, nagu olin mina, eluga Treffneri pensionis täiesti rahul olla.

Ei saa jätta otseselt tunnistamata, et Vana-Hugo ise püüdis poiste elu muuta mugavamaks ja mitmekesisemaks, niipalju kui ta suutis. Ka toitmise suhtes. Nii anti õhtuooteks harilikult klaas piima ja kukkel, vahel ka kringel. Mõnikord sai piima asemel punast marjajooki — kuremariini. Sügiseti aga anti vahel ka puuvilja, peamiselt õunu. Arvestades väikeste poiste maiustusehimu, laskis Treffner vahel — küll harva — tuua mõdu, mida anti harilikult kahe poisi peale üks pudel.

Üheks huvitavamaks Treffneri iseloomujooneks tuleb pidada ta heldust ja omadust võtta alati soojalt osa oma õpilaste, üldse noorte huvidest.

Nii mõnigi kord, kui Treffner mulle koridoris vastu tuli, võttis ta püksitaskust — seal kandis ta alati metallraha — paarkümmend, viiskümmend kopikat, vahel isegi rubla, pistis mulle pihku ja ütles, et kui ma linna lähen, siis ostku ma endale mingit maiustust. Niisamuti tegi ta paljude teiste poistega, keda

ta korralikkudeks ja mõistlikkudeks pidas ning kelles ta kindel oli, et nad raha suitsule või õllele ei raiska.

Usun, niisuguse helduse põhjuseks ei olnud mingi püüd poisse võluda, oma kooli küljes hoida, vaid see kõik tuli soojast südamest, tahtmisest poistele veidi rõõmu valmistada. Ta kuulus inimeste hulka, kes ei unusta iial, et nad on ka ise olnud noored, lapsed. Ja ta teadis, et eriti maapoisil oli harilikult väga vähe raha. Ometi leidis kaupluste akendel ja turupoodides nii palju magusaid kiusatusi — halvaad, pastilaadi, marmelaadi ja muud niisugust, mille nimegi maapoiss ei olnud enne kuulnud ja mida ta kangesti igatses maitsta. Nüüd sai ta selleks raha oma direktorilt, kes ei näinud mingit kurjust niisuguses väikeses maiustamises, kuna oma isa ja ema isegi juba siis, kui palusid neid endale veidi kompvekke osta, sageli vastasid, et maiustamine ei ole hea, rikub hambad ära.

Noorematele õpilastele oli pansion kasulik veel selle poolest, et nad puutusid siin lähemalt kokku mitte ainult omasugustega, vaid ka vanemate, enam arenenud poistega, mis nendele mõjus silmaringi avardavalt. Muidugi olenes poisist endast, missugusel määral ta seda head võimalust kasutas. Hea võimalus igatahes oli siin olemas.

IX

Tunduvalt erines Treffneri kool tookordsetest kroonukoolidest selle poolest, et direktor ei hoolitsetanud mitte ainult oma poiste õpetamise, vaid ka nende muu vaimse arengu ja isegi meelelahutuse eest. Ei möödunud ükski hommikupalvus koolis, niisamuti õhtupalvus, ilma et seal ei oleks tutvustatud õpilasi tähtsamate sündmustega kodumaal, Vene riigis ja kogu maailmas. Seejuures kõneles Treffner, kui ei olnud sobiv nimetada asja lausa, tihti, nagu oleks juhtunud lugu mõnel Balkani maal, peamiselt Bulgaarias, vahel ka Montenegros. Neid maid tunti ju tookord vähe, peaaegu niisama vähe nagu Hiinat või mõnda teist idapoolset maad. Ja siis jutustas Treffner, missugust rumalust või ülekohut olid võimumehed mõnel niisugusel mahajäänud maal teinud, või muud niisugust. Igatahes suuremad poisid mõistsid, milles seisis asi, ja muigasid. Ka väiksemad hakkasid vähehaaval mõistma.

Võib küll olla omal algatusel, aga igatahes Vana-Hugo nõusolekul käis kord nädalas ta vend, gümnaasiumi kooliõpetaja Kornelius Treffner „Kalevipoega“ lugemas ja seletamas. Sellele loengule tulid loomulikult need, keda asi huvitas. Et

loeng — kui seda nii nimetada — toimus klassis, milles ma pansionis olles õppisin, siis kuulasin ma tahtmatult kõiki neid loenguid. Muidugi oleksin ma võinud selleks ajaks ära minna, aga kui olin esimest loengut kuulnud, tundus asi mulle nii huvitavana, et jäin alati paigale, kui „Jõuluvana“ tuli.

Kornelius Treffner ei olnud keeleteadlane, ta ei olnud nähtavasti isegi süvenenud kõige lihtsamasse keele võrdlemisse, mistõttu ta arutused vahel üsna veidrad olid, näiteks, kui ta seletas, et „kummardama“ võiks tulla vene sõnast „kumir“, või „sulane“ — „sluga“. Aga ometi vaatles ta „Kalevipoega“ niihästi sisuliselt kui ka keeleliselt mitmest küljest, ja sellest arutlusest võtsid mõned vanemad poisid hoolega osa, nii et need õhtud tolle eesti vaimse elu seisukohalt õige hallil ajajärgul omajagu ergutavalt mõjusid.

Armetu vähe oli meil tol ajal võimalusi vaimsete huvide ja peenemaitsemate kunstitarviduste rahuldamiseks. Kui Weinkauf mõnel juhul klaverit mängis, siis oli see muusikaarmastajatele juba suureks naudinguks. Mingit avalikku muusikaelu Tartus ei olnud. Küll mängis kevaditi ja varasügisel Toome-mäel „Stadtkapelle“ väike orkester, mille liikmed olid peaaegu kõik tulnud Saksamaalt, sest Eestis nähtavasti ei leidunud kohaseid orkestripillide mängijaid. Veidi hiljem, kui tuli Tartusse Krasnojarski polk, siis kuuldi vahetevahel ka selle mängu Toome kontsertidel ja talvel uisuväljal. Mäletan, kui olid kevadel või sügisel päevad, millal harilikult pidi olema Toome kontsert, siis ruttas koolist koju minnes terve kari poisse Toomemäele, ka need, kes elasid hoopis teises nurgas. Ja kui juba eemalt nähti

kõlakoja nurgal valget sedelit paistvat, siis läks süda rõõmsaks. Teati, ju, et sellel sedelil teatas polgu adjutant, et orkester annab kontserdi. Kihutati ruttu koju, et süüa ja õigeks ajaks tagasi jõuda. Kui teel mõnd tuttavat nähti, siis hüüti juba eemalt, et on Toome kontsert.

Sügisel oodati suure igatsusega, millal polk laagrist tagasi tuleb. Enne andis Toome kontserte küll „Stadtkapelle“, aga see orkester oli väljas mängimiseks liiga nõrk, nii et ümber kõlakoja jalutajate jala-sahin liival piano-kohad summutas. Krasnojarski orkester sellevastu mängis palju kõvemini ja ka hästi — muidugi puhkpilliorkestri seisukohalt. Ta juhiks oli sakslane Lange, kes jõi küll palju, aga õpetas oma orkestrit hästi. Et ta oli Türgi sõjast osa võtnud, mille tagajärjel ta veidi lonkas ja üsna kõrget aumärki kandis, siis vaatas ta ülemus ta tublile purjutamisele läbi sõrmede.

Vana-Hugo ei piirdunud sellega, et ta poisid said kuulda seda Tartu kohta tol ajal nii head mängu ainult Toome kontsertidel või paraadidel, mida küll kaunis sageðasti peeti. Tal tuli palju parem mõte.

Võib-olla oli sakslastel juba tol ajal uisuväli oma Käsitööliste Seltsis, Tiigi tänava aias tiigil. Ei mäleta. Botaanikaaeda ehk Kroonuaeda, nagu teda rahvas nimetas, tekkis uisuväli hiljem. Nii-sugune leidus ainult Emajõel allpool Kivisilda, ülevedaja kohal ja ta pidaja oli venelane. Eestlane ei olnud ju ärialal vürtspoodnikust, õllepoodnikust ja voorimehest kaugemale jõudnud. Siis tuli Vana-Hugo ja üllatas tervet Tartut.

Kindlasti kõneldi asjast enne, palvusel aga ikkagi alles siis, kui asi Treffneril endal täiesti selge oli. Palvusel arutati kõiki tähtsamaid küsimusi ja siis avaldasid oma arvamist asja kohta mitte ainult kooliõpetajad, vaid ka vanemad poisid. Muidugi ei olnud oma tarkusega väljatulemine noorematelegi keelatud, sest kord oli selles suhtes kaunis demokraatlik, aga harilikult häbenesid nooremad oma mõtteid lausa esile tuua.

Niipea kui Emajõgi oli tugeva jääkatte saanud, algas Treffneri maja kohal jääl agar töö. Veeti kuuski ja piirati nendega vajalik uisuväli, puhastati jää lumest, valati korduvalt veega üle ja lasti külmuda. Lõpuks ehitati putkad riiete tarvis. Seda kõike olid tartlased juba ennegi näinud ja see ei üllatanud neid veel põrmugi: „Tritsupaan“ ikka „tritsupaan“, täpselt niisamasugune, nagu venelase oma allpool Kivisilda.

Siis aga mõne päeva pärast hakkasid tartlased, kes mõlemal pool jõekaldal peatusid ja uisuvälja vahtisid, veidi rahutuks saama. Uisuvälja ülapoolele ehitati mingit imelikku värki. Ei olnud päris torn, aga oli siiski nagu torn, väikese veetorni moodi, laudadest. Kuna tartlased ei olnud veel iial ka mingit veetorni näinud, siis ei teadnud nad selle imeliku asja kohta midagi arvata. Ja poisid ei teadnud nendele ka midagi ütelda, vististi isegi mitte kooliõpetajad, välja arvatud ehk paar üksikut. Asjast teadsid peale Vana-Hugo ainult veel vanemate klasside õpilased ja nendest võib-olla mitte kõik, vaid ainult need, kes sellele salapärasele ettevõttele lähedal seisisid. Igatahes palvuse-miitingul ei kõneldud temast sõnagi.

Kiiresti läks kõmin linnas laiali, et Treffneri „tritsupaanil“ on juba järgmisel pühapäeval pärast seda, kui see ettevõtte valmis sai, kroonumuusika ja „veiervärk“. Pühapäeva õhtul olid Emajõe kaldad rahvast täis ja siis said tartlased näha, mida nad veel ei olnud näinud.

Muidugi, need mitmevärvilised, susisevad ja visisevad, paukuvad ja raksuvad raketid, maod ja pöörlevad päikesed ei olnud ju veel jalustrabav asi, sest seda oli osanud ka venelane allpool Kivisilda, ehk küll mitte nii võimsalt. Ei olnud ka jahmumapanev, kuigi huvitav, kui silmapilgul, mil Krasnojarski orkester mängu lõpetas, ühe kalda ääres hakkas mürtsuma teine orkester, ehk küll mitte nii hästi kui teise kalda ääres. Ja nii nad vaheldusid mängimises kogu õhtu.

Aga inimeste silmad läksid suureks nagu tassipõhjad ja rahvahulgast kerkis kohisev sumin, kui äkki paiskus saladusliku torni august hele valgusejuga, mis peaaegu kogu uisuvälja kuni Kivisillani valgustas. Tartlased nägid siin esimest korda oma elus elektrivalgustust väljas, kaugelt suurem osa üldse esimest korda elektrivalgust oma elus. Selle valguse olid Treffneri akadeemia poisid ise majast välja juhitud. Majas olid nad ise kodusel viisil jõuallika loonud, traadid sellesse kahtlasse torni tõmmanud ja tegid seal õige primitiivsel viisil, kuid tõhusalt valgust, mis alles palju aastaid hiljem Tartus nagu mujalgi Eesti linnades ning osalt maalgi üldvaraks sai. Treffneri koolipoiss Edgar Schlosmann oli siin kõige osavam ja kangem meister.

Tore oli uisutada niisuguses seni tundmatus, toredas valguses. Kirjud laternad kuuskede küljes, põle-

vad rasvapotid kuuskede ääres maas, raketid ja päikesed — ilutulestik oli suurepärane. Treffneri kooli uisutee oli nüüd ainuke avalik uisutee ja siin oli alati palju rahvast.

Jaa, rasvapottidega seoses tuleb meelde lugu, mis on õpetlik ja näitab, kuidas saab hakkama, kui ollakse valitsusevastane ja vallatu. Tuleb nimelt tähendada, et Tartus oli vanasti niisugune imelik komme, et kui oli „bork“, siis pandi tähtsamates majades, nagu koolid, kroonusutised, seltsid, küünlad akendele ja rasvapotid maja ette põlema.

Arvan, ma pean vahepeal siiski seletama, mis on „bork“. Vene ajal oli kaunis rohkesti pühasid, miljal koolid ei töötanud ja õpilased vabad olid. Need pühad olid ju meie, õpilaste, silmis kõik ühed kroonupühad. Aga siiski oli neid kahte laadi. Ühed olid nimelt otsesed kroonupühad, keisripühad, nagu keisri, keisriproua, keisri ema, troonipärija sünnipäev, nimepäev, kroonimispäev. Teised aga olid vene õigeusu kirikupühad, ja neid oli õige mitmekesiseid, pealegi meie päevikus vene koolis, nii et õigeusklik luterlane ei osanud nendega midagi peale hakata. Ta ütles, kui tuli tarvis, lihtsalt kirikupüha. Muide, mingit kliistripüha tol ajal ei tuntud, küll aga oli mõnusaaks pühaks veebruari algul 2- kuni 3-päevane „lai võinädal“.

Siis juhtus, et keiserlik rong libises Borki jaama lähedal rööbastest välja. Keisri pere pääses surmast juhuse ja Aleksander III hiigeljõu läbi. Ta kandis, nagu mingi Atlas, pealerõhuvat vagunikatust oma turjal, kuni abi saabus. Tõsi küll, see hirmus pingu-

tus lühendas tunduvalt ta elupäevi, aga tookord pääses ta ühes oma perega. Tānupalvest ũksi ei aidanud, vaid Borki päev kuulutati iga-aastaseks pühaks. Meie hakkasime siis lihtsustamise mõttes keisripühasid „borkideks“ ja kirikupühasid „ikoonadeks“ nimetama. Niiviisi oli asi alati selge, ei saanud mingit segadust tekkida.

Niisiis oli jälle kord „bork“ ja me läksime õhtul ühe trefferneristi, Aleksander L a a s i g a Saksa Käsitöölise Seltsi majast Tiigi tänaval mööda. Rasvapotid maja ees põlesid otse võrgutavalt ilusasti. Lähedal seisis linnavaht. Laas heitis talle paar umbusklikku pilku, siis aga sai ta julgust ja astus oma „poolevakalisega“ ühele rasvapotile peale, nii et see särisedes kustus. Mina jahmusin, sest olin ilusas, ka õhtupimeduses kaugele paistvas gümnasiasti vormis. Kiirendasin sammu. „Mis sa teed?“ karjus „kardavoi“, muidugi vene keeles. Nägin, kuidas Laas laskis võimsa „poolevakalise“ nagu kranamisnuia järgmisele rasvapotile langeda. „Mis sa teed seal, lurjus!“ hüüdis „kardavoi“ uuesti. Ta oli Laasile juba üsna lähedale jõudnud. Nüüd tekkis pikaldasse poisisse elu. „Ma astusin kogemata,“ ütles ta. „Ja näe, sellele astun ka kogemata, ja sellele ka. Sellele ka!“ Hüüd läks järjest kiiremaks, ühenduses pottide tallamise kiiruse kasvamisega. Politseinik tegi mitu korda katset teda turjast haarata, kuid Laas põikus osavalt kõrvale. Kostis ainult hüüd: „Kogemata, kogemata, kogemata!“ — poiss oli vaimustusse sattunud nagu mõni põhjamaine amokijooksja. Ta peatus alles, kui jõudis rasvapottide rea otsa, ja vaatas siis tagasi — peaaegu kõik potid olid kustunud, ai-

nult mõni üksik oli suures õhinas vahele jäänud ja näitas oma vilkumisega üsna kurba pilti.

Mina olin Õpetaja tänava nurgale seisma jäänud ja ootasin, mis saab edasi. Lähedale minna ei olnud mingit mõtet, sest siis oleks mul kaunis kindlasti tulnud Treffneri kooli tagasi pöörduda, kust olin alles paari aasta eest lahkunud. Laasil ei olnud vähemalt kooli vahetamise hädaohtu, pahimal juhul sai veidi prii leiba kroonult ja mõne likslaksu Vana-Hugolt.

Kui linnavaht Laasi juurde jõudis, siis nägin, et ta jäi sinna seisma. Nii nad seisid tüki aega, siis tuli Laas minu juurde, lai naer näol. Kõneles, et kui politseinik oli teda tahtnud haarata, oli ta sellele ilusa paberi vastu sirutanud, mille eest võis hulga õlut saada. Kardavoi on jäänud nagu nõiutud seda paberi vahtima. Siis on paber tema kätte libisenud. Laas suitsetas häid paberosse — ta oli üldse veidi liiga tore poiss — ja siis on nad koos paberossid süüdanud ning seejärel teine teisele poole pöördunud, mõlemad täiesti rahul maailmaga ja ta eluga.

Peale Weinkaufi klaverimängu, „Stadtkapelle“ ja Krasnojarski polgu orkestri Toome kontsertide saime muud muusikat väga harva kuulda, kui mitte arvata preluudiume ja postluudiume kirikus, mida ma käisin üsna suure hoolega kuulamas. Tartusse tuli vahel küll ka kunstnikke, kuid neid kuulama viis Treffner vanemaid poisse, nooremaid harvem. Nii viis ta isegi minu, väikese poisi, ülikooli aulasse, kui seal kuulus klaverikunstnik Alfred Reisenauer kontserti andis. See hea klaverimängija olevat ka tookord purjus olnud, nagu mõnigikord oma kontsertidel.

Kuid mina ei märganud sellest midagi — nii haartud olin ta mängust.

Teatrist võis tulla küsimusse ainult „Vanemuine“. Aga eriti sobivaks teda vististi ei peetud, sest mind ei viidud sinna kordagi. Olin käinud seal vaid oma vanematega paar korda.

Ka Saksa suviteatrisse ei sattunud ma Treffneri koolis viibimise ajal. Võib olla, et vanemad poisid seal käisid.

Mitmekesistele muudele juhuslikkudele huvitavamatele etendustele ei jätnud Treffner ka väikesi poisse kunagi viimata, muidugi, kes ise tahtis minna. Nii viis Treffner oma poisid „Bürgermusesse“, kui seal esinesid huvitavad egiptuse kunstnikud, kes tegid kõiksuguseid imesid vaid valguse ja pimeduse vastandite varal. Niisamuti ei puudunud Treffneri poisid Saksa Käsitöölise Seltsi saalis, kui seal mingid neeger-sõjamehed oma metsikuid sõjatantse tantsisid.

Kui juhtus Tartusse tsirkus tulema, siis kandis Treffner hoolt, et „Halunkenplatz“ — nagu nimetati vahel viimast kohta — tihti tema poiste kasutada oli. Et mõista seda indu, võib-olla vahel otse haiglast indu, millega inimesed, ka noored, tsirkusse kipusid, ei tohiks unustada, kui hall, üksluine oli tol ajal Tartu elu. Vaheldust oli haruldaselt vähe, ei olnud isegi avalikku raamatukogu ega lugemislauda, muudest meelelahutuse-vahenditest hoopis kõnelemata.

Ei ole ime, et niisugustel asjaoludel tsirkuse esimesed read igal õhtul näiteks saksa korporante täis olid ja nende värvimütside hulgad nagu tähistaevas

paistsid. Kõneldi, paljud olevat rohkesti võlgasid teinud, isegi oma riideid pantinud, et aga tsirkusse pääseda.

Tsirkused ise olid oma jõudude poolest üsna head, eriti Ciniselli oma. Maainimesed, kes muidu üldiselt vähe tsirkusesse sattusid, olid loomulikult vaimustatud kõigepealt hobustest, siis ka teistest loomadest. Buršid hindasid eeskätt ratsutajannade võlusid ja muusikaarmastajad muusikaklaunide osavust. Muide, viimased olid tihti tõepoolest väga head oma alal.

Kui tuli kuulus loomataltsutaja *Anatoli Durov*, siis temal oli kõigis ringkonnis suur edu. Ja täiesti teenitult, sest ta ei olnud mitte ainult osav loomade taltsutaja, vaid ka teravmeelne mees, kes rohkesti taibukat nalja tegi, ka poliitilist, mille eest ta vahel kannatada sai.

Tartus naerdi tol ajal eriti kahe nalja üle, mis *Durov* oli teinud. Üks oli üsna ilmsüütu, teine juba vähem.

Politseimeistriks oli *Rast*, suur, tugev mees, kes niisamuti nagu teisedki Tartu kodanikud heameelega tsirkuses käis. Ühel õhtul jändas *Durov* oma väljaõpetatud seaga areenil. Teinud hulga mitmesuguseid vigureid väga kuulekalt, jäi siga viimaks politseimeistri istme ette seisma ja ei liikunud enam pagalt, kuigi *Durov* teda kutsus. Siis ütles *Durov*: „Das Schwein will Rast halten.“ Mürisev naer oli selle nalja tasuks. Ka politseimeistril ei olnud põhjust pahandada.

Halvem oli lugu linnapea oinaga. Tartu linnapeaks oli tol ajal *v. Bock*, kes veidi lonkas. *Durov*

vil oli temaga mingi kokkupõrge juhtunud. Kui linna- napea järgmine kord tsirkusse tuli, tasus Durov talle omapärasel viisil kätte. Askeldanud mitmekesiste loomadega, tõi ta viimaks areenile oina. See täitis kogu aja hoolikalt Durovi käske, korraga aga hakkas ta lonkama. Küll hädaldas ja kurtis Durov, et mis oinal ometi viga on, et ta äkki lonkama hakkas, aga miski ei aidanud. Viimaks jäi oinas linna- napea kohale koguni seisma ja ei liikunud enam paigastki, kuigi Durov palus, meelitas ja mangus. Lõpuks sai Durov vihaseks, näitas oina poole rusikat ja hüüdis: „O du alter dummer, lahmer Bock!“

Muidugi üldine rõkkav naer, kuid ühtlasi teatud ärevus — mis saab nüüd? Ei saanud aga midagi, sest linna- napea kas ei olnud siiski küllalt suur härra selleks, et Durovist jagu saada, või ei tahtnudki ta seda?

On loomulik, et ka Treffneri kooli õpilased kip- pusid niisugust meest võimalikult tihti vaatama, ja Vana-Hugo täitis heameelega nende soovi ning üüris sageli osa galeriist oma poiste tarvis, muidugi võima- likult odava hinnaga.

Mõnele mehele avaldas tsirkus eriti sügavat mõju, millest nad ei vabanenud niipea ka siis, kui tsirkus oli Tartust lahkunud. Niisuguste hulka kuulus eriti silmapaistvalt Pihkva kaupmehe poeg R õ b a - l o v s k i, kes ka oli toodud Treffneri kooli, et ta end parandaks. See poiss elas muidugi kooli pansionis ja seal võis teda tihti näha koridoris, magamistoas või söögitoas kahel käel käimas või muid figureid tege- mas, mida ta oli tsirkuses õppinud. Ta oli ise sellest kõigest ilmselt väga vaimustatud, kuna teised poisid harilikult muiates mööda läksid, kui ta oma kunst-

tükke tegi. Igatahes ei huvitanud maapoisse vene kaupmehe poja tsirkus kuigi palju. Ühe asjaga sai ta siiski algul endale üsna suurt tähelepanu tõmmata. Sõime kord lõunat, kolm pikka lauda poisse täis. Vana-Hugot, kes söögi ajal tihti vestlemas käis, ei olnud näha. Niisamuti ka ta prouat. Äkki hüppas Rõbalovski laua juures üles, hakkas kahe käega oma kõhtu kaapima ja hirmsa häälega karjuma: „Koolera, koolera!“

Poisid vaatasid algul veidi jahmudes ja võõrastades seda asja, hakkasid aga siis naerma: nii oli ju tsirkuses klaun teinud.

Rõbalovski kordas oma kooleravigurit veel sageli, kuid sellel ei olnud hiljem enam suuremat mõju isegi väikeste poiste keskel.

Võib-olla selleks, et traditsioonidest kinni hoida, kuid osalt ka selleks, et poistele töö igapäevasusse vaheldust tuua, korraldas Treffner vahel mardi- või kadripäeval näokattepeo. Minule oli see haruldaselt suureks sündmuseks. Muidugi olin maal näinud mardisante ja kadrisante „jooksmas“, aga nendel ei olnud iial näokatteid olnud ja ma ise ei olnud iial kuskil mardi- või kadrisandiks käinud. Nüüd aga tuli niisugune juhus ja see tekitas juba tüki aega ette rohkesti ärevust.

Arutasime mitu päeva enne pidu Uriga — Kambja poisiga, kes minuga ühel ajal Treffneri kooli tuli —, kuidas näokattepeole minna. Muud meil ei olnud ju võimalik muretseda kui ainult näokate, aga sellegipärast oli meil küllalt hoolt. Rahaga sai kuidagi hakkama, aga ei teadnud kumbki, missugust näokatet osta. Käisime poeakende taga õhtuti vah-

timas ja valimas. Lõpuks, kui enam ei olnud võimalik oodata, astusime kauplusesse ja ostsime kumbki endale mingi lõusta. Nüüd olime kindlad, et kui selle endale ette paneme, siis oleme tundmatud. Imestasime peol küll kangesti, kuidas ometi oma klassi poisid ja ka mõned teised meid ära tundsid. Vististi aga olid maapoisi riided igapähele nii iseloomulikud, et ei saanud teisiti. Ka meie tundsimine mõnegi poisi ära.

Veidrana näis meile ka, kui riietusruumi vahel tulid toredad, saledad daamid, kes oma kleidi üles tõstsid, püksitaskust paberossi võtsid ja põlema süütasid.

Vana-Hugo oli tore, nagu alati. Elav, hoogus, täis naljataju — kõige hing. Ja nagu alati pidulikkudel juhtumitel, ei jätnud ta ka siin poisse kostitamata. Nooremad poisid said igaüks kringli ja kahe poisi peale pudeli mõdu, vanemad, kõige viimaste klasside poisid, mõdu asemele — muidugi, kes tahtis — pudeli õlut. Niisugune kostitamisviis oli Treffneril õige harilik. Näiteks saatis ta kevadel mõnikord poisid Tähtvere parki mängima — palli ja ka muud. Veidi aja järel tuli ta ise pansioni majanduspoiste saatel sinna voorimeestega, kringlikorvid ning mõdu- ja õllekorvid peal. Muide, ka saunas käimisel, milleks üüriti Treffneri pansioni jaoks teatud päeval terve saun, said nooremad poisid kahe peale pudeli mõdu, vanemad aga soovi korral pudeli õlut.

Allpool Puusilda oli kaks ujulat, teine teisel pool kalda ääres. Ühe nendest rentis Treffner oma poiste tarvis. Kui kevadine suurvesi selle kord lahti kiskus ja Kivisilla juurde viis, oli poistel ta tagasitoomisega

rohkesti tegemist. Ujula rentimine on iseendast vaid üheks näiteks sellest, kuidas Treffner oma poiste eest hoolitses.

Treffneri maja kohal Emajõel kalda ääres kiikus suur paat nagu väike laev, kuhu mahtus palju poisse. See paat liikus edasi suurte aerude abil nagu mingi galeer. Mäletan tumedalt, et selle paadiga ühenduses juhtus lugusid, mis lõppesid liksude ja laksudega. Mõned poisid olid sinna midagi peitnud, mida ei tohtinud peita, ei tohtinud üldse tunda nii noored poisid, nagu nüüd teolt tabati. Kas olid õllepudelid või viinapudelid — ei mäleta. Igatahes oli palvusel juttu „shinderitest“, kes tahavad Treffnerit petta. Aga ei saa!

Mäletan sellest „galeerist“ hoopis midagi muud, mis mind väga huvitas ja minusse lähedalt puutus, nimelt väljasõite Emajõel. Lühemaid väljasõite pandi toime nii mõnigi kord. Mis siin väikesele poisile eriti sügava mulje jättis, oli see, et ka väike poiss võis niisugusele sõidule kaasa minna, teda arvati vääreks suurte poistega koos istuma ja ta tohtis, kui ta oskas, kõiki neid laule kaasa laulda, mida suured poisid laulsid. Muidugi sai ta osa ka traditsioonilisest kringlist ja mõdust. Õlleni väike poiss veel ei küündinud.

Nähtavasti tuli poistel kohe meremehe tunne, kui nad olid oma „galeeriga“ Puusilla alt läbi veidi ülespoole jõudnud, sest siis pääses harilikult kohe lahti laul: „Ja der Champagnerwein, das ist ein schöner Wein. Drum trinken die Matrosen in Leinwandhosen Champagnerwein.“ Vana-Hugo laulis enamasti kaasa ja siis oli ta nagu alati mõnusalt muhelusel. Mui-

dugi lauldi ka muid laule, niihästi saksakeelseid üliõpilaste laule kui ka eesti laule. Muide, „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“ lauldi Treffneri koolis küll õige palju, kui vaid paras juhus oli, ja seda tehti osalt just direktori mõjustusel erilise tunde ja vaimustusega.

Selle aja jooksul, mis ma Treffneri koolis olin, pandi toime peale lühemate sõitude kaks pikemat. Üks nendest viis piki jõge alla Luunjasse, kus oli Emajõe lähedal Treffneri kooli õpilase E. Sõrmuse isal talu. Toidud — võileivad, kuklid, kringlid — võeti linnast kaasa, piima sai Sõrmuselt. Mida oli veel tarvis! Muidugi oli kaasas ka mõdu ja võib-olla vanematele poistele õlutki, kuigi ma seda ei mäleta. Niisamuti ei ole mul meeles, missugune aurupaat meie „galeeri“ vedas. See väljasõit oli üldse, kuigi ta veidi kaugemale viis, harilikuga niivõrd sarnane, et mälestus temast on kahvatum kui teisest väljasõidust, mis läks koguni Võrtsjärvele ja millest kõneldi juba tükk aega enne ta tulekut.

Tartus oli peale suuremate laevade „Dorpati“ ja „Aleksandri“, mis sõitsid kuni Pihkvani ja oma suuruse tõttu meile, poistele, lausa imena paistsid, ning väikese „Marie“, mis sõitis kuni Peipsini, hiljem ka „Nicolai“ — veel kaks aurulaeva, õieti väikest aurupaati — „Pfeil“ ja „Libelle“. Nad mõlemad seisid ülalpool Puusilda ja vedasid pühapäeviti rahvast Kvistentali ja Jänesele, kuna nad äripäeviti ka sõite ette võtsid tellimise peale, mida küll harva juhtus.

Ma arvan, kummalegi neist laevust ei oleks tehtud eriti suurt ülekohut, kui üht oleks nimetatud „Teoks“ ja teist „Laiskelajaks“. Eriti „Libelle“ jahvatas ja jah-

vatas jõel ikka „sahka-sahka-sahka“, aga edasimineki oli väga kehvi, igatahes auriku kohta. Hiljem, kui ma juba gümnaasiumis olin, juhtus mitu korda, et kui olime paatide laenutamise paigast pika, mitme paari aerudega paadi võtnud, siis jätsime, tublisti pingutades, kuulsa „Libelle“ selja taha. Süda päris valutas siis, kui nägime, missuguse nukra pilguga kapten ja masinist meile järele vahtisid. Aga ei olnud midagi parata — elu on juba kord niisugune, et igaüks püüab teisest mööda rühkida.

Need vahvad laevad kauples Treffner selleks, et oma poisse mööda Emajõe Võrtsjärvele ja viimast üle Oiule viia. „Libellele“ pandi Treffneri oma „galeer“ järele, et võimalikult palju poisse kaasa võtta, sest soovijaid oli rohkesti. „Pfeil“ sõitis üksi, ta ruttas ette, et Palupõhja külas, kus oli peatus ette nähtud, suurema osa poiste saabumiseks kõik valmis seada. Ka Vana-Hugo ise oli „Pfeili“ pardal.

Retk töötas meile, poistele, kes ei olnud elus veel kuigi kaugele pääsenud, ei olnud Peipsit ega Võrtsjärve näinud, väga huvitav saada. Loetud oli ju mõndki, aga nähtud vähe. Emajõe kaldad töötasid niisamuti uut ja huvitavat, nagu sõit mööda võõrast teed.

Pansioni majanduspoistel oli kibedat tööd retke ettevalmistamisega. Osavõtjate arv oli nimelt kaunis suur, kõikide tarvis aga tuli kaasa võtta sööki ja jooki. Joogiga oli asi muidugi lihtsam, niisamuti paratamatute kringlitega. Võileibade valmistamine aga nõudis palju tööd, sest neid tuli teha valmis mitmeks korraks. Aga Treffneri pansionimajandus töötas alati jõuli-

selt, ja õigeaks ajaks oli kõik valmis. Poisid asusid „Pfeilile“ ja „Libellele“ ja viimase puksiiris „galeerile“ ning sõit algas.

Ma olin „Libellel“ ja nägin, kuidas „Pfeil“ meid varsti maha jättis. Veidi ülalpool Puusilda pidime laevahuku tegema. Nimelt tuli äkki tugev vihmahoog. Poisid ruttasid aurupaadi eesotsast robinal tahapoole, kus oli katus peal, ja korraga hakkas tagant vett kolinal sisse voolama. Nüüd tormas osa poisse vihmavalingust hoolimata jälle ettepoole ja laev pääses hukatusest. Muide, vihm oli soe ja päike kuivatas riided ruttu. „Galeeri“ poisid said ka kõik märjaks, aga häda ei olnud nendel midagi.

Nüüd algas pikaldane sahatamine — nagu teeb masin, millel puudub kondensaator — mööda Emajõe ülespoole. Kui raudteesilla alt läbi jõuti — niikaua olime alles tuntud vetel —, siis selgus peagi, et Emajõe kaldad on õige ühetoonilised. Muidugi oli mõnus laiselda kevadise päikese soojuses, vahtida rohetavaid kaldaid kollendavate ja lillatavate lilledega ning mitte midagi mõelda. Aga teekond nihkus väga pikkamisi edasi ja hakkas seetõttu veidi igavaks muutuma. Kärevere all jäime madalikule kinni ja ukerdasime seal tükk aega, enne kui jälle lahti saime. Iga tahe tõi see pisut vaheldust.

Keskpäeva paiku peatusime kalda ääres ja läksime maale ning sõime võileibu ning jõime mõdu. Muidugi oleksime võinud süüa ka vee peal, aga nähtavasti olid kapten ja masinist lõpmatust sahatamisest juba tüdinud ja tahtsid pisut puhata. Veidi aja järel läks sõit jälle edasi vastu tundmatule tulevikule. Tulevik oli tõesti tundmatu, sest kapten ega masinist ei olnud siin

varem sõitnud ja sellepärast jäid nad nõutult seisma, kui jõudsimme Amme ja Laeva jõe suudmesse. Aga nähtavasti oli nendel kindel meremehe vaist, sest hiljem selgus, et olime ikka õige tee valinud ja Emajõelt mitte kõrvale kaldunud.

Oli juba pime õhtu, kui me viimaks Palupõhja külla jõudsimme. Siit jäi Vörtsjärveni veel umbes kümme kilomeetrit. Muidugi oli võimatu õhtul edasi sõita. „Pfeili“ meeskond ootas meid juba ammu, ja kui ta meid kuulis pimeduses lähemale jahvatavat, tõusis vastastikune rõõmuhõiskamine.

Õhtusöök oli külarahva lahkkel abil valmis, ja kui olime söönud ja veel mõne laulu laulnud, pugesimo lakka magama. Väsimus oligi, vähemalt väikestel poistel, õige suur. Olime ju terve päeva vastu vett pikkamisi edasi jahvatanud, istudes kogu aja paigal, välja arvatud lühike viibimine kaldal.

Järgmisel hommikul, kui olime söönud ja lahke külarahva jumalaga jätnud, asusime laevadele ja jätkasime teekonda oma eesmärgile. Viimaks jõudsimme jõesuudmesse ja Vörtsjärv lebas kogu oma avaruses meie ees. Oli iseäralik ülev tunne, kui laevad järve vetel liikusid. Vana-Hugo eeskujul paljastasid kõik pea ja siis kõlas kirikulaul.

Võib-olla oli põhjuseks mu suur noorus, võib-olla koraal — igatahes mulle asus iseäralik argusetunne hinge. Järv õõtsus mahedas hommikutuules vaid vaevalt märgatavalt. Ei olnud mingeid veepaiskeid ega valgevahulisi laineid. Aga silmad vahtisid kartlikult seda avarat veevälja ja meelde tuli kodu — kas saan teda veel kunagi näha? Küll võib väike poiss suur jännes olla!

Umbes kuus aastat hiljem elasin siinsamas läbi hoopis midagi muud ja ei tundnud siis, olles kahtlemata suures hädaohus, mingit — või peaaegu mitte mingit hirmu.

Tulin nimelt suvel külla oma koolivennale August Vinalassile, kelle isal oli talu järve kaldal Rannus. Mõne päeva pärast tuli sinna ka kolmas koolivend Moritz Sieger, ja siis võtsime ette purjepaadiga pikema teekonna, kuna varem olime Vinalassiga lühemaid sõite teinud. Käisime all jõesuudmes ja pöördusime siis tagasi koju. Kui jõudsime umbes keset järve, tuli äge äike, tugeva vihma ja kangete iilidega. Vinalass istus roolis, mina hoidsin suurpurje ja Sieger kliivri sooti. Naagli ümber ei tohtinud sooti visata, sest käsi pidi silmapilkselt järele andma, kui uus iil peale rõhus. Vihm oli kogu aja nii tihe, et ei olnud midagi näha. Lasksime umbkaudu kalda poole. Ülal paukus, kärkis ja kõmises, nii et kõrvad lukku jäid.

Kui raju üle läks ja päike jälle paistma hakkas, siis nägime, et olime kalda lähedal. Tahtsin panna nüüd sooti naagli ümber, aga käsi oli nii kooldunud nõöri ümber, et sain selle vaevu lahti. Kaldal seisis taluinimesed, ja kui jõudsime üsna lähedale, siis hüüdsid nad, et ei olevat enam hästi uskunud, et meie veel tagasi tuleme. Ometi oli mu meeleolu sellel sõidul palju kindlam kui mu esimesel viibimisel Võrtsjärvel.

Kahjuks oli veetlev „Libelle“ kogu meie retke rikkunud. Tema pikkmeele tõttu oli juba nii palju aega kulunud, et meie Võrtsjärvel kuigi kaugele ei saanud, vaid varsti tagasi pöördusime. Nüüd aga võisime

näha, kuidas vana laisk „Libelle“ jalad alla võttis. Linna, Treffneri kooli kohale kaldale jõudis ta kaunis varakult õhtupoolikul. Mõned arvasid küll, et veevool aitas palju kaasa. Aga võib-olla on ka vanal aurupaadil oma vigurid: „Kutsu läheb karja lonka, lonka...“ Igatahes kuuldus arvamist, et isegi pikameelne „Libelle“ oleks veidi kiiremini edasi saanud, kui kapten ja masinist oleksid seda tõsiselt tahtnud. Ja pisut tüli olevat sellest asjast ka Treffneri ja „Libelle“ peremehe vahel olnud.

Teekond oli siiski ilus ja andis palju elamusi, millest sai kaua kõnelda ja mõelda.

Retk Võrtsjärvele oli võetud ette kord varemgi, enne kui mina Treffneri kooli tulin.

Igatahes Vana-Hugo ei hoolitsenud alati mitte ainult selle eest, et ta poisid võiksid hästi õppida kõiksuguseid tarkusi, vaid et nad rikastuksid ka hingeliselt, õpiksid oma kodumaad enam tundma, niipalju kui tookordsed kehvad liiklemisolud lubasid, ja kõvendaksid seeläbi veel rohkem oma sidet kodumaaga.

Eriti väärib märkida, et Treffner niisugustel retkedel ja meelelahutuse-olengutel alati väga hoogus, heatujuline ja leidlik oli, mis ka teisi nakatas. Juhtus ju, et vahel niisugune leidlikkus naljakalt lõppes. Nii sai kord J. V. V e s k i kroonult luba etendada kooli heaks kogu Tartu maakonnas „K r o o n u o n u“. Sõideti ka H a a s l a v a l e, muidugi oma „galeeriga“. Etendus läks üsna hästi ja kassa anti Treffneri kätte, kes raha oma suurde püksitaskusse pani. Seal kõlises tal alati metallraha.

Vastu hommikut hakati piki Emajõe üles Tartu sõudma. Ilus kevadine öö tegi meeleolu veidi nukrutsevalt vaikseks. Sõuti üsna pikaldaselt ja suur paat ujus tasa vastu vett edasi.

Korraga tuli Vana-Hugol ind, et milleks asjata sõuda, parem vene burlakke mängida. Mõned poisid olidki nõus, paat sõuti kalda äärde, poisid hüppasid maale, Hugo ise kõige ees, otsad visati maale ja paadi sikutamine algas. Treffner ise oli selle juures kõige agaram. Naljatlused lendlesid sikutajate ja paadisoolijate vahel hoogsalt. „Mu daamid ja härrad!“ hüüdis korraga Vana-Hugo, „raha on kadunud!“

Paat peatati ja kõik ruttasid maale. Selgus, et Treffneril oli kaldal veoköiega rabeldes püksitasku rebenenud ja raha kõik kaldale rohusse siia-sinna kukkunud. Vähe, armetu vähe oli seda, mis kätte saadi. Kuid ega tuju sellepärast halvem olnud. Raha võib ju jälle saada ja ei ole mingit mõtet lasta oma head meeleolu raha pärast kaduda.

Kõigi nende meelelahutuste ja lõbustuste kulud kandsid põhimõtteliselt poisid, harilikult vastavalt oma jõule — üks andis rohkem, teine vähem. Aga ei tea, kas saadi ühtki niisugust meelelahutust ja lõbustust korraldada, ilma et Treffner ei oleks omast taskust juurde maksnud. Tema koolis valitses nimelt niisugune põhimõte, et ükski õpilane ei tarvitsenud meelelahutusest ehk lõbustusest, mille vastu ta huvi tundis, rahapuudusel ilma jääda.

Kus leidis veel niisugune koolidirektor?

X.

Millega seletada seda veidi imelikku ja omapärast nähtust, et selsamal ajal, kui kroonugümnaasiumis valitses poistega ümberkäimises suur viisakus ja humaansus, tuli Treffneri koolis ette isegi vitsahirmu — kuigi väga harva —, poiste klobimist aga kaunis tihti? Peale Treffneri enda ja varentähendatud kooliõpetajate Lange, Drevese, Karlsoni oli veel Makušev, kes armastas poisse kasvatada ja harida kehaliste abinõudega. Tõsi küll, tema tegi, nagu Karlson ja teisedki, seda rohkem naljatades, ja ma ei usu, et ükski poiss oleks talle seda pahaks pannud. Aga poisile käe külgepanemise tõsiasi oli siiski olemas. Kui poiss tegi vallatust või isegi valesti västas, siis müksas Makušev teda kuklaauku mitu korda keskmise sõrme nukiga. Ta ise nimetas seda „pähklite andmiseks“. Kui ta ei juhtunud ise süüdlasel just lähedal olema, siis hüüdis ta selle naabritele: „Andke talle pähkleid!“ Ja need olid kohe valmis seda suure innuga tegema, ning siis oli klassis kisa ja naeru. Pähklite saaja kisas, pähklite andjad aga ja ka teised naersid.

Nagu juba tähendatud, Treffneri kool oli osalt — küll õige väiksel osalt — nagu kasvatusmaja poiste

tarvis, kelledega kroonukoolid ja poiste vanemad ei olnud saanud hakkama. Niisuguste poistega tuli sageli karmilt ümber käia ja neid isegi tummida, kui muud abinõud ei aidanud. Kuid sellega üksinda ei saa siiski seletada, miks selsamal ajal, kui kroonugümnaasiumis üteldi isegi noorema ettevalmistusklassi õpilasele „teie“, Treffneri juures kehaline karistus üldse võimalik oli, olgugi vahel rohkem naljaks. Ja niisugune nähtus, kus poiss seisab kooliõpetajaga rinnutsi koos, ei olnud kroonugümnaasiumis üldse mõeldav.

Ma ei oska tähendatud nähtusele mingit kindlat vastust anda. Siiski, kui mõelda Kambja kihelkonnakooli, siis tarvitas mu esimene kooliõpetaja Üts poiste korralekutsumiseks veel liineali, olgugi väga harva. Järgmine kooliõpetaja Müller ei tundnud enam seda ega mingit muud kehalist karistusvahendit. Võib-olla sellepärast, et ta oli äsja seminarist tulnud, kus ta oli uuema aja humaansema hariduse saanud.

Teatavasti valitses meie maakoolides veel umbes kuuskümmend aastat tagasi ihunuhtlus üsna hariliku karistusviisina. Kuidas oli lugu linna koolides, seda ma ei tea. Tõenäoliselt ei olnud vähemalt varem ka linna koolide õpilased vabad kehalisest karistusest.

Tähtsat osa etendas Hugo Treffneri puhul ka ta äge ja hoogus iseloom. Hoolimata oma kaheldamatust heasüdamlusest ei suutnud ta taluda rahulikult suuremaid eksimusi, mis talle oma poiste juures silma puutusid või kõrvu tulid. Mõnikord aga juhtus, et süü ei olnud eriti suur, kui ta siiski poisi kallale tor-

mas ja teda sakutas hirmsa hüüde saatel: „Du Hund, du Schinder, wie darfst du!“ Kuid niisugusel juhtumil oli poisil harilikult juba varemaid patte arvel või oli Vana-Hugo millegi läbi enne ärritunud. Viimasel juhtumil taipas ta õige ruttu, et oli veidi kaugele läinud, ja siis ei jätnud ta poissi iial hüvitamata. Võib ju muidugi ütelda, et niisugust asja, eriti kui ta on päris ülekohtune, ei saa rahaga heaks teha. Aga niipalju kui ma tean, leidus harva poisse, kes Treffnerit ei mõistnud ega aru saanud, et lõpuks oli ta alati oma kooli, nii ka sagida saanud poisi huvide eest väljas. Seepärast anti talle ka kergesti andeks, kui ta juhtus vahel ülekohtune olema. Teati ju, et ta oli siiski südamlik inimene, kes oma poiste heaks tegi, mis vähegi suutis. Muidugi leidus ka poisse, kes asjale teisiti vaatasid ja ta ägedust teravalt hukka mõistsid. Aga niisuguseid poisse oli Treffneri koolis vaid harva mõni üksik.

Võiks tuua rohkesti näiteid sellest sageli otse erakordsest hoolitsemisest, mida Treffner oma poiste vastu osutas. Toon siin asja iseloomustamiseks vaid ühe.

Kui pärastine professor Aadu Lüüs esimest korda abituriumi tegi, ei õnnestunud see. Sügisel aga pidi ta liisku minema. Päästa võis ainult kroonukool. Seisukord oli eriti halb sellepärast, et Lüüsil ei olnud tehtud isegi II järgu eksamit, nii et tal oleks tulnud teenida sõjaväes 3—5 aastat, olenevalt sõjaväeliigist. Pärast seda oleks abiturium ja ülikool küsitavamaks muutunud.

Selles mures astus Vana-Hugo tegevusse. Lüüs oli liiga vana selleks, et gümnaasiumi pääseks harilikul viisil. Treffneril aga olid Riias õppekonnas head suhted — siin tuli nüüd uuesti kasuks tema „venesõbralikkus“ — ja ta toetas oma isikliku soovitusega Lüüsi palvet lubada teha eksam gümnaasiumi kaheksandasse klassi.

Tuli sügis, aga Riias ei olnud mingit teadet. Lähenes liisutõmbamine, aga ikka veel ei midagi! Viimses hädas läks Lüüs, L. Oleski nõuandel, veel kord Treffneri juurde. Kohe saadeti Riiga telegramm, ja varsti oli Lüüsil luba käes teha Tartu gümnaasiumi kaheksandasse klassi eksam, mis tal õnnestuski.

Ma arvan, Hugo Treffnerile ei oleks keegi võinud midagi ette heita, kui ta sellesse asjasse end üldse ei oleks seganud; vaadaku Lüüs, kes pealegi tema koolist juba lahkunud, ise, kuidas ta saab oma murega hakkama! Aga Vana-Hugo suhtus asjasse hoopis teisiti, abivalmilt ja vastutulelikult, niipalju kui vähegi võimalik. Seda teadsid ta poisid ja seepärast unustati ning andestati kergesti mõnigi pahandus.

Treffner pani muuseas rõhku ka sellele, et poisid, hoolimata suurest vabadusest, mis, võrreldud kroonukoolidega, tema koolis valitses, end nii ülal peaksid, et tal oma poiste pärast piinlik ei oleks. Seejuures juhtus talle ta ägeda iseloomu tõttu vahel äpardusigi. Üks lõbusamaid on järgmine. Kord läks Treffner augustikuu lõpu õhtupoolikul üle Kivisilla. Silla kivipingil nägi ta üht poissi istuvat ja suure suuga õuna söövat. Poiss kandis „rebasteklit“, mis Treffneri kooli õpilastele ka siis armastatud mütsiks jäi, kui

kooli vormimütsi hõbedased paelad olid millegi pärast juba kadunud. Poisi nägu tundus Vana-Hugole väga tuttavana. Muidugi tema poiss, kes muu!

„Sina raibe, kuidas sa julged siin inimeste keskel õuna süüa!“ tormas Hugo talle kallale ja haaras kõrvade äärest juustest kinni.

„Härra Treffner,“ hädaldas poiss, „ma ei ole teie poiss!“

„Kes sa siis oled?“

„Ma olen tudeng!“

„Mis tudeng sina oled, sina sinder!“ Ja Vana-Hugo asus uuesti poisi tukka sakutama.

„Härra Treffner, ma olen tõesti tudeng, ma ei ole teie poiss!“ hüüdis poiss peaaegu nutuselt. Ümberingi oli juba inimesi kogunenud ja asi valmistas nendele palju nalja.

Treffner näis siis midagi taipavat, ta vaatles veidi poissi ja läks edasi. Usun, ta muheles kogu tee kuni koju ja seal purskas ta arvatavasti naerma. Nüüd teadis ta, et oli tõesti tudengit, võhivõõrast inimest sakutanud!

Tartus oli tol ajal nimelt üks imelik üliõpilane. Mitte see ei olnud imelik, et ta oli väikese kasvuga. Leidub ju küllalt väikese kasvuga inimesi, kes ei ole põrmugi imelikud. S e e üliõpilane nägi välja kuidagi kangesti poisikeslikuna ja tal oli ka osalt poisikeslik käitumine. Ta tundus nii ärritavalt veidrana, et temast aastatelt hästi nooremadki Treffneri kooli õpilased teda vahel ühel või teisel viisil narrisid, ilma et ta oleks osanud või suutnud sellele tarvilikult vastu

astuda. Ta ei olnud iial Treffneri koolis käinud, ma ei tea, kus ta oli abituuriumi teinud. Ta kolaskas aga linnas palju ringi, ja et ta välimuselt veidi omapärane oli, siis paistis ta kergesti silma. Muidugi oli ka Treffner teda mõnigi kord näinud ja sellepärast ei olnud ime, kui ta teda nüüd Kivisillal õuna pogramas nähes oma poisiks pidas.

Vana-Hugo äge iseloom tõi talle ka ta omas koolis kaunis sagedasti naljakaid vahejuhtumeid. Nii tuli ta kord ühte klassi, ja nähes, et aken on katki, küsis ta: „Kes lõhkus akna?“ „Tuul lõhkus,“ vastasid poisid. „Ah Tuul? Kus on Tuul, tooge Tuul siia!“ Seejärel tormas ta Tuule kallale. „Sina, sinder, kuidas sa tohid härra Treffneri akent lõhkuda.“ Poiss sai tublisti sagida, enne kui teised poisid jõudsid hüüda: „Härra Treffner, ega see Tuul lõhkunud, Jumala tuul lõhkus.“ Vana Hugo näole libises nagu kerge muie, kuid see kustus enneaegselt habemesse. Ta võttis taskust viierublalise kuldraha ja pistis selle kohkunud Tuulele pihku. Siis pöördus ta ringi ja kadus. See aken läks Vana-Hugole kalliks maksmaks. Aga lõbu oli temal hiljemalt, kui ta poiste silmist oli kadunud, kahtlemata rohkem kui viie kuldrubla eest.

Väike sakutamine või katse sakutada, seejuures muigamine endale habemesse — seda juhtus Vana-Hugol vahel sekka isegi üsna korralikkude poistega. Nii jutustab M. Pukits, tema tulnud kord magamisruumist, ülalt kolmandalt korralt, mööda treppi suure kolinaga alla. Pukitsa õnnetuseks seisnud aga Treffner parajasti teisel korral trepi otsas. „Du Schinder“ jne. Kuid Vana-Hugo õnnetuseks olnud Pukits seltsamal päeval juukselõikaja juures käinud...

Kõik niisugused asjad on vaid tühised pisiasjad, mis koolielu ühetoonilisse igapäevasusse mõnusat vaheldust toovad. Nendest kõnelesid omavahel poisid ja naersid, nendest kõnelesid omavahel ka kooliõpetajad ja naersid. Ja vahel kõnelesid nendest kooliõpetajad õpilastega ja siis naersid mõlemad. Suurtes asjades aga olid tõsised kõik — direktor, kooliõpetajad ja koolipoisid. Kõigepealt muidugi direktor.

XI

„Õpi üks kord, õpi kaks kord, õpi kolm kord, õpi nagu hull!“ hüüdis Treffner vahel oma poistele.

Vana-Hugo teadis väga hästi, kui raske oli ekster-nina gümnaasiumi lõpetada. Aga ta teadis ühtlasi, et maapoistel — enamasti olid ju tema koolis maapoi-sid — on suur tööjõud. Seda jõudu tuleb ainult va-hel ergutada, kui poiss näis veidi loiuks jäävat või kui talle hakkab õppimine mõningail põhjusil koorma-vana tunduma. Treffneril ei olnud mitte ainult tähtis, et poisid hästi õpiksid, mõne eksami teeksid ja vas-tava töö ning teenistuse leiaksid, vaid ta tahtis ka, et poistest saaksid tublid, iseteavad mehed.

„Ole või sitt, aga rind olgu sul ees!“ hüüdis ta kord ühele poisile, kes millegi pärast nina norutades talle vastu tuli. Selle rahvalikult krõbeda hüüdega tahtis ta ütelda, et maamats ei tarvitse end sugugi enam matsina tunda nagu varem, vaid ta ei ole põr-mugi vähem väärt kui linnasaks. Ainult ta peab ise oma väärtust tundma.

Vahel, kui juhtus, et mõni maapoiss mingis suh-tes kohmetult ja saamatult käitus, siis noogutas Vana-Hugo nagu kaastundlikult pead ja ütles: „Vana kulle-

kulle“ või „alter kulle-kulle“, tahtes sellega tähendada, et poiss on talitanud nii nagu lihtne, kohmakas talumees, kuna maainimesed kõnetasid teist tihti sõnaga „kuule“, või murdes „kulle“. Kuid kohe selle „alter kulle-kulle“ järel tuli harilikult jälle õpetus, et „rind olgu sul ees!“. Vahel ütles ta niisugusel juhtumil ka „vana tere-tere“.

On kaks viisi, kuidas võib püüda oma sihti saavutada. Üks on — raksa rusikaga, nii et uhub! Mis sellest tuleb, näed pärast. Teine viis on — tasa ja targu. Kummagi viisi tarvitamine oleneb inimese iseloomust, kuid ka olukorrast.

Treffner oli juba kord raksanud rusikaga, nii et uhus. Siis kui ta oli tahtnud Tarvastusse õpetajaks saada. See tähendab, ta oli ühtlasi ka juba teisi, äri- lisi võtteid tarvitanud ja oli Tarvastu naistele enne valimisi puuda kompvekke saatnud. Kuid vastased tundsid teda ainult nagu rusikameest eesti rahvuslikes püüdeis ja ta jäi alla.

Mida pidi ta nüüd tegema? Kas ka usku vahe- tama, et siis kreeka-katoliku usu preestriks hakata, nagu tegi üks teine usuteadlane, kui tal luteri kiriku- ga õnne ei olnud? Treffner valis hoopis uue tee — ta hakkas eesti rahvast valgustama.

Tol ajal, kui Treffner oma kooli asutas, ei tuntud meie kodumaal veel kuigi palju ühiselulisi vastuolu- sid. See tähendab, nad olid muidugi olemas, aga teadlikult ei tegeldud nende küsimustega peaaegu üldse mitte. Ka Treffner seisis nendest asjadest täiesti kõrval. Muidugi luges ta ajalehtedes sotsia- listidest, aga missugune oli ta arusaamine sotsialisti- dest, näitab tabavalt juhtum, kus ta poistele seletas,

mis on sotsialist, ja teda järgmiselt iseloomustas: „See on inimene, kellel on juuksed sassis, taskud täis dünamiiti, pea täis mõrtsukamõtteid.“

Kui meil ühiselulised küsimused järjest enam päevakorrale kerkisid, nii et ka Treffneri enda kooliõpetajate ja õpilaste keskel ilmusid inimesed, kes endid lausa sotsialistideks nimetasid — nagu matemaatika õpetaja Volokobinski — või ei salanud, et nad ühiseluliste küsimuste vastu suurt huvi tundsid, siis oli Treffner küllalt salliv, et ta neid inimesi põrmugi ei kimbutanud. Nii pidi tal kahtlemata teada olema, et näiteks E d u a r d S ö r m u s, G o t t l i e b A s t ja mitmed teised endid sotsialistideks pidasid ja revolutsiooniliste vene üliõpilastega lähedalt läbi käisid. On kindel, et kroonukooli ei oleks võinud jääda ükski poiss enam paarikski päevaks, kui koolijuhatusel oleks selgunud, et õpilane on sotsialist või revolutsioonimeelne.

Kuid Vana-Hugo läks oma sallivuses veel kaugeemalegi. Nii ei teinud ta mingit takistust, kui M i h k e l P u n g üliõpilasena kooli aastapäeva aktusel, 6. detsembril (vana kalendri järgi) 1901. aastal oma kõne „Meie noorsoo ideaalid“ ette kandis. M. Pung väitis oma kõnes, et ideaalide puudus iseloomustavat üldiselt eesti noorsugu. Meie õppivale noorsoole seatavat ette ideaalina juba maast-madalast niisugust elu, mida sakslased „Philistertumiks“ nimetavad. Taotletavat vaid endale sooja pesa loomist ja karjääri tegemist. „Kõik, kus üksikute rahvaste häda ja valu, seltskondlist ülekohut, rõhumist ja kurnamist lugejale silme ette tuuakse — kõik see on philistrile läila, sest et kõik see ta magusat rahu rikub ja tema

hea seedimise pääle halba mõju võib avaldada... Meie peame ennast juba aegsaste sellele mõttele harjutama, et ilmas ausust ja õigust vähe on, et siin südametunnistusega sagedasti kaubeldakse, et eluosavus, kavalus, lipitsemine, meelitamine ja küürutamine harilikult palju enam järeldusi annavad, kui õiglane töö, vaimuteravus ja ausus," seletas M. Pung. Ja siis andis ta lõpuks ka juhatuse, mida peab noorsugu tegema, et „õndsaks saada“. „Kui ta selle asemel," kinnitab M. Pung, „et vehklemist õppida, mis ajastarust läinud ja mis keskaja Don Quichotte'isid meelde tuletab, selle asemel et õllepudeli korki graciös välja tõmmata — kui ta kõige selle asemel natukese oma ilmavaate harimise kasuks töötaks, siis saavad tal varsti ka elu ideaalid käepärast olema.“

Ka Vana-Hugo oli oma üliõpilase-põlves, olles üliõpilaste organisatsiooni liige, vehklemist õppinud ja õllepudeli kõrge „graciös“ välja tõmmanud. Oli see tegevus tõepoolest teda takistanud loomast endale maailmavaadet ja eluideaale? Ta jäi vististi üsna nukraks, kui ta noorelt üliõpilaselt, oma endiselt kasvandikult kuulis, missugune tühine „philister“ ta ise on. Või muigas ta oma suurde habemesse ja mõtles: „Kõnele, kõnele, noormees. Siinul seisab elu alles. Eks me näe?“

Kuid ometi ei ole nii tähtis asjaolu, et M. Pung oma kõnes kaunis teravate süüdistustega noorsoo vastu välja astus, et sellel ideaalid puuduvad, kui see, et niisugune kõne kooli aktusel üldse võimalik oli ja direktor ise seda täiesti rahulikult kuulas. Treffner mõistis väga hästi, et ei tohi olla seiskut ühiskonna arusaamises, vaid mõtted tekitavad

mõtteid ja nendest selgineb vähehaaval uus tõekspidamine, mis vastab ühiskonna igakordsele tarvidusele. Sellelt seisukohalt hindas ta M. Punga kõnet, isegi kui ta ei saanud kaugeltki kõigi mõtetega päri olla. Asjata on aga arvata, nagu oleks ta lubanud selle kõne ettekandmist vaid sellepärast, et oma õpilastele meeldida. Hugo Treffner oli küllalt tugev isik, et kõike kindlalt kõrvale heita, mis talle ei sobinud. Ta ei kartnud aga, et mõtted, olgu kui radikaalsed, võiksid tema poistele kahju teha. Peale selle oli talle selge, et mõtteid ei saa kinni hoida. Tema õpetas, nagu ta õigeks pidas. Kui mõni teist teed läks, siis oli see sellele poisile paratamatus ja saatus. Tõenäoliselt oli ta oma meeles algul selle vastu, et erakondlik poliitika poiste hulka tungiks. Kuid vististi varsti mõistis ta, et selle vastu võitlemine on asjata.

Ainult, kui asi ähvardas koolile kahju tuua, siis astus Vana-Hugo iga poliitika tegemise vastu kindlasti välja. Nii nägi ta kord läbi väikese ukseakna, et *V o l o k o b i n s k i*, see suurepärase matemaatika õpetaja, poistele klassis mingit pilti näitab. Ta astus ruttu klassi ja siis selgus, et pilt on Rjepini „Burlakid“. Treffnerile oli asi kohe selge. Teades, et Volokobinski peab end sotsialistiks ja katsub parajal juhul ka poistele seda maailmavaadet õpetada, tegi ta Volokobinskile otse klassi ees selgeks, et tema on kutsutud kooli matemaatikat õpetama, mitte valitsusevastast poliitikat tegema.

Üldse ei olnud Treffneril oma kooliõpetajate kirju koostisega alati kerge. Nagu ma juba kõnelesin, oli siin terve rida eeskujulikke kooliõpetajaid, iseäranis kõrgemates klassides. Kuid oli ka veidrikke — mitte

ainult Ohmann, Lemonius ja mõni teine, vaid ka ta enda vend K o r n e l i u s, kes andis siin üksvahe usuõpetuse tunde. Tema peateenistuskohd oli kroonugümnaasiumis. Varem, saksa kooli ajal, oli ta seal alamate klasside inspektor olnud, minu ajal andis ta seal ainult veel eesti keeles usuõpetust.

Kornelius Treffnerit ei näinud ta aine eriti huvitavat ja seepärast jutustas ta klassis kõiksugustest muudest asjadest, milledest oli juhus kinni haarata. Meie gümnaasiumis — eesti keeles usuõpetuse õppijaid oli seal õige vähe — arvates, et ta võiks tunnis siiski küsida, tegime harilikult enne tundi klassitahvlile mingi ebamäärase keeruka joonise. Tihti jätkus sellest terveks tunniks. Kornelius tuli klassi, nägi sigrimigrit tahvlil ja hakkas siis pikalt ja laialt selgitama, mida see kõik võiks olla ja mis sellest kõik võiks saada. Ülekohus oleks aga ütelda, et see arutlus oleks alati kasutu olnud. Tihti haarasid ka poisid asjast kinni ja sai üsna huvitavat jutuajamist, mis poiste silmaringi kahtlemata rohkem avardas kui kirikuloo tuupimine. Gümnaasiumis ei olnud Korneliusel muidugi mingit kontrolli ja ta võis siin teha, mis ta tahtis. Kuid Vana-Hugole ei meeldinud ta venna veidrused, ta tuli vahel nagu tuul klassi, ja kui ta tahvlil kõiksuguseid imelikke „koopakirju“ nägi, siis sai Kornelius manitseda. Arvatavasti aga ei olnud sellest suuremat kasu. Igatahes, kui Puškini tütarlastegümnaasiumis, kus Vana-Hugo hiljem usuõpetust õpetas, selles aines eksam oli, siis saatis ta igale tüdrukule teate, mis ta temalt eksamil küsib. Niisiis: perekonna viga. Täpselt niisamuti tegi meiega gümnaasiumi lõpueksamil Kornelius. Ja et assisten-

tideks olid meil seal professor Kersten, kes eesti keelt sõnagi ei osanud, ja Korneliuse külimees heasüdamlik Lundman, siis ei tarvitsenud meie, eesti keeles usuõpetuse õppijad, eksamil küll mitte midagi karta.

Aga vaevalt võib kummalegi, Hugole ja Korneliusele ette heita, et nad oma aine õppetundidest nii vähe hoolisid, sest olime seda tookordsetes oludes alamates klassides küllalt õppinud. Kui aga Vana-Hugo end a koolis nõudis, et ka usuõpetust korralikult õpetataks, siis ainult sellepärast, et tahtis üldse kõigis ainetes näha vaid head tööd, sest ta teadis, et tema kool peaks kõigiti tubli olema, kui ta tahab oma oleluse õigustust alal hoida ja püsida. Sellepärast, olles küllalt vabameelne kooliõpetajate ja ka õpilaste tõekspidamiste suhtes, nõudis ta kindlasti, et nad ei teeks midagi poliitiliselt, mis kahjustaks kooli. Saagu igaüks õndsaks omaenda fassongi järgi, sellesse tema end ei sega, kuid jäetagu kool rahule oma veendumuste ja usuga.

Kui arvestada tolleaegset olukorda veidi hiljem, käesoleva sajandi esimestel aastatel, millal tekkisid üliõpilaste keskel — ka Tartus — käärimised ja rahunused, siis peab ütleva, et Treffneri seisukord oli siin küllaltki raske. Sandarmitel ja nuuskuritel ei olnud muidugi teadmata, et valitsusevastane vool Treffneri kooli vanemate, isegi keskmiste klasside õpilaste keskel õige laialdast poolehoidu leiab, olgu vaid sümpaatiat kaudu sellele liikumisele. Kui Treffneri koolile selles suhtes siiski poliitilise politsei poolt raskemat varju ei langenud, siis tuleb seda suurel määral pidada kooli direktori teeneks. Ei ole teada lähemalt,

mis ta tegi, et sandarmite kahtlustavaid pilke tumestada. Kuid kindel on, et tal tuli siin kogu oma suurt inimeste võlumise oskust kasutada. Ja mitte väikesel määral käia vana hea tuntud nõuande järgi: „Und lasst sie trinken, wie's jedem behagt, dann sind sie euch hold, die unholden.“

Üleval Riia tänaval asus vene selts „R o d n i k“, mille liikmeteks olid peamiselt vene ametnikud, kooliõpetajad, professorid ja kaupmehed. Liikmete hulgas leidis ka mõni eestlane. „Rodnikus“ veetis Vana-Hugo nii mõnegi õhtu õige rõõmsalt ja hoogsalt. Mitte, et teda ennast oleks see lõbu suuremat huvitanud, vaid ta tegi seda, nagu suuremalt osalt kõike, mis ta ette võttis, ainult oma kooli ja oma poiste pärast. Tutvused, mis ta siin sõlmis ja mida siin edasi arendas ning süvendas rõõmsas ümbruses, kusjuures rõõmu kulud kandis sageli Treffner, võisid talle kasuks tulla nii mõnigi kord, kui asi kippus halvaks ja hädaohtlikuks minema.

Treffnerile on mõnelt poolt etteheiteid tehtud, isegi palju etteheiteid, et ta askeldas, mehkeldas ja liibitses Vene võimumeestega ja võttis nende meelitamiseks oma koolis tihti ette asju, mis olid mitte ainult vastikud, vaid haavasid ka eestlaste rahvustunnet. Ka olevat ta just isiklikel põhjusil venemeelseks muutunud ja muuseas aidanud Eesti Kirjameeste Seltsi lõhkuda.

Ma ei ole pädev võtma seisukohta viimase etteheite suhtes. Kuid niipalju kui ma olin suuteline mõistma tolle ajajärgu võitlusi üksikute erakondade vahel, siis jätsid nad mulle „konna- ja hiiresõja“

mulje. Pealegi näisid siin isiklikud ajed olevat palju suurema tähendusega ja võimsamad kui asjahuvid. Mis aga puutub Hugo Treffneri süüdistamisse vene-meelsuses, siis on see ilma ühegi aluseta.

Tõsi küll, oma kooli tõi ta vahel niisuguseid asju, mis võisid võõrastust ja arusaamatust tekitada. Nii oli lugu luteri usu laulude laulmisega vene keeles. Peterburis oli nimelt ilmunud väike raamatuke, milles leidsid kõige tuntumad luteri usu kirikulaulud vene keeles. See raamatuke oli nähtavasti määratud neile luteriusulistele, kes olid aja jooksul saksa, eesti või läti keele unustanud ja, veel enam, Baltimaalt või Saksamaalt Venemaale rännanud luterlaste järeltulijatele, kes oma emakeelt ei osanud.

Treffner oli sellest raamatust kuidagi kuulda saanud ja laskis teda endale Peterburist kohe hea hulga saata. Nüüd hakkasime meie, alamate klasside poisid, kirikulaule vene keeles õppima. Saime neid hea hulga pähe.

Varsti aga lõppes nende laulude õppimine. Kuulus, Vene valitsus olevat tähendatud raamatukese ära korjanud, kartes, et mõned kreeka-katoliku usulised võiksid hakata luteri usu vastu üleliigset huvi tundma. Tookord oli niisugune asi kuritegu, mis võis Vene riigile hädaohtlikuks saada, sest riigi kõige tugemateks tugipostideks peeti ainuvalitsust ja õigeusku.

Miks tõi Vana-Hugo oma kooli selle raamatukese ja miks laskis ta meid luteri usu kirikulaule vene keeles õppida? Kas oli tal siin tõesti sihiks püüda meeldida Vene võimudele?

Kui tal tõepoolest oligi niisugune mõte, siis küll õige vähesel määral. Miks laskis ta meid ühtlasi õpida usuõpetust peale eesti keele ka s a k s a keeles? Kas tahtis ta selle läbi meelitada ka sakslasi?

Ei, Vana-Hugol oli nende venekeelsete kirikulauludega peamiselt seesama mõte, mis tal oli usuõpetuse õpetamisega saksa keeles — et poisid õpiksid keeli. Ta teadis, kui tähtis oli meil tol ajal vene ja saksa keele mõistmine. Ta teadis ühtlasi, et tema poistel on tunduvalt raskem kui gümnaasiumis õpida tegelikult, õpilaste omavahelise läbikäimise läbi, vene ja saksa keelt. Treffneri kooli õpilased olid ju suuremalt osalt eestlased, enamasti maa poisid. Venelasi, sakslasi, lätlasi ja teisi muulasi leidis koolis väga vähe. Loomulikult oli seepärast poiste omavaheliseks läbikäimise keeleks eesti keel, mis teatud määral takistas õppimast võõrkeeli kõnelema ladusalt. Sellepärast kasutas Treffner iga vähegi sobivat võimalust, et poiste keelteoskust arendada. Ta vaatas asjale täiesti tegelikust seisukohast.

Huvitav on märkida, kord tuli Vana-Hugol mõte, et miks peaksid poisid laulma ainult Peterburis tõlgitud laule, nad võiksid neid ka ise tõlkida. Ja siis ilmuski mitu tõlget, milledest mõni üsna kena oli, kuid millede hulgas leidis ka naljakaid. Näiteks algas üks „Ma tulen taevast ülevalt“ tõlge järgmiselt: «С СВЯТЫХ НЕБЕС СЛЕТАЮ Я, И ВАМ ПРИНЕС ИЗВЕСТИЯ».

Kes veidi hoolsamalt tähele pani Vana-Hugo tõelist meelsust, mis väljendus ta paljudes ütlustes, veel enam aga tegudes, sellele ei jäänud vähimatki kaht-

lust, et ta oli läbi ja läbi isamaalane — „Eesti Hugo“, nagu rahvas teda nimetas.

Õpetus sellest ajast, kui kool gümnaasiumiks muudeti, niisiis 1890. aasta sügisest, oli täiesti vene keeles. Saksa keel oli ainult veel üheks õppeaineks. Eesti keelel aga ei olnud mingeid õigusi, välja arvatud eestikeelne usuõpetus, mis veidi hiljem sisse seati. Kuid Treffner ei olnud unustanud, kes on ta poisid suures enamuses. Igatahes tegi ta mõni aasta hiljem katset eesti keele tundide sisseseedmisega, kuid nähtavasti keelati nad ära, sest nad ei kestnud kaua. J. Jõgeveri juures õppis kord rühm poisse ka soome keelt, aga kaugele sellega ei jõutud.

Ta viis mõnikord oma poisse pidudele, kus oli ka tantsu. Selleks valis ta peamiselt poisse, kes oskasid paremini tantsida, et ta kool ka selles asjas täiesti teistest maha ei jääks. Ei olnud kerge maapoiste hulgas niisuguseid leida, sest võrdlemisi vähesed olid tantsukursustel käinud — peamiselt ülikooli tantsuõpetaja Eberhardti juures — ja selles kunstis küllalt kindlad. Ja kui leiduski tantsupoisse, siis juhtus jälle, et kõikidel ei olnud pidukuube. Kuid sellest murest saadi harilikult üle. Vana-Hugo enda algatusel laenati tantsijale pidukuub, mis talle sobis, niisuguselt poisilt, kes pidule ei läinud. Hugo ise oli pidul kaasas ja ergutas oma poisse tantsima. Iseendast ei olnud sellest midagi, kas nad tantsisid või mitte. Aga ajal oli oma teine, tõsisem mõte. Niisugustele pidudele tuli enamasti rohkesti mundrys üliõpilasi — venelasi, grusiinlasi, armeenlasi ja teisi laialt Venemaalt. Need mustad poisid — väga tihti tuge-

vasti brunetid — olid kanged tantsima ja veel kanged eesti blond tüdrukutega amelema. Tüdrukud aga ei olnud kaugeltki nii teadlikud ja iseteadvad nagu tarvis, vaid lasksid end „mustade“ hoogsusest ja elavusest kaasa kiskuda ja võluda. Eesti poisid olid selles suhtes liiga tagasihoidlikud, liiga tõsised ja seetõttu tüdrukutele liiga igavad. Siis ässitas Vana-Hugo, seesama Vana-Hugo, keda mõned liigses vene-sõbralikkuses süüdistasid, oma poisse tagant. „Miks teie lasete oma tüdrukuid nende mustadega ringi käia! Minge, võtke käest ära!“

Kord näis Vana-Hugo niisugusel juhtumil eriti erutatud olevat. Märgates, kuidas üks kena eesti tüdruk „mustaga“ kogu aja hoogsalt askeldas, ei jõudnud ta nähtavasti seda viimaks välja kannatada. Ta kutsus K. Reinholdi, kes ka peol viibis, enda juurde, andis sellele üsna kena raha ja ütles: „Osta sellele tüdrukule kooke või mistahes, aga päästa ta musta käest“!

Mure oma tüdrukute pärast läks Vana-Hugol vahel üsna suureks, nii et ta ei teadnud enam, mis teha. Järjest nägi ta kord üht, kord teist Puškini tüdrukutest tänaval, pidudel „mustadega“ ringi käivat, askeldavat, mehkeldavat. Tal ei olnud õigust nendele midagi ütelda, nagu oma kooli poistele, selles asjas igatahes mitte. Kui ta oleks isegi katsunud mõnd märkust teha, oleks asi võinud tüdrukute lobisemise läbi Puškini kooli juhataja kõrvu minna — noo, mis häält sa siis veel teed!

Kord tuli ta niisuguses mures ühte oma kooli vanemasse klassi, kus Hermann parajasti tundi andis, ja

küsis sellelt nõu, mis peab ta oma tüdrukutega tegema, et nad aru pähe võtaksid. Hermann mõtles ja arvas siis, seletagu Treffner tüdrukutele, et neljandat käsku tuleb mõista õieti palju laiemalt kui seda harilikult tehakse, sest tema nõuab austust ka oma rahva vastu.

Õieti ei olnud hädaoht siin eriti suur, sest eesti tüdrukute läbikäimine vene üliõpilastega võis H. Treffneri seisukohalt kõige halvemal juhtumil viia abiellumisele nende vahel, mida aga õige harva juhtus. Aga vaevalt võib Treffnerile, sellele täiesti vanakooli mehele, kes uut aega ei suutnud küllalt mõista, teha etteheiteid, kui ta tundis hirmu, et eesti tüdrukud võivad oma rahvale kaduma minna nüüd venestamise läbi.

Kui oli koolis pidulik juhtum, siis lauldi küll „Jumal, keisrit kaitse sa“ ja „Palju aastaid“ keisrile ja teistele suurustele vene, isegi kreeka keeles. Aga alati lauldi ka „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“. Ja seda tehti niisuguse vaimustusega, kolmandat salmi lauldi niisuguse hardumusega, nagu ma seda hiljem iial ega kuskil ei ole kuulnud. Või tundus see mulle niiviisi vaid sellepärast, et ta oli teravaks vastandiks kõigile neile ametlikkudele kroonulauludele? Või olin ma alles nii noor, et kõik ilus mulle ilusamana näis? Aga mul oli selle laulu laulmise juures tunne, nagu paistaks Vana-Hugo näol iseäralik helendus — j u l g u s ja k i n d l u s. See oli selsamal ajajärgul, mil venestamine järjest enam hoogu võttis, nii et Liivimaa mõisnikud kord Riias maapäeval viibides kirikus, kus maapäeva puhul jumalateenistust peeti, „Üks kindel linn ja varjupaik“ laulmise juures nagu üks mees püsti

tõusnud. Meie, treffneristid, ei laulnud küll seda luteri usu võitluslaulu, mida meie maa mõisnikud nähtavasti ka omaks võitluslauluks pidasid. Aga kõlas „Mu isamaa“, siis tundis igäüks Treffneri kooli eestlane, et see ei ole sõnakõlks, vaid sellel on sisu, hoolimata sellest, et meie üsna ilusasti laulsime ka „Jumal, keisrit kaitse sa“. Kuid mis meie selle juures mõtlesime, näitab kujukalt järgmine juhtum.

Jälle tuli kord 6. detsember, kooli aastapäev. Ametlik osa oli läbi. Poisid istusid söögitoas laudade juures, jõid, mida keegi võis juua — nooremad mõdu, kõige vanemad ka õlut. Korraga tõusis üks venelane, endine ohvitser, vurrud teravaks keeratud, nagu Peterburi admiraliteedi nõel, laua juures püsti ja hakkas kõnelema. Algas oli poiste meelest ilus ja nad kuulasid. Haruldane kool, imelik kool — selatas venelane. Kus leidub veel teine niisugune kool! Siin võivad õppida isegi vanemad mehed, kui nad püüavad vaimuvalgusele. Selle eest peame tänama ainult oma tsaari, suure Venemaa isevalitsejat.

Aga kaugemale leitnandihärra ei saanudki. Poiste käed hakkasid korraga vaimustavast tänutundest Vene tsaari vastu nii hirmsasti värisema, et klaaside ja pudelite helisemise ja kolisemise pärast ei olnud isamaalise leitnandi kõnest enam midagi kuulda. Vististi kokkusid nüüd poisid isegi nii kangesti, et natukese aja järel ei olnud söögisaalis enam kedagi peale kikkisvurrulise leitnandi ja Mihkel Aaviku. See heasüdamlik mees püüdis leitnandist treffneristi lohutada, niipalju kui ta oskas. Et poisid on vallatud ja kärsitud, kes tahab nüüd pärast hulki ametlikke kõ-

nesid ja mitmes keeles eladalaskmisi veel uut kõnet kuulata! Küll see heasüdamlik Mihkel Aavik mõtles, kui ta isamaalist leitnanti lohutas, ühtlasi salajase hirmuga ka Vana-Hugole ja koolile. Igatahes teine seisis ta südamele väga lähedal, sest ka tema oli Treffneri koolist abituuriumi teinud, oli „akadeemia“ ustav liige. Kui nüüd leitnant ei oleks hästi uskunud, et poiste kadumise põhjuseks söögisaalist ei olnud miski muu kui hirm uute kõnede eest, kui selle leitnandist-treffneristi vene isamaalus oleks nii vägev ja sügav olnud, et see oleks ta sandarmite juurde viinud, mis siis?

Nojah, sandarmirittmeister käis ka „Rodnikus“... Kuid ärgu tehtagu Vana-Hugole etteheiteid, et ta liibitses ja mehkeldas.

Pagana kerge on jääda ausaks, kui ollakse rikas. Kui aga rikkusele vaatamata mõnigi kord ei jääda ausaks, siis on iseasi. Pagana kerge on olla otsejoone-line ja uhke, kui ollakse tugev. Aga mida teha siis, kui oled väga vaene ja väga nõrk. Hugo Treffner oli väga nõrk. Ei sugugi isiklikult. Ta oli julge, uhke ja vahva mees. Aga ta seisukord oli nõrk. Mitte iseenenda pärast ei värisenud ta, vaid oma kooli pärast.

Ei olnud kerge saada kooli luba. Juba selle juures pidi ta end näitama tsaarivõimu ustava pooldajana. Muidu oleks kuraator Kapustin vaevalt toetanud ta püüdeid avada eragümnaasium.

Kui kooli luba oli käes, siis ei olnud seisukord veel kaugeltki päästetud. Tuli vahetpidamata valvata ja varuda, et vaenlased mingit liiga nõrka kohta ei leiaks ja ta majja sisse ei murraks. Venelased olid

küll andnud loa kooli avamiseks, aga lootsid ja nõudsid, et kool töötaks täiesti vene vaimus, palju enam kui kroonugümnaasium, sest sellest eeldati iseendast, et ta vene vaimus töötab. Pealegi ei pääsenud kroonugümnaasiumile väikesed võimud nii kergesti ligi, need aga on harilikult kõige õelamad.

Ometi töötas „Academia Treffneriana“ tegelikult täiesti eesti vaimus, hoolimata sellest, et suurem osa kooliõpetajatest olid venelased, et koolis õpetati luteri usu laule vene keeles ja lauldi lõpmatult „Palju aastaid“ kõiksugustele võimudele.

Aga kui palju oleks siis pingutust vajatud selleks, et sulgeda erakool, mis võimudele ei meeldinud! Treffner teadis seda, see mõte käis temaga lakkamatult kõikjal kaasas ja sundis teda tegema mõndki, mida ta oma isiklikes huvides ei oleks iial teinud. Aga ta teadis ka, et see ei tule ta õpilaste hingele kahjuks, sest ta tundis oma kooli vaimu. Ta oli kindel, et isegi väiksemad poisid teda mõistavad, saavad aru, et ta peab vahel kometit mängima ja teesklema — olema diplomaat. See „Academia Treffneriana“ nõrkus väljapoole sundis teda seesmiselt seda kindlamini ühte hoidma ja suhtuma arusaamise ning leebusega oma direktori mõnedele iseäralistele võtetele.

Nagu kõigis koolides, käis ka Treffneri koolis mitmesuguse iseloomuga inimesi. Siin oli avameel-
seid, lihtsaid poisse, aga tuli ette ka õpilasi, kellel oli keerukam või isekam iseloom. Aga kuigi ma paljude treffneristidega olen elus kokku puutunud, ei ole ma nende keskel ühtki leidnud, ka hiljem, pärast kooli lahkumist, kes oleks oma rahvale võõraks jäänud.

Üks oli muidugi tulisem, teine veidi leigem, aga kõik seisis kindlasti eestluse alusel. Ja seda tunnet ühes teatud ühtekuuluvuse-tundega oma kooli suhtes ei hävitanud ka aastad — kui isegi kodumaalt eemal elati. Juhtus ju, et mõni poiss lahkus koolist pahasena, sest et tal oli sattunud tõsisem tüli direktoriga või mõne kooliõpetajaga. Aga harilikult juba lühikese aja järel kõneles ta üsna heatahtlikult mitte ainult koolist, vaid ka selle direktorist. Ja see kool oli talle siis vestluses alati „m e i e k o o l“.—

Uue „Vanemuise“ jalutusruumi asetati kaks kuju — Koit ja Hämarik, mis said ühele osale Tartu seltskonnast pahanduseks. Need kujud olid ülivooruslikule Tartu seltskonnale veidi napilt riides. Imelik oli aga Koidule pükse jalga ja Hämarikule seelikut selga panna. Ja seepärast ei tulnud kõik teatrisse, kes muidu oleksid tulnud — kui ei oleks neid hädaohtrikke kujusid olnud.

Juhan Sisask, kelle hing palju aastaid „Vanemuise“ küljes kõvasti kinni seisis, oli üsna mures. Hea hulga teatrikülastajatest oleks võinud ju noorsugu moodustada, aga nad ei tulnud, koolijuhatused ei pidanud sobivaks, et õpilased niisuguseid kõlbusevastaseid kujusid vahiksid.

Juhan Sisask tundis Hugo Treffnerit väga hästi ja teadis, et mis temast ka üteldi, oli ta täiesti eesti mees, sõna kõige paremas mõttes. Vana-Hugo mõtles veidi aega, kui Sisask oma häda kurtis. Siis oli tal otsus valmis ja lepiti kokku. „Vanemuine“ annab Ibseni „Rahvavaenlase“ etenduseks Treffnerile oma kõige odavama koha soodsa hinnaga. Järgmisel etendusel

oli see koht „akadeemikuid“ täis ja nad olid oma direktoriga väga rahul.

Kui Vana-Hugo järgmisel päeval — või ka päev hiljem — kroonugümnaasiumi direktorit kohtas, kõneles ta sellele, et ta on viinud oma poisid „Rahvavaenlast“ vaatama. Olevat ilus asi ja mängitavat hästi. Jaa — mõtles nähtavasti kroonugümnaasiumi direktor — päris tōsi! Ibsen on ikkagi Ibsen. Kirjanuse „maailmameister“. Kui Treffneri poisid käisid . . . Lõppes sellega, et Vana-Hugo vahendusel said ka gümnaasiastid „Rahvavaenlast“ näha soodsail tingimusil.

Kui Treffneril seejärel oli tund Puškini tütarlastegümnaasiumis, jutustas ta seal direktrissile, et „Vanemuises“ mängitakse väga hästi Ibseni „Rahvavaenlast“. Ka poistegümnaasiumi õpilased olevat vaatamas käinud.

Ma ei tea, mitu uneta ööd „Puškinskaja“ direktoriss veetis, enne kui ta julges otsustada oma tüdrukud „Vanemuisesse“ saata „Rahvavaenlast“ vaatama. Aga ta saatis. Ja pärast seda käisid kooliõpilased tihti „Vanemuise“ teatrietendustel, ilma et Koit ja Hämarik oleksid nendele suuremat häda teinud.

Pärast ülikooli lõpetamist pidasin kord Tartus ühel karskusekursusel loenguid alkoholi tähendusest majandusel. Neil loenguil käis huvitaval viisil ka Hugo Treffner. Pärast viimast loengut tuli ta minu juurde ja palus, et ma temaga kaasa läheksin. Väljas võttis ta kahehobusevoorimehe. Muide, ta sõitis alati kahehobusevoorimehega. Kui niisugust käepärast ei olnud, sõitis ta ühehobusevoorimehega kuni järgmise

kahehobusevoorimeheni, laskis esimese ära ja istus teise peale.

Sõitsime Werneri juurde. Seal ajasime juttu poliitikast ja ma võisin veenduda, et ta oli tõsine eestlane. Mul ei olnud vähimatki põhjust tema sõnade otsekohesuses kahelda. Kuigi ma olin tema koolist ammu lahkunud, tundis ta mind veel üsna hästi ja teadis ka, et ta võib minuga vabalt kõnelda.

On selge, et Treffner ei taotlenud mingeid isiklike sihte ega kasusid, kui ta mõnigi kord andis K. Reinholdi kaudu, kelle vaikimisele ta võis kindel olla, pileteid eesti tähtsamatele pidudele mitte ainult oma poistele, vaid isegi Puškini tüdrukutele. „Sinu pahem käsi ei pea teadma, mis su parem teeb!” ütles ta siis harilikult Reinholdile. Kui mõni oleks küsinud, kellelt need piletid tulevad, siis oleks Reinholdil nagu jõukal poisil lihtne olnud ütelda, et tema ise kingib.

Kui oli mõne tähtsa eesti mehe matus, nagu J. Hurda, K. H. Hermanni matus, siis pandi ka Treffneri poisid pärja hauale, vaikides, et mitte liiga tähelepanu äratada.

Kui andsid eesti lauljannad kontserti, siis ilmusid vaheajal harilikult kaks Treffneri poissi — enamasti Reinhold ja üks poolakas — lava taha ja tõid kunstnikule lilli. Poolakas ei mõistnud asjast midagi, temale nagu peenele poisile ja panile jätkus esindamisest. Kui aga juhtus mõni nuuskur läheduses olema, siis ei saanud lillede toomisest nii kergesti järeldada mingit eesti rahvuslikku meeleavaldust. Poolakas kaitses.

Hugo Treffneril oli äärmiselt tähtis hoida oma kooli, kuid ühtlasi pidi inimestele olema selge, et tema kool on eesti kool, hoolimata vene õppekeelest.

Vene esimese riigivolikogu valijamehena sõitsin ühes teiste valijameestega Riiga. Enne kui rong Tartu jaamast väljus, tuli Hugo Treffner vagunisse, kus meie asusime, kaks poissi korvidega järel. Muidugi võileibu, saiu, mõdu ja limonaadi. Ja siis ühtlasi palju õnne!

Asjata oleks näha siin mingit tagamõtet — meist ei olnud ju ühestki temale mingit kasu loota. Aga ta ei saanud teisiti. Oma hinges oli ta siiski palju suurem isamaalane, kui seda alati mõisteti. Muidugi oli ta seda veidi vanamoodi, rahvamehe viisil, ilma mingi erakondluse värvinguta — vaid eestlane.

XII

Hugo Treffneri esimese-järgu kool ei tundnud vaikust. Siin puhusid peaaegu lakkamatult prisked tuuled, mis vahel tormipuhanguteks kõvenesid, ja lained käisid kõrgelt. Kui vahel rahuneski veidi, siis käis ometi tugev ummiklaine ja see kõigutas ning viskas veel raskemalt kui kange tuul. Olukord ja tingimused, milledes kool töötas, olid niisugused, et vaikus oli võimatu.

Kroonukooli taga seisis suur ja võimas riik oma vara ja korraldustega. Koolijuht ei tundnud siin mingit muret peale igapäevaste lihtsate ja väikeste asjade korraldamise. Tema ei valinud kooliõpetajaid, tema ei maksnud nendele palkasid, temal ei olnud eriliselt tarvis muretseda poiste edasijõudmise pärast, sest see läks juba iseendast alustel, mis olid kauase töö läbi kindlaks kujunenud. Temale ei valmistanud ka mingit hoolt küsimus, kas koolis on veidi vähem või rohkem õpilasi.

Hugo Treffneri kooli kandsid ainult ta direktor ja ta õpilased. Direktori oskusest ja agarusest, aga ühtlasi ka poiste hoolsusest ja mitte vähesel määral nende ühteoiu-jõust olenes tol ajal selle kooli hea käekäik ja edu.

Tuleb tunnistada, et tung kõrgema hariduse järele oli eestlaste keskel möödunud sajandi lõpul tugevasti tõusmas, eriti maal. Meie talupidajate hulgas leidis juba küllalt mehi, ja nende arv oli kiiresti kasvamas, kes hakkasid hariduse tähendust enam hindama. Nad tegid seda küll peamiselt tegeliku sihiga — muretseda oma lastele kergemaid ja paremaid elamisvõimalusi, kui nendel endil oli. Eriti püüti koolitada lapsi, kui neid oli majas rohkem kui üks. Aga leidis küllalt talumehi, kes katsusid anda suuremat haridust kõigile oma lastele, eeskätt poegadele, isegi kui üks nendest oli määratud talu tulevaseks pärijaks.

See hariduspüüde elavnemine kergendas kahtlemata Hugo Treffneri tööd, sest et, nagu juba tähendatud, oli iseäranis maapoistel kroonugümnaasiumi pääsemine raske. Aga sellest hoolimata seisis Treffneri kui ka ta õpilaste õlgadel suuri raskusi, milledest ülesaamiseks vajati palju jõudu, osavust ja julgust. Kõiki neid omadusi oli Hugo Treffneril vajaliselt ja ta sisendas neid ka nii palju kui suutis oma õpilastele, kui nende hinge hiilisid kahtlused . . .

Kevad lähenes. Varsti algasid kroonukoolides eksamid. Istusin, olles gümnaasiumi viimaste klasside õpilane, nagu väga sageli oma seltsiliste — treffneristide juures. Poisid olid vaiksemad kui harilikult, nendel näisid rasked mõtted olevat. Kas peab ta ka sel aastal — arvas mõnigi nendest — nagu juba mitu aastat, tühjalt koju minema. Kui gümnaasiast teeb eksami neljandast klassist viiendasse, võib ta hakata apteekriõpilaseks või riigiteenijaks, astuda mitmekesisestesse kutsekoolidesse või vabatahtlikuna sõja-

väeteenistusse ning saada ohvitseriks. Treffnerist aga ei kõlba, enne kui ta ei ole eksternina eksami teinud, mitte kuhugi, isegi kui ta on juba kuue klassi kursuse läbi võtnud. Väljastpoolt eksami tegemine aga ei ole lihtne, isegi nelja klassi eksami puhul. Mõni nendest on katsunud, mõni juba paar korda, aga ei ole õnnestunud.

Mida kauem poisid istuvad, mõni lakkamatult paberossi popsutades, seda vaiksemaks ja süngemaks nad muutuvad. Ei usu, et keegi tunneks kadedust minu vastu, kellel nagu gümnaasiumi rahuldaval õpilasel, on lühikese aja järel üleminek järgmisse klassi kindlustatud. Aga ei ole võimatu, et minu juuresolek sel silmapilgul mõjub nende muret suurendavalt ja nende kuklad vajuvad veel enam vimma. Nende kool on hea, õpetajad on enamasti tublid, nad ise töötavad hoolega, ometi aga on nendel edasipääs väga raske, kuna gümnaasiastile ei tee see asi kuigi palju muret — juba keskpärane õpilane võib olla julge, et ta ei jää kinni, vaid läheb sügisel järgmisse klassi.

Korraga avanes üks ja sisse astus L i p s o n — üks neid, kes nüüd muremõtetega ringi käis. Kehvavõitu poiss, tahtis teha apteekriõpilase eksamit, et pääseda endale leiba teenima, kartis aga kangesti, et kukub läbi, kuigi oli hoolega töötanud. Poisid vaatasid sisetulijale imestudes. Viimasel ajal sünge ja nukra Lipsoni nägu säras laial naerul.

„Vana-Hugo tuli Kivisillal „tsweispänneriga“ vastu!“ hüüdis ta. „Pea püsti ja rind ees nagu alati. Mul tuli mõte: ega mina sitem ole! Lähen jah eksa-

mile ja saan läbi kah. Peab olema julgust!“ Läks
eksamile ja saigi läbi.

Sageli sisendas Vana-Hugo oma poistele elujul-
gust ja endausaldust juba oma käitumise läbi.

Peale vabaduse vajab inimene kõige enam elujul-
gust ja endausaldust.

70. —

A

11489

11

i13858865

A
11489
II
i13858865

A. HANKO

A. HANKO: OLI KORD... MÄLESTUSI II

Oli kord...

MÄLESTUSI

II

HUGO TREFFNERI
ESIMESEJÄRGU KOOL

NATS. E. K. Ü. «POSTIMEES», TARTUS